

317.173

2. 1974

folklór archívum

2

1974

2

Folklór archívum

Folklór archívum

2

Szerkesztő: HOPPÁL MIHÁLY

MTA NÉPRAJZI KUTATÓ CSOPORT

1974

Budapest

FOLKLÓR ARCHIVUM

kézirat gyanánt

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia
Néprajzi Kutatócsoportja

Rövidítése: F A

Szerkesztőség: MTA Néprajzi Kutatócsoport
FOLKLÓR OSZTÁLY
1250 BUDAPEST Pf. 29.

Készült az MTA KESZ Sokszorosító üzemében
500 példányban

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

746765 MTA KESZ Sokszorosító. F.v.: Szabó Gyula

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

A FOLKLÓR ARCHIVUM, mint korábban jeleztük, nemcsak a hagyományos értelemben vett szöveges folklór alkotásokat közli. Ugyanis a népi kultúra által létrehozott művészi "szövegek" nemcsak szóbeli szövegek lehetnek, hanem például tárgyi népművészeti alkotások, vagyis a tárgyak nyelvén elmondott "üzenet"-ek.

A fejfa talán a legjobb példa a tárgyak üzenethordó voltára. Más szavakkal mondva: funkciójuk miatt gyakran használja a szakirodalom rájuk a sirjel elnevezést. Valóban, keresve se találunk jobb példát a paraszti életben a jelrendszerek működésére: jelzi a sir helyét, a halottat, s azt is, hogy asszony-e vagy férfi (vagy gyermek) volt-e az elhunyt; az életkort, vagyoni helyzetet is. - NAGY DEZSŐ, aki a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának kutatója, tanulmányában nem érinti ezeket a kérdéseket, őt elsősorban a fejfák művészi szépsége érintette meg. Munkájának legfőbb értéke a nagyszerű és áttekinthető rajzanyag. Nem önálló gyűjtés, hanem a különböző fejfákra vonatkozó közlésekből kimásolt rajzok gyűjteménye (több mint félezer különböző fejfa rajza található a kötetben). Értéke véleményünk szerint éppen az, hogy az elszórt közlemények ábra anyagát itt - ha nem is kimerítő teljességében -, de mégis az egész országot átfogóan együtt találjuk.

Lesz egy példatár a kezünk ügyében, melyet később mindig felüthetünk, ha egy-egy előbukkanó tipust azonosítani, rokonítani, hasonlítani akarunk. (Néhány év múlva a Magyar Néprajzi Atlasz fejfa-térképei bizonyára egy újabb adattárral szolgálnak!) Felmerülhet a bírálat egy ilyen kötetrel kapcsolatban, hogy ma a fotográfia évszázadában sematikus rajzokat kiadni nem felesleges-e? Ugy gondoltuk nem, mert éppen e kötet rajzainak ábraszerű tisztasága sokkal áttekinthetőbbé teszi az egyes típusokat, azok jellegzetességeit, mint a fényképek. Ezenkívül technikai lehetőségeink is csak ezt a sokszorosítási formát engedték meg.

Végül néhány filológiai megjegyzés: a szerző eredetileg tanulmányát 1971-ben írta és rajzolta Debrecenben, s most az ő beleegyezésével rövidített formában közöljük. - A bibliográfiát kiegészítettük a régi és az újabb irodalom tételeivel - s így a téma iránt érdeklődők, ha teljesnek nem is, de talán hasznosnak mondható könyvészeti áttekintést vehetnek kézbe. A FOLKLÓR ARCHIVUM későbbi kötetei között tervezzük újabb fejfákkal és sirjelekkel foglalkozó kötetek megjelentetését - addig is reméljük, ez a gyűjtemény hozzájárul a kutatások előre lendítéséhez.

Budapest, 1974. május

NAGY DEZSŐ

A magyar fejfák és díszítményeik

— A szerző rajzaival —

Lektorálta: CS. PÓCS ÉVA

Bevezetés

Feltehető a kérdés: lehet-e és érdemes-e írni a fejfákról, amelyeket "fütül való fá"-nak és kopjafának is neveznek, hiszen a múlt század kilencvenes éveitóta rengeteg tanulmány és leírás jelent már meg? Lehet-e még a fejfákról valami újat mondani.

Nemcsak lehet, de kell is róluk írni és újat is lehet mondani, mivel hazánk egyes vidékeinek temetői még ma sincsenek néprajzi szempontból feldolgozva. A néprajzi szakirodalom állandóan szorgalmazza a fejfák és a temetők néprajzi kutatását.

Ennek ellenére ez a kis munka nem akar sok újat mondani, noha eddig meg nem örökített fejfák és fel nem dolgozott temetők is előfordulnak benne. Nem akar minden felmerülő kérdést a tudományosság igényével megoldani. Csupán a könyvekben és folyóiratokban eddig megjelent, de szinte áttekinthetetlen néprajzi adatokat, fejfa-rajzokat csoportosítja egységes és könnyen áttekinthető képpé.

A rajzokat mások vázlatai, rajzai után, vagy fényképfelvételek alapján készítettem - sok folyóiratról és könyvről, amelyek az elmúlt nyolcvan esztendő alatt jelentek meg. Sok rajzot saját felmérésem után most bocsátok először a népművészet iránt érdeklődők rendelkezésére.

A magyar nép művészetének is ősi nagy témái: a születés, a szerelem, a házasság és a halál. Művészetének tárgyaival is ezeket veszi körül. Művészete ott van építkezésében, otthonának berendezésében, templomának díszítésében, festői viseletének színeiben, szövésében, fonásában, és a faragásokban. Természetes, hogy művészi tehetségének legjavát belevési, belefáragja vagy karcolja abba a fejfába is, amelyet élete párja, vagy legkedvesebb gyermeke számára siri emlékül készít. Az elhunytak számára faragott fejfa semmivel sem kevesebb művészi értékű, mint az élők számára készített bármely más tárgy.

Ezeket a néprajzi és népművészeti szempontból értékes fejfákat igyekszem bemutatni. Tájegységenként és megyénként csoportosítottam őket. Sajnos, hangsúlyoznom kell, hogy bár munkám nyolcvan esztendő irodalmának anyagát öleli fel a múlt század végétől napjainkig - mégsem teljes. Még mindig vannak területek, megyék és falvak, melyeknek temetői feldolgozatlanok. Megmutatja ez a gyűjtemény azt is, hogy az ország mely tájain, mely falvakban van szükség kutatásra és gyűjtésre.

Végül megjegyezni kívánom, hogy mivel a fejfa anyaga fa, gyorsan pusztuló, hamar romlandó anyag, s élete csupán egy emberöltő kivételes esetekben legfeljebb 70-80 esztendő nagyon sok elkallódik, elkorhad minden esztendőben. Munkám célja az, hogy a figyelmet ellankadni ne engedjem. Nagyon megérdemlik, hogy kutassunk utánuk, hiszen eltűnőfélben vannak. Keressük meg azokat, amik még megvannak, hogy megörökíthessük, bemutathassuk és megszerettethessük azokat is, amelyek még ismeretlen temetőkben várják felfedezésüket és megmentésüket az utókor szá-

mára. Legalább rajzban vagy fényképfelvételeken össze kell gyűjteni korhadó fejfáinkat és kopjafáinkat, mielőtt pótolhatatlanul és végérvényesen el nem pusztulnak.

A FEJFA

A fejfa nem más, mint keményfából, tölgy vagy akácfából, a székelyeknél cserefából (cserfa = tölgyfa) faragott oszlop, melyet sirjelül a temetőben a halott fejéhez állítanak.

Magassága egy és másfél méter között váltakozott, de néha a két-három métert is elérte.

A fejfának különböző neve ismeretes. Nevezik síri fának, gombosfának, "fűtűl való fá"-nak is. Egyik fajtája a nálunk, de különösen a székelyeknél használatos kopjafa.

Ma már néprajzi szempontból mindenféle fejfa értékes és becses, de természetesen, hogy a legnagyobb értéket az ősi és művészi módon megfaragott fejfa vagy kopjafa jelenti. A néprajz számára azért értékes, mert pusztulófélben van az is, - mint nagyon sok egyéb népművészeti tárgyunk - és mivel a fejfa használatát és alkalmazását rövid idő múlva teljesen kiszorítja a sablon szerint készülő sirkő.

A fejfa és a kopjafa a protestáns temetők ékessége, ellentétben a katolikusok sirkeresztjével.

Arra a kérdésre, hogy mely korban indult meg a fejfák alkalmazása hazánkban, ma még határozott feleletet adni nem tudunk. Egyes, kellően nem bizonyított vélemény szerint a fejfa alkalmazása a magyar pogánykorból való hagyomány s elnevezése nem onnan van, hogy a sir fejéhez szokták állítani, hanem hogy régebben a legfelső része, a csucsfa fejalakura volt kifaragva. A későbbiek folyamán ezekről az emberalakú fejfákról bővebben fogunk szólni.

Mások mellett kardoskodtak, hogy a fejfák egy igen ősi, föltehetőleg még honfoglalás előtti szokással: a kopjás temetkezéssel vannak kapcsolatban. A továbbiakban majd erre a kérdésre még visszatérünk.

Legtöbben a fejfakultusz keletkezésének idejét általában a reformáció korára, s még pontosabban a Bethlen Gábor korára teszik, tehát a XVII. század elejére. Állításukat azzal támasztják alá, hogy a reformátusok a kereszt elvetése után a temetőben a kereszt helyett fejfákat alkalmaztak és hogy ebben a korban jelennek meg először a fejfákon a reneszánsz-elemek. Szinte Gábor szerint ezek az érvek csak bizonyos térre szorították azt a kultuszt, amely már megvolt. Szerinte a fejfa kopjafa-alakja a reformáció ideje előtt már sokkal korábban megjelent. Az idő pontos meghatározása a jövő feladata.

Fejfák találhatók hazánkban és a Székelyföldön kívül a Balkán félszigeten, de Kisásziában a török temetőkben is igen gyakoriak. A székely protestáns temetőkben a múlt század közepéig olyan általános használatban volt, hogy anélkül nem is temetkeztek. Hazánkban ma sincs temetés fejfa, illetve sirjel nélkül.

A finneknél is fejfa áll a temetőben. A fejfára bibliát faragnak és a bibliában írás is látható. A bibliától jobbra és balra faágakat faragnak a fejfa homlokára és az ágakon madarak ülnek. E madarak az árvákat vagy a gyermek nélkül maradt szülőket szimbolizálják a szerint, hogy a homlok melyik részén helyezik el őket. A fejfára odavésik - természetesen - a halott nevét is.

E rövid történeti áttekintés után ismerkedjünk meg - szintén röviden - előbb magával a fejfával, majd a fejfák különböző típusaival.

Minden fejfának a következő részei lehetnek:

- 1/ a fejfa homloka, vagy feje, leginkább három- vagy négyszögalaku rész, ahová a disztés, a un. fejfavirág kerül,
- 2/ az eresz, párkányszerűen kiugró rész, mely eső ellen védi az alatta lévő irást,
- 3/ a nyak,
- 4/ a váll,
- 5/ a törzs a felirással és
- 6/ a földbe ázott láb.

Az eresz csak nagyon ritkán hiányzik a fejfáról, a láb pedig természetesen nem hiányozhat soha.

Magassága a rendelkezésre álló fatörzs nagyságától függ, de általában 1,5-2 m magas szokott lenni. Egyharmad része - mint láb - a földbe kerül és csak a felső kétharmad része kerül megmunkálásra. A földbe kerülő résznek lehúzzák a kergét és megszenesítik, vagy bekenik kátránnyal, hogy tartósabb legyen. A fejfa középső részét, a törzset, ahová a felírás kerül, és a legfelső részét, amelyen a disztés, az úgynevezett fejfavirág nyer elhelyezést, fejszével, kis bárdal és vonókéssel alakítja ki a mester. A fejfa homloka alatti kiugró rész, az eresz, amelynek az a rendeltetése, hogy védje az alatta lévő irást a lecsurgó esővíz ellen. Az ereszt némely vidéken félkör alakú vésővel kicsipkézik, mely szebbé teszi a fejfát, noha ez a tartósság rovására megy. Ezért szokták a fejtát a legtöbb vidéken előredűtve, előrehajlítva állítani a sir fölé. A fejfa legfelső része a fej vagy homlok, amelynek alakja nagyon sokféle és ennek formái sok esetben a kiskapuk kapufélfáin, kapubálványain is megtalálhatók.

Az ácsmunka elvégzése, majd a fejfa korommal való befestése vagy bekormozása után kerül sor a fejfa művészi disztésére és a felírás elkészítésére. A homlokra fejfavirágok kerülnek. Az irást és a virágokat kis V-alaku vésőkkel vési a fejfába a nagy gyakorlattal rendelkező fejfakészítő mester, vagy a megboldogult egyik hozzáértő rokona.

Vannak vidékek, ahol a fejfát az ácsmunka befejezése után nem feketére, hanem barnára, kékre vagy zöldre festik. Ez azonban nem időtálló, mert az eső hamarosan lemossa a festéket. A szín sok helyen az életkort jelzi. Régi temetőben mindenféle színű fejfa volt. A fejfavirágokat pirosra, kékre, sárgára, zöldre festették.

Leggyakoribb fejfadisz a körben lévő csillag, amit napnak, napkorongnak is neveznek, továbbá a szomorufüz, a sziv, a tulipán és a fejfavirágok számtalan változata, amint azok a könyv végén a gyűjteményben megtekinthetők.

A régi fejfákon komoly vagy tréfás sirfeliratok is voltak. Ezeket legtöbbször a halottak hozzátartozói készítették, éppúgy mint a fejfákat, tehát egyszerű parasztemberek. Nem lehet meghatódás nélkül olvasni ezeket a szívből jövő, naiv és bájos gyermeki szövegezéssel és helyesírási "eltévelyedésekkel alkotott" sirfeliratokat. Ezek között vannak - amint említettük - tréfás szövegűek is, amelyeket "nevető fejfák"-nak hívnak.

Izelitőül egy néhányat közlök egyik gyűjtemény anyagából:

Amik vagytok, voltunk mi
amik vagyunk, lesztek ti,
ti rátok is egy sir vár,
ha végórátok lejár.

(Berkesz)

Ki e sirba nyugszik kék ingbe, gatyába
40 esztendő volt a falu gulyása.
Ismerte a község apraja és nagyja,
azért nincs is neve ide kifaragva.

(Keresztur)

Itt pihen a feleségem.
Jó már neki, hát még nékem.

(Tolcsva)

Itt fekszem porba sujtottan,
emelt fővel, kinyujtottan,
nem tehetek semmi mást:
várom a feltámadást.

(Érmellék)

A kalocsai temető kapuján pedig ez a közmondás volt olvasható:

"Ma neköm, holnap neköd."

A FEJFÁK TIPUSAI

Évszázadok folyamán többféle alakja, formája, típusa alakult ki, mivel alakját törvény nem szorította megszabott korlátok közé. Megalkotása és kivitelezésének minősége tisztán a nép alkotó készségére, ügyességére és művészi fantáziájára volt bízva. Általában nem tanult mesterember, hanem az elhunyt hozzátartozója közül valaki, vagy pedig a faluban élő fafaragáshoz értő, művészi hajlamu ember készítette a fejfákat és készíti ma is. A fejfa alakjának megformálásához hozzájárult természetesen az is, hogy azon a vidéken milyen típusu, milyen alaku fejfa volt az uralkodó. Innen van az, hogy a különböző tájegységeken más és más fejfaformák fedezhetők fel.

Novák József, akinek a fejfaformák felkutatása és megörökítése terén elévülhetetlen érdemei vannak, négy típust állapít meg egyik nagyobb tanulmányában:

1. Fatönkös fejfák, amelyek a fatömb, a fadorong vagy rönk karakterét, jellemző tulajdonságát legjobban magukon viselik,
2. oszlopos fejfák, amelyeknek mind a négy oldala egyforma kiképzést nyert (gerenda),
3. kopjafák, amelyek a tér minden oldalán egyformán érvényesülő jeleket viselnek magukon és végül
4. táblás fejfák, amelyek a sírkövek lapos és széles formáit utánozzák.

Ebbe a négy csoportba azonban csak nagyjából osztható be a felkutatott fejfaanyag. Idők folyamán a kombinációk és variációk számos példája állott elő.

1. Fatönkös fejfák

A népművészet szempontjából ezeknek a fejfáknak a kisebb része, körülbelül a negyede, a legkevésbé értékes fejfák csoportjába tartozik. Azt mondhatnánk, hogy az ország csaknem minden temetőjében előfordulnak ezek az igen gyenge minőségű fejfák. Látszik rajtuk, hogy nem valami nagy művészi tehetséggel megáldott ember faragta meg őket. Az is előfordulhat, hogy ácsmester nem lévén a faluban, a legközelebbi hozzátartozó készíti el a fejfát, de belőle is hiányzik nemcsak a művészi tehetség, de még a faragómesterséghez szükséges tudás is. Ezért van az, hogy az ilyen fatönkös fejfa oldalát nem faragják sem négyzet alakúra, sem téglalap alakúra, hanem a hengeralku fatörzsről éppen csak a kérget huzzák le, a törzs hátulját és oldalát bárdolatlanul hagyják. Az írás számára készítenek egy sima felületet és valamilyen primitív alakot adnak a fejfa fejének. Néha a fejfa elejét és két oldalát számára ácsolják ugyan, de már a hátát meghagyják a maga természetességében. Az ilyen fejfákon a felírás és a virág is igen kezdetleges. Ezek leginkább vékonytörzsű fiatal fából készülnek s hamar el is pusztulnak. Sajnos, a hiányában újabb időkben az Alföldön mind gyakrabban találkozunk velük. (Ilyenek a képmelléklet 273, 326, 343 számú fejfái.)

A fatönkös fejfák nagyobbik része a népművészet szempontjából mégis értékesnek mondható. Az ország temetőinek nagytöbbsége fatönkös fejfákkal van tele, s ezek között nagyon sok példány művészi értéket képvisel. Gondoljunk csak a Szolnok megyei, kenderesi, tiszafüredi, debreceni, a sok vitára okot adó híres szatmárcsekei csónakalku fejfákra. Továbbá a tiszadobi, vagy a tornakápolnai és végül a varbóci fejfákra (182, 186, 192, 195, 245, 262, 263, 274, 276, 209, 313, 347). A művészi fantázia és találékonyság, a vésővel és a fejszével való bannitudás mennyi értékes jele fedezhető fel rajtuk. E fejfáknak már mind a négy, illetve öt oldalát számára formálják, majd a szemöldök fölötti részt, néha magát a törzset is művészi módon kifaragják. Van ötszögalapu fejfa is közöttük. Itt már a homlok diszítésén, a fejfavirágokon is érvényesül a művészi tehetség és izlés. A faragó művész itt már napvilágra hozhatja minden tudását és képességét.

Ez a fejfatípus, mint említettem, az ország egész területén otthonos, de a legjellegzetesebb alakzatokban Szolnok megye temetőiben fordul elő. A határokon túl pedig Erdélyben, mégpedig Kalotaszegen találhatók igazán művészi példányok.

A kalotaszegi fejfának nem négy, hanem öt része van. Az ötödik rész a homlok fölött a legfelső disz. Ennek a fejfa fején ülő faragott művészi résznek elemei: a tulipán, a két egymást átható tetraéderből kialakított csillag, a kocka, a sokszögtű gömb, a csonkagula és a hasáb. Ezeket az elemeket kombinálják a fejfákon. Van olyan fejfa is, amelynek lófejre emlékeztető S alaku végződése van. Gyakran használják a tulipán motívumát és a gömböt, de a legkedveltebb a csillagban vagy csillagokban való végződés. Sokszor négy-öt kisebb-nagyobb csillag is pompázik egy-egy fejfa tetején (74-79).

Nagyon figyelemre méltók a török siremlékekhez hasonló turbános fejfák; néha a gömbökön többszörös vízszintes vonaltagozást alkalmaznak s a gömb tetején egy kisebb gömb ül (Magyarbikal, Sztána, Zsobok).

A homlokon sokszor ott van a jellegzetes kehely gazdag változatokban (Bánfi-hunyad). Néha a homlokra felvésik az elhunyt foglalkozását jelző szerszámokat, a fűrészt, a szekercét, a baltát, a dikicset, a cigány hegedűvonóját, az asszonyok orsóját és egyéb eszközöket. Az alul nyitott koszoru azt jelenti, hogy leány pihen a sirban. A fejfa véseteit színes festékekkel is befestik.

Az eresz alatt kezdődik a fejfa törzse s ezen van a megható naivsággal fogalmazott felírás, sokszor rimekbe szedve. Néha a fejfa oldalára is virágokat vésnek.

Ez a fejfa típus - véleményem szerint - igen közeli rokonságban van az igazi székely kopjafával s annak az oszlopos fejfával való kombinációjából keletkezett (Kalotaszeg).

A fatönkös fejfák különös csoportjáról, a csónakalaku fejfákról később lesz szó.

2. Oszlopos fejfák

Jellemző tulajdonságuk az, hogy mind a négy oldalukon egyforma kiképzést nyertek.

Nagy hasonlóságot mutatnak a kopjafával. Ki ne látná például a jászkiséri és a kalotaszegi fejfák (309, 313, 480, 482), vagy a székelyföldi kopjafák (533, 534, 535) közötti formai hasonlóságot.

Az oszlopos fejfák alaprajza négyzet vagy téglalap, amely a homlok felett gyakran átmegy hengeralakba. Ezek a fejfák erősen tagoltak. Különösen a négyzet-alaku oszlopos fejfákat tagolják. Meglepő a formák gazdagsága. Rokonságot mutatnak a faragott kapubálványokkal, azaz kapufélfákkal.

Különösen kedvelt motívumaik a négy-, hat-, nyolc-, sőt többágu csillag, a tulipán, a sziv, a kup és a gula, a mécses különböző alakjai, a kocka és a gömb sok-sok változata.

Ez a fejfatípus különösen népszerű Pest és Tolna megyében, a Duna mellékén, Somogy megyében, Bereg megye egyes falvaiban, Kosdon és a Palóc-vidéken.

3. Kopjafák

Három része van, mivel nagyon sokszor hiányzik a homlok, s ha van is, olyan keskeny, hogy fejfavirág alkalmazására nincs hely és így külön résznek nem számítható. Ezért a homlokra - ha van - csak az elhalálózás évszámát írják rá mélyen bevéssett számokkal.

Diszítve csak a legfelső tagozat van. A láb többnyire megmarad nyers állapotban, faragatlanul, meglehetősen hosszúságban, mert így tovább ellenáll a romlásnak s ha elkorhad a vége, elvágják s mélyebben ássák a földbe. A törzset simára faragják, hogy irni lehessen rá. Az eresz egyszerűen csak kiugró rész, igen gyakran azzal a homoru bevájással, amely az ereszt a tulajdonképpeni céljának megfelelővé teszi.

Alapformája rendszeren négyoldalu hasáb, ebből faragják ki az egészet, különösen pedig a cifra végződéseket.

Sokszor lapos a kopjafa teste s ekkor egyszerűbb a csucs kiképzése. Rendszeren tulipán, gömb, csillag, kup, vagy a jellemző mécszláng a csucs legfelsőbb tagja. Ez alatt helyezkednek el a különböző gömbalakok, rövidebb-hosszabb csonkakagulából képzett nyakkal, hasábok és ismét a kocka befaragásából formált csillag. Mindez rengeteg változatban.

Általános és jellemző forma a karcsu, hosszú, a kopjafának legjobban megfelelő alakítás, továbbá a négyszögletes formák, melyek csak itt-ott vannak gömbölyű formákkal felváltva, de ez sem esztergályos munka, csak ilyennek látszik.

Megjegyezni kívánom, hogy mai tudásunk szerint a sajátságos alaku fejfák, a "gombfák", "kopjafák" sirokon való alkalmazása az euráziai művelődéskörben a törökfajú népekre jellemző.

Hazánkban leginkább a Duna-Tisza közének északi részén fordulnak elő nagyobb számmal, különösen a Pest megyei Albertirsa, Fülöpszállás, Monor., Nagykőrös, Pánd és Péteri, valamint a Szolnok megyei Jászberény és Jászkisér temetőiben. Szép példányok találhatók az Alföld déli és délkeleti felén, többek közt a Csongrád megyei Hódmezővásárhelyen és Szentesen.

A sokféle kopjafa valami különös jelleget ad a temetőnek Erdélyben a Székelyföldön. A fejfát, valamint a rajtalévő diszítéseket különböző színű festékekkel befestették.

A kopjafák egyesek elmélete szerint a kopjás temetés emlékét őrzik, emlékét annak az ősi szokásnak, hogy a halottal fegyvereit is veleadták. E szokás legtovább az udvarhelyszéki székelység körében élt egészen a múlt század közepéig. - Eszerint az elgondolás szerint kopjatartó fából és beleszurt zászlórudból alakult volna ki az ismert székely kopjafa, amely az idők folyamán módosulásokon ment át.

E székely kopjafák ugyyszólván kivétel nélkül mértani jellegű elemekből összerakott diszitményű oszlopok. Legközelebbi rokonságban a guzsalyformákkal vannak. Jellemző elemük egy nyolc-csucsú, egyenlő oldalú, háromszögekkel határolt buzogányszerű faragvány, amelyet csillagnak neveznek, továbbá egy négyszirmu kehelyre emlékeztető elem s ezek változata.

A kopjafákon a következő szimbólumok szerepelnek:

A gömb és a kör, a gula vagy a kup a tetején.

A félhold szakállas és szakálltalan alakja igen kedvelt forma, mely talán a török-világból maradhatott reánk.

A csillag mindkét alakjában, úgy is mint lapos disz, úgy is mint háromdimenziós test, elmaradhatatlan disze a fejfának.

Mécs vagy lobogó láng - mint az örökélet szimbóluma. - Áttört, átlukasztott diszítés ez alakon kívül még a sziv- és liliom-alakban van. E diszítés igen hatásos forma, bár a fa tömörségét és így tartósságát kockáztatja.

A süveg a meglett férfikor jelzője.

A tulipán a liliommal együtt a virágkorban elhalt nőnek és gyermeknek a fejfáját diszíti.

Igen szép az a diszitó elem, melyet ők haranglábasnak neveznek. Négy oszlop a négy sarkon, ötödik a középén, mely elrendezés áttört diszítést ad.

Egyéb diszítési elemek: lándzsa, dárda, nyílhegy, szigony, falevél, virág, bimbóalakok.

A kopjafák egyesek által feltételezett szimbolikus jeleit ma már nem ismerik és nem tudják megmagyarázni.

Vizsgáljunk meg közelebbről egy néhány kopjafát.

A zaláni (Háromszék m.) kettős kopjafát ábrázol (525). Az alatta nyugvók katonarendből származtak, testvérek voltak s még virágkorban elhunytak. A másik zaláni kopjafa tulipán-formával végződik (526), ami azt jelenti, hogy fiatal korban elhunyt nő pihen a kopjafa alatt. Igen kedvelt forma a középén látható csillag, amely a négyzet harántmetszéseiéből tetszetős diszitó elemet nyújt. A nagyborosnyói kopjafa

(527) félhold alakkal végződik, melynek hajlitott vonalait szellemes variációkkal kapcsolja össze. A kisborosnyói pajzsos fejfa (532) nemes származású székely ember örök nyugvóhelyét jelzi.

E jelképes ábrázolásoknál fontosabb a formai kiképzés, amit a fa megmunkálásánál maguk a faragó eszközök adnak, továbbá a faragó mester izlése, szeszélye. Ily módon kerülnek néha egymástól igen messze eső vidékekre azonos elemek (csilag, kocka, kup, tulipán) a kopjafákra, de nem ugyanazok a formák, és e szerint kell őket megítélnünk.

Az azonos elemek szinte falvanként különböznek egymástól. A brassói református temető valóságos gyűjteménye a vidék típusainak, mert az ott elhalt és eltemetett halottnak a hozzátartozói elmentek a temetésére és magukkal vitték a saját falujukban elkészített kopjafát, olyan mintára faragva, mint amilyen otthon volt szokásban. Így a sirt nem kellett sokáig keresgélni, mert könnyen felismerték a rokonok a falujukban jól ismert kopjafát.

Szinte Gábor igen szemléletes módon írta le a kopjafa elkészítését a Néprajzi Értesítő 1905-ös évfolyamában. Az ő munkájából idézünk: - Érdekes jelenség, hogy a halál előtt senki sem csináltatott magának kopjafát, készen, heverőben levő fejfát sohasem láttam. A tölgyfát készen tartották e célra, ma is alig van Székelyföldön gazda, kinek udvarán vagy kapuja előtt, a kerítés mellett ott nem heverne 3-4 szál cserefa (így nevezik a tölgyfát), mely sok más célra jó, de ha a halál beköszönt a házhoz, az ácsokat hívták s ezek még ott helyben, aznap megteremtették a kopjafát, aszerint, amilyen a halott volt: dárdás, tulipános, mécses, szigonyos, kupos, haranglábas, stb. alakra. A mesternek mindegy volt, ő úgy variálta a faluban divatozó elemeket, amint kívánták. Neki kisujjában volt minden forma, s még sablont vagy mértéket sem használt hozzá, legfeljebb az araszával méregetett. De ezt nem is tehette volna, mert mindegyiknek más volt a nagysága, hossza, vastagsága. Volt olyan kopjafa-óriás is, amely három méter volt a föld felett, másfél méter a föld alatt, átmérője pedig harminc centiméter, de azért szép arányban állt a temető többi fáival.

A kijelölt fatömböt bakra fektették, s mindjárt megtörtént a hármas beosztás: egyharmada a föld alá került, ezt nem kellett faragni, legfeljebb a kergét távolították el és megszenesítették, hogy tovább tartson. A másik harmadát az írásnak tartották fenn, s így ezt a felső cifra résszel együtt csak négyszögletűre huzzák kis, fejszével, bárdolatlanul. Ekkor jött a végleges beosztás, melynek motívumát fűrészszel úgy vágják be, ahogy azt a diszítés kívánta. Ezeket a bevágásokat a mester igen pontosan állapította meg, mert az után ment a faragás, szabad szemre, fejszével. Itt lehetett megbámulni a székely ember kezügyességét, izlését és fejszeforgatását. Kettő szemben állott egymással s egyszerre faragtak, két oldalt. A fejsze csattogott, a forgács csak úgy repült szanaszét, s rövid idő alatt az idomtalan fatörzs átalakult diszes emlékoszloppá. Még némi finomítás a kis bárdal és szaluval, néhány élnek leszedése a vonókéssel, egy-két fűrészvágás a párkányokon, végeken és kész volt az ácsmunka.

Akkor már ott állt a kopjafairó, kis görbe eszközével, az íróvésővel, s szaporán írta, véste betűit a fába kurrent (folyó) írással - (a lapidáris betűk alakja nem felelt meg a fa anyagának) - mintegy 4-6 mm-nyire mélyítván az alapba. Végezetül valamilyen ciráda, növénydisz, tulipán, nefelejts zárta be a sorokat.

A kopjafa régen valószínűleg írás nélkül szerepelt, mint ahogy szerepel sok helyen ma is, mert a kopjafaragók az írás mesterségét nem ismerték, csak a helyét csinálták meg a fán, hogy a kopjafairó lehetőleg sima lapot kapjon. A régi fel-

irat egyszerű és szűkszavu volt, s rendesen csak ennyiből állott: "Itt nyugszik Halász Márton, meghalt 62 éves korában. 1864." vagy "Kós Károly élt 2 évet, meghalt 1860-ban". Ennyi elég is volt teljesen, mert a fejfa, mint szimbólum elmondta a többit, csak érteni kellett a nyelvén.

Szokták a mélyedéseket piros festékkel (minium) is kifesteni, mely rövid ideig feltűnőbbé, olvashatóbbá tette a felirást, de ez néhány év alatt teljesen eltűnt, s ezután igen nehéz a sírfeliratok olvasása. A legrégebbi fejfa, - írta Szinte Gábor említett dolgozatában - amit a zaláni temetőben találtam, az 1817-ik évből való, de már a rendes tömbalakja nincs meg, derékig áll a földben.

Egyébként a kopjafa s általában a fejfa kora 30 év. Ez alatt elkorhad a tő, s ha újra leássák, eltarthat 50 esztendeig is. Így a fejfa élete mintegy 80 évre tehető.

Ujabban a diszes kopjafák eltűntek, s kezdetleges sírkövek foglalták el ezen ősi emlék helyét. Még néhány évtized, mialatt a régi fejfák elkorhadnak, s csak emléke marad meg a régi diszes fejfáknak, csak rajzokból, leírásokból fogjuk ismerni azokat. Ma még itt-ott találunk egyes öregembereket, kiknek előnevük a kopjafaragó, a kopjafairó.

4. Táblás fejfák

Ezeknek a fejfáknak az alapja a négyzet vagy ötszög, de soha sem kör, hanem hosszan elnyúlt téglalap. Ugy is mondhatnánk, hogy vastagabb deszkából készülnek. E fejfák a sírkövek lapos és széles formáját próbálják utánózni.

Ezeket a fejfákat vastag falemezekből, illetve deszkából fűrészelik vagy ácsolják. Vastagságuk 2,5 cm-től 12-15 cm-ig, szélességük pedig 10 cm-től 45 cm-ig terjed. Magasságuk fél métertől másfél-két méterig terjed. Alakjuk laposan deszkaszerű. Leginkább csak három fő részük van: fej, törzs és láb. A legtöbb táblás fejfáról hiányzik az eresz. A baranyai fejfák közül csak alig egynéhányon található meg.

Némelyik táblás fejfa valóban nagyon hasonlít a sírkőhöz. Ezek leginkább tagozatlanok, az innenső oldala, vagyis az eleje és a hátsó része sima, a felső része pedig - amelyen a fejfavirágokat helyezik el - lekerekített, vagy fűrészszel kicirkalmazott. Eresz csak ritkán védi a törzsen lévő feliratot, mely köré sokszor virágmotivumokat vésnek.

Igazán szép és népművészeti szempontból értékes táblás fejfa fején és felső részén, sokszor a fejfa magasságának feléig, áttört, szinte csipkefinomságu diszítés van. E diszítéseket fűrészszel vágják ki a deszkából, mint a gyermekek a lombfűrész-deszkából készített doboz vagy más tárgy motivumait. A fejfa készítőjét tehát nem a faragás eszköze: a véső, hanem a fűrész teszi művésszé. Elsősorban azonban e munkára alkalmassá tevő művészi rátermettsége, adottsága.

A sok cifraság természetesen a fejfa élettartamát rövidíti meg. Lehetséges, hogy e miatt nem nagy az ilyen táblás fejfák elterjedése.

Van olyan táblás fejfa - és ez az összes fejfaformák között a legprimitívabb és legszegényesebb, - amelynek alacsony négyzetelaku oszlopjára csak egy simára gyalult, eresz nélküli diszkalapot szegeznek és erre írják az elhunyt nevét és más adatait. Ennél sokkal mutatósabb és izlésesebb - többek között - a Göcsejhez tartozó kustánszegi kisméretű fejfa (167), amely egy darab deszkából, szabályos, izléses, egyenes és hajlitott vonalak kifűrészelésével készül. Olyasmi, mint egy

forgatható énekmutató, vagy kirakó-tábla a református templomok karzatain. E fejének törzse, nyaka és ötszögletűnek mondható, eresszel ellátott feje van, amelyen a felírás foglal helyet. Legszebbek azonban az ormánsági Kémes község temetőjében levő táblás fejfák. Ezeknek izléses, művészi módon kifüreszelt törzsére szegezik fel a halott adatait tartalmazó táblát olvasható magasságban, vagy alacsonyabban, a sirhalomhoz közel. (91, 93, 95, 100)

Kár az, hogy a deszkatábla aránylag rövid idő elmultával leesik róluk, velük együtt a rájuk irt évszám is elpusztul, s a még tovább is fennmaradó törzs kor-meghatározást már nehezen tud nyújtani.

Gyorsan pusztulásnak induló természetük ellenére az ország nagyon sok temetőjében találhatunk táblás fejfát, ha nem is nagy számmal. Csodálatosan szépek voltak a Baranya megyei Peterd, Csarnóta, Turony, Nagyharsány és Szava temetőiben. A legnagyobb népszerűségnek örvend e fejfátípus a Dunántulon az említett baranyai községekben, továbbá Somogy megye, Göcsej, Sárköz és az Ormánság falvaiban. Találkozunk velük Pest megyében Uszodon, Maglódon, Gödöllőn, végül a Nógrád megyei Diósjenőn és Kosdon. De előfordul az ország déli részén: a hódmezővásárhelyi temetőben is.

EMBERALAKU FEJFÁK

Az emberalaku fejfák nem képeznek külön fejfátípust, de meggondolásra készítő alakjuk és a néprajztudósok számára vitát megindító különös megjelenési formájuk miatt meg kell emlékeznünk róluk.

Aki ugyanis a fejfák mellékelt rajzait végignézi, láthat közöttük olyan fejfákat is, amelyek körvonalaikban, megjelenítési formájukban primitív emberi alakra, vagy legalábbis valami fából durván kifaragott bábura, babára emlékeztetnek.

Nézzük meg például a kosdi református temető egyik emberalaku fejfáját (368). Ez a fejfa a göcseji gyermekjátékhoz, a bábuhoz, vagy babához hasonló.

Emberalaku fejfák vannak a székelyföldi Börvely község temetőjében is. A férfiak fejfáján süveg van, az asszonyokén konty. A fejfáknak, a nép szerint, van nyaka, válla, feje és dereka. A lába benne van a földben. (563, 564, 567, 569, 571, 572, 574)

A Palóc-vidék fejfája rokon a kapubálványokkal (kapufélfa) és a formák gazdagsága meglepő. A fejfák emberformájuk - írja Malonyai Dezső - de nem mondjuk, hogy faragójuknak egyenesen szándéka lett volna emberalakot utánózni, mert hiszen stilizált formák ezek, de például a tótfalusi fejfáknak kerek fejük van, mely vékony nyakon áll, úgyhogy szinte lehetetlen ki nem nézni belőle az alakot, noha faragója tovább ritkán megy és az arcrészeket ornamentika pótolja.

Dél-Biharban is több emberformájú típusra bukkant Györffy István. Emberalakot, babaformát mutató fejfák voltak, két kinyuló karral a dunántuli Visontán és Csokonyán is. Ma már azonban eltűntek.

Némely kutatók emberi archoz hasonló formát vélnek látni a szatmárcsekei fejfák felső részének faragásaiban is. Mintha a halott egy csónakalaku járműben feküdve indulna a nagy s örök utra. Ezek a fejfák vita tárgyát képezik ma is.

A fent ismertetett emberalaku fejfákhoz igen gyakran hasonlítanak kapuféléink, miket eddig többször kapubálványoknak neveztünk. Ezek a kapuféléfák többé-

kevésbé határjelzőknek tekinthetők, mint a jász-kun-képek. Akad ezek között olyan természetszerű ábrázolás is, amilyenek a jász-kun-képek lehettek, ugyancsak "félközépig" mutatván az alakot, mint a kiskunsági kun-kép, amelyről a feljegyzés azt mondja, hogy a "huszárruhába öltözött kun félközépig volt vésve, arccal Orgovány felé, mint a jogbirtok felé fordulva."

Ennyi adathból természetesen csak feltevések következhetnek s efféle kapcsolatok bizonyítására a hagyaték és a hagyomány bővebb átkutatására volna szükség.

CSÓNAKALAKU FEJFÁK

Ez a fejfa külön típust alkot és a fatönkös fejfák legősibb csoportjába tartozik. Szükség van a csónakalaku fejfák rövid ismertetésére, mert élénk vitát indított a néprajztudósok között e fejfának pusztá léte és csupán elnevezése is.

"Ősi fejformák népünkénél" című tanulmányában először Solymossy Sándor foglalkozott ezzel a fejfa típussal, s ő adta neki a csónakalaku fejfa nevet.

A Szabolcs-Szatmár megyei Szatmárcseke temetőjének fejfáiban különös alakú, a finnugor közösségből eredő ősmagyar fejfatípus legősibb alakját vélte felfedezni.

Többen bírálták Solymossy Sándor dolgozatának ellentmondásait, de a vita nem zárult le véglegesen.

Itt említjük meg, hogy lehetne beszélni még sokféle fejfáról, amely valamihez hasonlítható volna. A valóságban vannak is "lándzsa", "buzogány", "szánka", és "kapufélfa" alakú fejfáink is. Ezek azonban csak ritkán, szórványosan fordulnak elő hazánk temetőiben, s ezért külön fejezet nem illeti meg őket.

Nyárády Mihály azt írta, hogy a szatmárcsekei temető fejfáit szemléliesen átvizsgálta, utánuk kérdezett és rájuk analógiát keresett. Kijelenti, hogy a temetőt tudomása szerint sem Solymossy Sándor, sem Bátky Zsigmond nem látta. Ott ők sohasem voltak. Leírta a rajta látható emberi arcot, továbbá arról, hogy a törzs hátán élvonal fut le a lábáig, vagyis a háta nem lapos, hanem olyan mint egy csónak alsó éle. Keresztmetszete e miatt nem négy, hanem ötszögű.

Felmerül az a kérdés is, hogy honnan maradt meg ebben a 330 házaspáros nagyközségben ilyen érintetlen régiség, míg úgy az emberarc, mint a hátsó élvonal máshol már, tudomásunk szerint, mindenütt eltűnt! Oka talán abban keresendő, hogy a falu elszigetelt helyen fekszik. Délre az Ecsedi láp terül el, észak felől pedig a Tiszán túl, a Szernye mocsár zárta el a világtól. A lakosság a múlt század közepéig vízi életet élő csikász-pákász-lápi foglalkozásokat üzött... Nagyobb fejtörő ennél az emberarcnak és a hátsó élvonalnak egykori jelentése: mire valók lehettek? - mert valami szerepüknek kellett egykor lenniök.

Az egész fejfa, ha álló helyzetből vízszintesre fektetjük - írta Solymossy - tökéletes félcsónakká lesz! Az előre hajló hegyes vége a csónak orra, amely mint hullámhasító, mindig élben végződik és magasabb a ladik oldalánál. A törzsökípus fejének az előre hajló tulajdonsága csakis ebben lelheti magyarázatát. Ugyancsak ide utal a törzsök hátsó éle, ez a csónaknak un. alattsága, ami siklását teszi könnyebbé a vizen. Az emberarc sem lehet más, mint egy csónakban fekvő, felfelé néző ember jelzése.

A továbbiakban a finn-ugor eredetű csónakba temetkezés teóriáját fejtette ki részletesen. - "A vizparton élő, vagy kisebb szigeteken lakó népegységek a más-

világot tul a nagyvizeken képzelik el, ahová csak vízi alkalmatossággal lehet eljutni. Legtöbbször egy fa törzséből kivájt csónakba helyezik a tetemet a hozzáadandó holmikkal, majd kilökkik a tengerbe, ahonnan az áramlás magától továbbviszi.

Az ugor népeknek, ahová a magyarság is tartozik, őshazája az Ural hegység nyugati, európai oldalán terült el. Mocsaras, vadban és halban bő vidék volt ez. E vidék a finn-ugorokat vadász-halász életmódra utalta. Különösen a halászat volt főfoglalkozás. Hallal táplálkoztak. A csónakba temetkezés szokását náluk is megtaláljuk.

A koporsó a voguloknál rendszeren ladik formára kivájt fatörzsből áll. Kész ladik is szolgálhat koporsó gyanánt. Az osztjások halottaikat csónakba helyezve temetik el. A vogulok és osztjások temetéskor manapság is megfaragják otthon a halott bábuját. Ez a testből kiszabadult lélek otthoni, testi hüvelyé. E bábút ölükbe veszik, etetgetik, simogatják, kedveskednek neki, mintha élő volna. Később egy vagy három év múlva eltemetik a kinti sirba. Mások szerint nem temetik el, hanem a sir tetejére helyezik, ahol később elkorhad. Azt is megteszik talán, hogy leszurják a bábút a fej felől sirfának a sirládára (sirdombra), vagy csak rádobják? - Erről nem nyerünk tiszta fogalmat. -

Ezek a szellembábok hegyes-fejűek és emberarc van rajtuk kifaragva. Alul kihegyezett élben végződik, ami azt jelenti, hogy a földbe szurták ezt is.

E bálványok (idolbábok) közül minket az érdekel, melyet utazók az ősi fejfabálvány mintájára csucsos felvégűnek s alatta emberi ábrázattal ellátottnak írnak le. E bálványképek kb. másfél rőf magasak s néha seregestől vannak az északi osztjásoknál és szamojédoknál felállítva."

Solymossy szerint a vízi életmóddal velejárt sok szokás, a temetkezés régi módja egyedül a szatmárcsekei népnél maradt meg ősi formájában.

FEJFAVIRÁGOK, DISZITÓ ELEMEEK

Meg kell emlékeznünk a népművészet szempontjából sokszor jelentős értéket képviselő diszítésekéről, különösen az úgynevezett fejfavirágokról. Ezeket a virágokat rendszeren a fejfa homlokára, néha az eresz alatt lévő felirat köré és ritkán a fejfa oldalára vésik. A diszítés mindig mélyített, ún. sikdiszítés és sohasem domborított, mint például a sirköveken. A virágokat és egyéb diszítést itt is - mint a betüknél - V-alaku vésőkkel vésik a fejfára.

A legáltalánosabb diszitó motívum, amelyet csaknem mindig a fejfa homlokán alkalmaznak, a körben elhelyezett csillag (577-591). Ezt a csillagot napnak vagy napkorongnak is nevezik. Lehet öt- vagy hatágu, de ritkán előfordul a négy- sőt a háromágu csillag is. A hatágu csillag egyetlen különös alakját a monostorpályi temető egyik fejfáján fedezték fel. A csillagot nem csupán a körben, hanem egy szabályos hatszögbe is elhelyezte a faragómester. A diszitó motívumban tehát nemcsak körvonalak, hanem egyenes vonalak is szerepelnek. - A monostorpályi temető egész anyagát feldolgoztam, a három monostorpályi fejfa rajzát (286-288) és a fejfavirágokat (628, 629, 638, 639) Nagy József gyűjteményéből kölcsönöztem. -

E csillagokat úgy készítik körző segítségével, mint a szabályos hatszöget. A felrajzolt kör sugarát hatszor rámérlik a körívre és a metszéspontokból ugyanazzal a sugárral köríveket rajzolnak a körbe, melyek a középponton mennek kereszt-

tül. A hatágu csillag elkészítése a legkönnyebb, talán ezért ez a legelterjedtebb diszitő motívum.

Különösen szép fűrészfogakkal, félkörívvel, körrel ékesített csillagok találhatók a decsi, vásárosnaményi és uszódi temetőben (581, 587, 593). Igen szép és ritka virágalakja van a kémesi és dámosi fejfa napkoronájának (586, 592). Stilizált görögkeresztre emlékeztet a dunapataji fejfák diszitő motívuma. Szép csillagalaku a sajókazinci fejfa disze (591).

Sajnos, utóbbi időkben ezt a diszitést is kezdik elhanyagolni. Már nem annyira általános, mint 40-50 évvel ezelőtt.

Másik igen gyakori ősi diszitő elem az egyszerűen vagy művészi módon stilizált szomorufüz. Jellemző sajátosságánál fogva, hogy ágai, gallyai ivesen visszahajlva csüngenek alá, mint gyászfátyol az özvegyi fejről, önként kínálkozott a szomorúság, a busuló gyász jelképezésére, sokkal inkább, mint bármelyik más növénye a magyar Alföldnek. Nagyon alkalmas élénk és változatos stilizálásra, miről különösen a debreceni fejfák tanuskodnak. Legegyszerűbb ábrázolása, mikor az egyenesen növe törzsből jobbról-balról lehajló, néhány leveletlen gallyal vésik. Ügyesebb fejfafaragók keze alatt a szomorufüz füves dombon nő ki; törzs lendületesen többször meggömbül; arányosan elosztott vastag ágaiból vékonyabb gallyak hajladoznak alá; az ágak és gallyak közeit levélzet árnyékolja. Elvértve még a sirok felett panaszosan zugó szél erejét is érzékelteti a szomorufüz stilizáló mester vonalvezetése.

Különösen gyakori diszitő eleme a református temetők fejfáinak a szomorufüz. Hogy miért éppen a szomorufüz erre talán Zoltai Lajos válasza a legmeggyőzőbb: "Hogy a kálvinista magyarság a szomorufüzet választotta siremlékeinek diszitő eleméül, abban az eszmetársuláson kívül valami más ok, mégpedig bibliai hatás is közreműködhetett. A 137. zsoltárra, a Tigris és Eufrates partjain kesergő lévita zsidóknak erre a sirámos énekére gondolok, akik a Szent Siónra emlékezvén, a nagy bunak és bánatnak miatta hegedűiket fűzfákra aggatták. Érdekes, hogy az ennek megfelelő héber szót (carabhim), bár tulajdonképpen nyárfát jelent, Károli Gáspár is, Káldi György is szomorufüznek fordította."

Megjegyezni kívánom, hogy Zoltai Lajos muzeológusnak több mint háromszáz fejfadarajzát őrizi gyűjteményében a debreceni Déry Múzeum. A szomorufüz szebbnél szebb alakjai találhatók meg a művészi rajzok között. A mai debreceni fejfa szomorufüz motívumát jellegzetes csigavonalas diszitésével és hatágu csillagával egyik rajzban én is megörökíttettem (597). Nagyon dekoratív az uszódi csillagdiszes (596) és a kunhegyesi rokokóvonalas fűzfa rajza (595). A legszebbek közé tartozik a tulipánmotívummal ékesített turkevei és a különböző virágokkal kombinált nagyszalon-tai fejfa (598, 599). Csodálatosan szép fejfák szomorufűzfával diszitett rajzait közli Viski Károly egy 1913-ban megjelent tanulmányában.

Igen kedvelt fejfavirág a tulipán, amelynek különböző formái ismeretesek népünk körében. Vannak közöttük művészi szempontból igen értékesek, de primitív formájuk is előfordulnak közöttük. Gyakran megtörténik az is, hogy a tulipán szivből, vagy cserépből, illetve kétfült virágtartó edényből nő ki, esetleg egy másik nagyobb és stilizáltabb tulipánból indul ki. Igen sok tulipános motívumot alkalmaztak a régi debreceni fejfákon, amint azt Zoltai Lajos századelején felvett rajzai bizonyítják. Amint rajzaiból láthatjuk, szerették a debreceniek régi fejfafaragó mesterei a rózsát, a szegfűt, a makkot, a futófüvet, a folnyodárok ezer változatát és a vonulatából növe törökszablya alaku széles leveleket, mint diszitőelemeket alkalmazni.

Találhatunk a fejfavirágok között négyyszirmu nefelejcsét, gyöngyvirágot, harangvirágot, öt, hat, sőt több szíromlevélből álló virágot is.

Gyakori motívum a rózsabimbó, a letört rózsabimbó, melyet a fiatalon elhunytak fejfáján alkalmaztak.

Három szíromlevélből álló virágot is találhatunk a fejfavirágok között, amelyben én a liliomot vélem felfedezni s benne az ártatlanság, a fiatalság szimbólumát látom.

Némely vidéken fenyőgallyakat is alkalmaznak diszítésül, mely véleményem szerint az örökélet szimbólumát akarja kifejezésre juttatni.

Nem fejfavirág ugyan, de diszítőelemként gyakran alkalmazzák a fejfán a szívet, néha egymással összefordított páros szívet, olykor a nyíllal átlótt szívet is. A nagykőrösi fejfákon a házastársak jelképe két egymást szoroson összefogó kéz. Némely fejfán buzakalászt, sőt kehelyből kiemelkedő buzakalászt is találunk.

Mint már említettük, néha a fejfa homlokára diszítésül felvették és még ma is felvésik az elhunyt foglalkozását jelző szerszámokat, eszközöket, tárgyakat: a cigánynak a hegedűt vagy a hegedűvonót, az ácsnak a szekercét, a favágónak a baltát, a csizmadiának a dikicset, a kovácsnak a kalapácsot, az asztalosnak a fűrészt vagy a gyalut, a lakatosnak a csipőfogót vagy a harapófogót, a halásznak a halat, az aszszonynak az orsót és a lelkipásztornak a kelyhet vagy a bibliát.

Egyes vidékeken a fejfavirágokat, a diszeket és a foglalkozásra utaló eszközöket, szerszámokat, illetve ezeknek véseteit különböző színű festékekkel be is festik.

Mindezek a fejfavirágok, diszek és eszközök is a nép művészi tehetségéről és izléséről tesznek bizonyosságot.

TÁJEGYSÉGEINK FEJFÁI

Most pedig, miután nagyjából megismertük a fejfa mibenlétét, nevét, részeit, típusait, a különböző fejfavirágokat és a diszitő motívumokat, nézzük meg, hogy ezek a fejfák az ország tájegységeiben hol és hogyan helyezkednek el. Vizsgáljuk meg, hogy hazánk egyes tájegységeiben, megyéiben, városaiban, falvaiban milyen típusu fejfák, illetve kopjafák keletkeztek és terjedtek el. Nézzük meg, hogy az egyes típusok hogyan vándoroltak egyik helyről a másikra s egyes formák hogyan szóródtak szét szinte az egész országban.

Látni fogjuk, hogy egyes néprajzi tájegységeknek, városoknak és falvaknak megvannak a maguk sajátos s a vidékre jellemző alakjai, vannak viszont vidékek, melyeknek fejfáiban semmiféle jellegzetes vonás nem fedezhető fel. Ezek az egyszerű fejfák aztán az ország csaknem minden temetőjében megtalálhatók.

Körutunkat megkezdve járjuk végig a Dunántúlt, a Kisalföldet, Észak-Magyarországot, az Alföldet és végül nézzük meg a délbihari, kalotaszegi és székelyföldi temetőket, illetve fejfákat.

A Dunántulon még található igen sok ősi és művészi fejfa, de van még elég feltárni való temető is.

Tolna megye legáltalánosabb fejfái az oszlopos fejfák, de Sárközben igen sok táblás fejfa is található. A sárközi fejfák igen szépek, dusan faragottak és gazdagon vésettek. Az apróbb sárközi falvak - Bátaszék, Alsónyék, Sárpilis, Decs és Öcsény - temetői tele voltak szebbnél szebb fejfával (13-30). (Sárközben a fejfák mellé istenfát, illatos seprős rutát ültetnek, amiből a nászéjszaka előtt a menyasszony is rejt egy-egy ágat kebelébe. Az istenfát a kiskertben termesztik. Ha meghal valaki, felássák a növényt s másnap kiviszik a sirjára.)

A Baranya megyei fejfákon áttört, szinte csipkefinomságu diszítés van. Ezek a baranyai fejfák a legszebb fejfák között kapnak helyet (31-87). Legjellemzőbb tulajdonságuk az, hogy egy többé-kevésbé vastag falemezből vágják ki, illetve fűrészelik ki a fejfa alakját. Baranyában található oszlopos fejfák is. Így az Ormánságban is mind a kétféle típus megtalálható. Kimondottan ormánsági fejfatípusról nem lehet beszélni.

Majdnem teljes azonosságot, de legalábbis hasonlóságot tapasztalhatunk az Ormánsághoz közelebb elterülő etnikumokkal. Sárköz, Göcsej, Bölcske, Uszód, Kosd, de még a Székelyföld egy-egy fejfaformája is megtalálható az Ormánságban. Még a "csónakos" fejfához erősen hasonlító forma is előfordul itt (Drávaszabolcs).

Valódi kopjafa az ormánsági temetőkben nincs. A diósvizslói kb. 10 kopjafaszerűen faragott fejfa egyedülálló, úgyhogy idegen beütésnek kell tekintenünk.

Nagyon kezdetleges fejfa az egyszerűen oszlop - cölöp - minden különösebb formálás, diszítés nélkül durván készítve. A jellegzetes ormánsági fejfák (79-114) megmunkálásának módja sokban hasonlít a kalotaszegi és más erdélyi fejfákéhoz. Jellemző tulajdonságuk az, hogy ezeket is vastagabb-vékonyabb falemezből vágják ki, míg amazokatugszólván kivétel nélkül fatörzsekből, oszlopszerűen képezik ki.

A régebbiről megmaradt fejfák mindig sokkal diszesebbek, mint a maiak. A bemutatott rajzok jobbára 50-60 éves fejfákat ábrázolnak.

A Somogy megyei fejfák (115-156) egy része az oszlopos, másik része a táblás fejfák csoportjába tartozik. Az oszlopos fejfák dusan tagozottak, különösen a szennai temető fejfái (115-132) tesznek erről bizonyosságot. A táblás fejfák is művészi

izlésről tanuskodnak. E fejfák némelyikén vésett és festett diszítést találunk. Ritkábban azt is megállapíthatjuk, hogy szögekkel verik ki az ornamentumokat.

Megemlítjük, hogy a fejfa a magyarság e vidékén nem a legősibb faja a halotti emlékeknek. Régebben az un. orommal födték be a halott sirhantját, amelyet a tetőszerűen borított. Az orom talpfaát és fedelét szintén faragott és festett diszítéssel látták el. Ma már sajnos, egyetlen ilyen siremlék sem található (vö. Magyar Iparművészet, 1907. 261. old.).

A Zala megyei Göcsej lakói híres fafaragók. Házaikat gazdagon diszítik, s szabad idejükben állandóan "barkácsolnak", akárcsak a székelyek. A múltban nagy hírük volt a göcseji erdőségekben legeltető pásztoroknak, akik őrzés közben művészi kivitelű használati tárgyakat készítettek, egyetlen szerszámmal, a "bizsók"-nak nevezett faragókéssel.

Göcsejhez mintegy száz község tartozik, de a reformátusság zöme csak három községben él: Barabásszegen, Kustánszegen és Milejben. Ez utóbbi községben azonban fejfát nem készítenek, csak az előző kettőben. Érdekes, hogy a göcseji nép faragó kedve ellenére a fejfák nem valami nagy faragóművészetről tesznek bizonyosságot (157-168).

Az alak tekintetében három főtipust különböztethetünk meg: 1. hegyes, szegletes vagy gömbölyű fejben végződő fatönkös fejfák; 2. hosszukás táblában végződő táblás fejfák és 3. rászegezett táblával bíró fejfák.

Mivel faanyag az erdőségekből bőven áll rendelkezésükre, a fejfa nagysága független a hozzátartozók anyagi állapotától. A cifrázást azonban a halott kora és vagyoni állapota határozza meg. A gazdagabbnak szebb és diszesebb a fejfája, mint a szegénynek. A jó gazda fejfáját nemcsak dusan vésik és cifrázzák, hanem be is festik. Különösebb változatosságot sem alak, sem diszítés tekintetében nem találunk rajtuk.

Vas, Fejér, Veszprém és Komárom megyékhez nem találtam adatokat és rajzokat a néprajzi irodalomban, pedig fenti megyékben is vannak fejfák, de területük nincs kellően felkutatva és feldolgozva ebből a szempontból.

A Kisalföld, illetve Győr-Sopron megye fejfáiról Timaffy László irt kitűnő tanulmányt (vö. Arrabona, 1963. 303-319. old.). E tanulmány fényképfelvételei alapján készítettem a győrszemerei, győrszentiváni, nagybajcsi és péri temetőben található fejfák rajzait (169-173). Egyébként ebben a megyében is még sok feldolgozásra váró temető rejlik.

A Nógrád megye északi részén elterülő Palócföld fejfáiról azt írja Malonyai Dezső, hogy a fejfákon a népies művészkedés igen jól érvényesül. E fák nem olyan finom, könnyed faragásuak, mint például a kalotaszegiek, de alakjuk a valóban rokon a faragott kapubálványokkal, illetve kapufélfákkal, és a formák gazdagsága meglepő.

Sajnos a Palócföld fejfái - tudomásom szerint - nincsenek feldolgozva és így rajzokat nem tudok bemutatni. E vidék temetői is sok érdekes és értékes titkot rejtgetnek.

Az egész megyéből csupán a Börzsöny vidékéhez tartozó Diósjenő három érdekes alaku fejfáját tudjuk bemutatni (174-176).

Heves megye temetőiről és fejfáiról eddig - legjobb tudomásom szerint - egyetlen önálló cikk vagy tanulmány sem jelent meg néprajzos irodalmunkban.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye fejfáiról csak annyit mondhatunk, hogy jellegzetes fejfák vannak: a miskolci tetemvári temetőben, a Sajó völgyében egészen Putnokig; Sajószentpéter (197), Kazincbarcika (198) és Tardona (199). Megfigyelésre

méltók a noszvaji (187, 188) és a serkei (177) fejfák. Ez utóbbiak néha az oldalukon is faragottak, diszítettek. (A régi Gömör megyében lévő Serke ma Csehszlovákiához tartozik.)

Nem mindennapi fatönkös fejfák ritkaszerű példányait fedeztem fel Szöllőssardó (180-185), Tornakápolna (192-194), Varbóc (195, 196, 200, 201) és Teresztenye (186) temetőiben. Szöllőssardó egyik fejfája nagyon érdekes, ritkán előforduló, csucsban végződő alakot vett magára, mely formával sehol máshol nem találkoztam. Lehetséges, hogy a faluban a századfordulón általánosabb népszerűségnek örvendett, de 1961-ben már csak egyetlen példányt találtam belőle. Az évszám és az írás már olvashatatlaná vált.

Nagyon érdekesek azok a (180, 183, 185, 196, 200) szöllőssardói és varbóci fejfák, melyek nagymértékben hasonlítanak a régi, a XIX. század végéről való tiszadobi fejfákhoz. Keletkezési idejük már nem állapítható meg. Néhány dusan tagolt néhány oszlopos fejfa is megtalálható ebben a régi temetőben (184).

Tornakápolna fejfái közül (192-194) igen ősinek és értékesnek találom a 192-es rajzon bemutatott fejfát. Ennek a fejfának hengeralku feje és szokatlanul dus faragással, két emberi ajakhoz hasonló motívummal diszített törzse van. Fatönkös, művészi kézzel és fantáziával megalkotott fejfa, amelyhez hasonlót seholsem találtam. Nem közönséges tehetségről tesznek bizonyosságot a Varbócon felfedezett fejfák sem (195-196). Sehol nem látott motívumot mutat a teresztenyei fejfa előreugró, talán szimbolikus értelmű, kidomborodó faragványa (186). A szuhafői temető fejfái (189-191) között is van egy igen szokatlan formájú fejfa, amely szintén páratlan a maga nemében (190).

Szöllőssardó, Tornakápolna, Varbóc és Teresztenye igen érdekes és értékes fejfáit elpusztulásuk előtt megörökíttettem ugyan, de ennek a vidéknek a többi temetői is feldolgozásra várnak. Sárospatak, Sátoraljaujhely és Telkibánya környékéről is hiányzik minden adat, pedig ezek a területek is gazdag lelőhelynek ígérkeznek.*
- Nagy fehér foltok vannak tehát Borsod-Abauj-Zemplén megye területén is.

De menjünk át a Tiszántúlra és keressük fel Szabolcs-Szatmár megye temetőit. Erdély és Pest megye temetői után ennek a megyének a fejfáit dolgozták fel legkimerítőbben néprajzzal foglalkozó kutatóink. Tény az, hogy nagyon érdekes és változatos alaku fejfák fordulnak elő ezen a vidéken. A régi Bereg megye kis csücskében, a Tisza vonalától a szovjet határig, a fatönkös fejfák ősi típusai csaknem teljesen maguk népesítik be a temetőket. Ezen a vidéken a kopjafa ismeretlen. E vidék fejfáival Domanovszky György foglalkozott. A fejfák változatos alakjait saját felvételeimmel kiegészítve 18 rajzban mutatom be (202-219).

Szabolcs és Szatmár többi részén is csak fejfa, és pedig csak fatönkös fejfa található. A közölt 56 rajz között nincsen kettő, ami teljesen egyforma lenne (220-273). A legérdekesebb fejfa a szatmárcsekei temetőben használatos un. csónakalaku fejfa (244-250). E fejfa némi változtatással megtalálható a penyigei (249) és a fehérgyarmati temetőben is (256). A kölcsei fejfa alakjára is hatással volt (260). Érdekes és régi un. volutás fejfák készültek Tiszadobon, amelyek azonban ma már leegyszerűsödtek (262-264).

Szabolcs-Szatmár megye fejfáiról, mindent egybevetve, megállapíthatjuk, hogy kevés olyan fejfaforma található köztük, amelyik az egész országban elterjedt lenne.

* Sárospatakon a Tiszáninneni Református Egyházkerület Gyűjteményeiben több ezer fejfa fénykép található. - A szerk. megj.

Hajdu-Bihar megye területe is mostoha gyermeke néprajzkutatóinknak. Gyűjteményemben csak debreceni és monostorpályi fejfák szerepelnek. Tudomásom szerint most folyik a megye területén lévő, néprajzi szempontból értéket jelentő fejfák felkutatása, a temetők felmérése és az anyag feldolgozása.

Debrecen temetőiben régi hagyományos formájú fejfák ma már alig találhatók. Ezek a századelejei művészien faragott fejfáknak csak halvány árnyékai. A debreceni fejfák alakja mindig ugyanaz. Hossznégyszöges oszlop, amelynek teteje csónakhoz hasonló csucsban végződik és kissé előre hajlik. Az ékalaku felső részt a szemöldök fölött gazdagon díszítették. Más alakú fejfa, a debreceni temetőben csak elvétve fordul elő.

A debreceni temetők művészetével Zoltai Lajos és Sági Lajos foglalkozott behatóan sok rajzzal illusztrált tanulmányában. A fejfák mai alakjairól néhány rajzot én is készítettem (274-285).

Ujabban - sajnos - Debrecenben is egyre jobban elmarad a fejfa, mert kiszorítja a sokszor izléstelen sarkó.

A monostorpályi temető fejfáinak alakja hasonlít a debreceni fejfákhoz, de a díszítésük más természetű (286-288). Ebben a megyében általában fatönkös fejfák találhatók.

Szolnok megye temetőiben szintén a fatönkös fejfa a legkarakterisztikusabb alakzatokban fordul elő, de találunk bennük oszlopos és táblás fejfákat, sőt még kopjafákat is. Egy-egy városra vagy községre sokszor jellemző a fejfa alakja. Figyeljük meg Karcag (289-297), Kunhegyes (301-306), Jászkisér (307-318), Tiszainoka (319-336), Tiszakürt (337-342). Tiszaroff (343-345) és a többi község temetőinek fejfáit. Milyen jellegzetes alakkal rendelkeznek ezek az ősi típusú fejfák. Tiszabura fejfái is szokatlan alakot öltenek magukra (298, 299). Tiszainoka kopjafái talán Pest megyei hatásra jöttek létre. Kenderes fejfái részint puritán egyszerűségről, részint barokkos hatásról tesznek bizonyosságot (346-348), Tiszafüred tuldiszített fejfájával együtt. Kisujszállás fejfája viszont egyszerűségével válik ki a többi közül.

A jászberényi temető kopjafáiból ma már hirmondó is alig akad. Vagy a faragómester halt ki, vagy pedig teljesen kiment a divatból a jászberényi reformátusoknál. Az utolsó példányokat 1932-ben Benke László festőművész, Prückler József a jászberényi református temető fejfáit örököltette meg (349-354).

Akad a kutatás terén még ebben a megyében is tennivaló bőven.

Pest megye a legtökéletesebben felkutatott terület. Néprajzosaink sok temetőjét felkeresték, felmérték és sok rajzot készítettek a fejfákról.

A megye legáltalánosabb fejfái az oszlopos fejfák.

Kosd község kis temetője becses ősi művészi fejfákat rejteget, melyek igen sokféle változatban fordulnak elő. Általában a pest megyei fejfák karakterét ismerhetjük fel rajtuk (353-377). A fejfákat feldolgozta Fábiánné Biczó Ilona: A kosdi temető c. tanulmányában.

Nagyon szépek és izléesek a dusan és művészi módon tagolt monori fejfák (378-383). Több rajzot közöl róluk Csete Balázs 1940-ben megjelent könyvében.

Albertirsa temetője szebbnél szebb kopjafával van tele (384-395). Valamikor kékre, sárgára, pirosra és zöldre festették őket, úgy mint erdélyi rokonaikat, de ma már az idő elfekettítette őket. Alakra nézve is rokonok az erdélyi kopjafákkal. Legutolsó darabjuk a múlt század nyolcvanas éveiből való. Ma már kiveszőben van. Sok változata van a tagolt fejfáknak, de sarkóformájú fejtáblák is találhatók a temetőben.

A nagykőrösi fejfáknak (396-307) három csoportja van. Vannak olyanok, amelyeknek csupán fejük (gombjuk) van. Utána vékonyabb nyak vagy szár, majd maga a törzs következik. - Vannak olyanok, amelyeket a karcsúság jellemez. Kis gömb után vékony, hosszú szár, mely vagy hengeres, vagy szögletes. A száron korongszerű vagy gombszerű faragás. - Végül a harmadik csoportnál a szár igen erősen megvastagodott és a középtájon kigömbölyödik.

Minden törzsen eresz van, amely vagy egyenes, vagy kanyargós, vagy csipkézett.

A fejfák feltűnően magasak, 1,5-2 - 2,30 m-es is van közöttük.

Uszód fejfái táblás és oszlopos fejfák. A táblás fejfákon sok a művészi enyhített diszítés. Az oszlopos fejfák dusan tagoltak, szépen csipkézettek (408-413).

Nagyon szép oszlopos, gazdag tagolással kiképzett fejfákat készítenek Ordason (415). Kopjafák és oszlopos fejfák művészi példányai találhatók a péteri temetőben (416, 417, 419). Nagyon érdekes és szokatlan, de művészi formájú a Tass község temetőjében található (418) nyolcágú csillagos fejfa. A baranyai Kémes fejfáihoz hasonlítanak a maglódi temető táblás fejfái. Művészi izléssel készült fejfák találhatók a következő községek temetőiben: Alsónémedi (420-422), Pánd (426-428), Fülöpszállás (429-431), Gödöllő (432), Dunapataj, (433), Harta (434), Kunszentmiklós (436, 437), Valkó (438, 440), Makád (439), Dány (443) és Vecsés (442) temetőiben.

Bács-Kiskun megye ősi fejfáival egyedül Solymosy Sándor foglalkozott egyik tanulmányában, ahol három kecskeméti fejfa rajzát is közli. Tudomásom szerint e megye temetőivel és fejfáival senki más nem foglalkozott. Ki tudja hány és mily szép ősi fejforma rejlik még e megye területén. A kutatást itt is - mint mindenütt - meg kellene indítani.

Csongrád megye temetőinek felkutatását is meg kellene indítani, mert ennek a megyének is vannak rejtett kincsei.

A szentesi temető gombosfái (444-449) nagyon értékes népművészeti alkotások. Ezek az ún. gombosfák a kopjafákhoz hasonlítanak s igen régi sirjeleknek tekinthetők. Három részük van. A legalsó rész a földbe került, a középső rész néha négy-szögletes, néha kör alakú. Ennek a középső résznek az elejére kerül a rövid felirat. Ugyanis az eresz alatti részt laposra faragják az írás számára. Az eresz fölött van a nyak, azon egy gomba, a gomb fölött ismét nyak következik, majd egy stilizált körte zárja be a kompozíciót. E körte, amit hagymának is nevezhetünk, úgy keletkezett, hogy a legfelső gombot kihegyezték. A faragott felső rész a fa méretétől függött. A legrégebb gombosfák bizonyára alacsonyabbak voltak és valószínűleg csak egyetlen gomb ült a nyakukon. E típus nagyon közel áll a törökök turbános sarkkőéhez, s így nem egyéb azok fából készült változatánál. Ezeket turbános fejfáknak nevezik (444). A gombosfa szentesi formája nem áll egyedül a török hódoltság területén. Elterjedésének súlypontja az Alföld déli és délnyugati felére szorítkozik. Nem jellemző azonban az erdélyi hatás alatt állt részekre és ahol előfordult, ott a reformátusok sirjele volt.

Képanyag hiányában a rendelkezésemre álló Hódmezővásárhely fejfáinak néhány rajzát (450-455) tudom csak bemutatni. Itt előfordulnak a szentesiekhez hasonló gombosfák (453), a kalotaszegi csillagos fejfák és gombosfák kereszteződése (454) és a barokk (450), sőt a rokokó hatása alatt keletkezett különös alakú fejfák is (451).

Békés megye területe fehér folt a fejfák térképén. Egyetlen adat sincs róla sehol!

Feldolgozás hiányában nem tudjuk bemutatni a magyar nép minden temetőjét, de aki végignézi a délbihari fejfákat (456-467), a kalotaszegi Körösfő, Magyarvalkó, Daróc, Magyarbikal, Homoródalmás (474-526), továbbá a székelyföldi Nagyborosnyó, Ikafalva, Körös, Kovászna és Lécfalva kopjafáit és fejfáit (557-574) és a többi fel nem soroltakat, annak nem kell sokat beszélni a magyar nép művészi tehetségéről és izléséről. Ezeknek a fejfáknak és kopjafáknak a gazdag formavilága önmagáért beszél.

FORRÁSMUNKÁK

Biczó Ilona 1908.
Csalog József 1957.
Csete Balázs 1940.
Domanovszky György 1936. és 1937.
Gönczi Ferenc 1903.
Györffy István 1907.
Lükő Gábor 1942.
Madarassy László 1931.
Malonyai Dezső 1097-1922.
Molnár Józsefné Csontos K. 1938.
Morvay Péter 1958.
Novák József 1910.

Nyárády Mihály 1960.
Ortutay Gyula 1932-37.
Prückler József 1938-1943.
Sápi Lajos 1965.
Solymossy Sándor 1922. és 1930.
Somorjai László 1928.
Szendrey Zsigmond 1930.
Szinte Gábor 1901. és 1905.
Timaffy László 1963.
Viski Károly 1910. és 1913.
Zentai János 1964.
Zoltay Lajos 1928.

IRODALOM

- BALASSA Iván: 1945.
A magyar gyász-szinek kérdéséhez.
Ethnographia 56.
- BALASSA Iván: 1947.
Gombfa-faragás a háromszéki Bodoson.
Erdélyi Muzeum 52.
- BALASSA Iván: 1973.
A magyar temetők néprajzi kutatása.
Ethnographia 84.
- BÁLINT Sándor: 1944-45.
A halálhoz és a temetéshez fűződő szegedi néphagyományok.
Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve
Szeged
- N.BARTHA Károly: 1933.
A kötött kapu faragása és állítása Bágyban.
Néprajzi Értesítő 25.
- BÁTKY Zsigmond: 1904.
Adatok a kopjafához.
Néprajzi Értesítő 5.
- BENE László: 1905.
Kalotaszegi fejfák. ✓
Erdély
- BERZE Nagy János: 1911.
A zászlós kopja emléke Hevesben.
Ethnographia 22.
- BICZÓ Ilona: 1908.
Nagykőrösi fejfák.
Néprajzi Értesítő 9.
- FÁBIÁNNÉ BICZÓ Ilona: 1912.
A kosdi temető.
Néprajzi Értesítő 13.
- BUDENZ József: 1897.
Bálvány és fejfa.
Ethnographia 8.
- BURGYÁN Miklós: 1972.
Magyarországi sziv alakú sirjelek.
Ethnographia 83.
- "CZ": 1902.
Magyar temetői fejfák.
Magyar Iparművészet V.

- CSABAI István: 1934.
Az erdélyi reneszánsz művészet.
Budapest
- CSALOG József: 1957.
A szentesi református temetők gombosfái.
Néprajzi Értesítő 68.
- CSALOG József: 1940.
A sárközi református temetők emberalaku fejfái.
Néprajzi Értesítő 32.
- CSOBÁN Endre: 1940.
Debrecen szabad királyi város és Hajdu Vármegye.
Vármegyei Szociográfiák XII.
Budapest
- DEBRECENI László: 1940.
A mi művészetünk.
Kolozsvár
- DOMANOVSKY György: 1937.
Fejfák Szatmár és Szabolcs megyéből.
Néprajzi Értesítő 29.
- ÉBER László: 1902.
Temetőfejfa, kopjafa.
Néprajzi Értesítő 3.
- ERDÉSZ Sándor: 1968.
Fejfairók a szatmári Erdőháton.
Ethnographia 79.
- FÉL Edit: 1935.
Adatok a gyász-színekhez és párhuzamok.
Ethnographia 46.
- FÖLDVÁRI Zsigmond: 1970.
Kopjafák a kiskunlacházi református temetőben.
A ceglédi Kossuth Múzeum adattára
- FÜLÖP Imre: 1902.
Fejfa, kopjafa.
Néprajzi Értesítő 3.
- GÖNCZI Ferenc: 1914.
Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb
ismertetése.
Kaposvár
- GÖNCZI Ferenc: 1903.
A lükü és a fejfa Göcsejben.
Néprajzi Értesítő 4.

- GYÓRFFY István: 1916.
Délbihar falvai és építkezése.
Néprajzi Értesítő 17.
- GYÓRFFY István: 1926.
Kun kép, jász kép.
Néprajzi Értesítő 18.
- GYÓRFFY István: 1907.
Nagykunsági fejfák.
Néprajzi Értesítő 8.
- GYÓRFFY István - VISKI Károly: 1942.
A magyarság tárgyi néprajza. 2. kötet.
Budapest
- JANKÓ János: 1892.
Kalotaszeg magyar népe.
Budapest
- JANKÓ János: 1893.
Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe.
Budapest
- JANKULOV Boriszláv: 1914.
Magyar temetők a Balkán félszigeten.
Ethnographia 25.
- JASCHIK Álmos: 1927.
Népművészeti barangolások.
Isaszegi sirkeresztek. Az Albertirsai temető.
Magyar Iparművészet 30.
- KÁLLAY Ferenc: 1861.
Magyarok pogány vallása (Jászképek, kun bábok).
Pest
- KISHÁZY József: 1932.
Nevetős fejfák.
Miskolc
- KISS Lajos: 1920.
Hódmezővásárhelyi temetkezési szokások.
Ethnographia 31.
- KISS Lajos: 1906.
Magyar fejfák, bálványfák.
Magyar Iparművészet 9.
- KOCZOGH Ákos: 1974.
Térformáló képzelet.
Művészet 15/1.

- KOPP János: 1971.
Kopjafák a dömsödi temetőben.
A ceglédi Kossuth Muzeum adattára
- KÓS Károly: 1911.
Régi Kalotaszeg.
Budapest
- KÓS Károly: 1972.
A székely sírfák kérdéséhez.
Népélet és Néphagyomány
Bukarest
- K.KOVÁCS László: 1944.
A kolozsvári hóstátiak temetkezése.
Kolozsvár
- LÁSZLÓ Gyula: 1944.
A honfoglaló magyar nép élete.
Budapest
- LÜKŐ Gábor: 1942.
A magyar lélek formái.
Budapest
- LÜKŐ Gábor: 1942.
Tanulmányutam a szatmári, beregi, máramarosi, továbbá a Közép-Tisza
melléki községek temetőiben.
A debreceni Déry Muzeum Évkönyve
- MALONYAY Dezső: 1907-22.
A magyar nép művészete. I-V.
Budapest
- MÉRI István: 1944.
Középkori temetők feltárásmódjáról.
Erdélyi Muzeum 49.
- MOLNÁR Józsefné CSONTOS Kornélia: 1938.
Komlódtótfalu (Szatmár vármegye) fejfái.
Néprajzi Értesítő 30.
- MORVAY Péter: 1958.
Ember alaku fejfák a börvelyi temetőben.
Ethnographia 69.
- MORVAY Péter: 1962.
Fejfák és fejfa-faragók.
Reformátusok Lapja 4. (21.sz.)
- MORVAY Péter: 1962.
Miről vallanak a temetők?
Reformátusok Lapja 4. (16.sz.)

MORVAY Péter: 1951.

A templomkertben, temetőben és halotti toron táncolás s a halottasjáték népszokásához.

Ethnographia 62.

MUNKÁCSY Bernát: 1896.

A bálvány szó eredete.

Ethnographia 7.

NAGY Géza: 1940.

Kalotaszegi fejfa Szenczi Molnár Albert sirján.

Pásztortűz 1940

NAGY Sándor:

Dunántuli faoszlopok (Göcsej).

Magyar Iparművészet 6.

NOVÁK László: 1964.

A halál árnyékában. (Adatok az irsai temetők néprajzához).

A ceglédi Kossuth Múzeum adattára

NOVÁK László: 1973.

Halottkultusz és fejfatípusok Albertirsán.

Studia Comitatus 2.

NOVÁK József Lajos:

Kapubálványok.

Néprajzi Értesítő 28.

NOVÁK József Lajos:

Rákospalota.

Néprajzi Értesítő 15.

NOVÁK József:

A temetők népi művészete.

Néprajzi Értesítő 21.

NYÁRÁDY Mihály: 1960.

A szatmárcseki református temető fejfái.

Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 3.

NYÁRY Albert: 1906.

Temetkezés a palócok földjén.

Néprajzi Értesítő 7.

NOVÁK József Lajos:

Faragott butorok.

Magyar Iparművészet 15.

NYIRŐ József:

Kopjafák.

Kolozsvár.

ORBÁN Balázs: 1868-1872.

A Székelyföld leírása. I-IV.

Budapest

ORTUTAY Gyula: 1932-37.

A magyar népművészet. I-II.

Erdély

PRÜCKLER József: 1938-43.

Jászberényi református temető kopjafái.

Jászberényi Jász Múzeum Évkönyve

"R" .....: 1907.

Somogyi és ormánsági fejfák.

Magyar Iparművészet

ROEDIGER Lajos: 1903.

Kopjafák a kovásznai temetőben.

Néprajzi Értesítő 4.

SÁMUEL Aladár: 1918.

Kisküküllő vármegye református népének temetkezési szokásai.

Ethnographia 69.

SÁNDOR Mihályné: 1970.

Fejfák (fűtől való fák) Berettyóújfaluban.

Muzeumi Kurir 4. sz.

Debrecen

SÁPI Lajos: 1965.

A régi debreceni temetők és siremlékek.

A debreceni Déri Múzeum Évkönyve

Cs. SEBESTYÉN Károly: 1907.

Háromszéki sarkövek.

Néprajzi Értesítő 8.

Cs. SEBESTYÉN Károly: 1905.

Székelyföldi kopjafák és keresztek.

Néprajzi Értesítő 6.

SELÉNDY Szabolcs: (szerk.) 1972.

Temetőkert, magyar és külföldi temetők története és művészete, fejfák, sarkövek, kolumbáriumok, a temetőkert diszítése és ápolása, a tervezés feladatai, jogok és kötelességek, sirgondozási szolgáltatások, növény választási tanácsok.

Budapest

SOLYMOSSY Sándor:

Magyar fejfák, bálványfák.

Magyar Iparművészet 9.

SOLYMOSSY Sándor: 1930.

Ósi fejfaformák népünkénél.

Ethnographia 41.

SZABÓ T. Attila: 1938.

A kopjás temetkezés késői emlékei.

Pásztortűz 24.

SZABÓ T. Attila: 1946.

Kopjafás-zászló temetkezés a kalotaszegi Zsolókon.

Erdélyi Múzeum 86.

SZENDREY Zsigmond: 1930.

Nevető fejfák.

Népünk és Nyelvünk 2.

SZINTE Gábor: 1901.

Kopjafák (temető-fejfák) a székely földön.

Néprajzi Értesítő 2.

SZŰCS Sándor: 1948.

Sárréti pákász temetkezések.

Ethnographia 59.

TAGÁN Galimdzsán: 1937.

A csónak az Amur menti népek temetkezésében.

Néprajzi Értesítő 29.

TÁLASI István: 1937.

A kunkép fennállásának ideje.

Néprajzi Értesítő 29.

THAIN Sándor: 1910.

Az érsekújvári kapufélfák.

Kis Magyar Alföld 6. sz.

TIMAFFY László: 1960.

Nagycsaládi hagyományok a Szigetköz népi temetkezésében.

Arrabona 2.

TIMAFFY László: 1963.

Emberalakú fejfák, sírkeresztek kisalföldi temetőinkben.

Arrabona 5.

TIMKÓ György: 1909.

Guzsalytűk és rokkaszegek.

Néprajzi Értesítő 10.

UJHELYI János: 1942.

Kopjafák.

A ceglédi magyar királyi állami Kossuth Gimnázium Évkönyve 1941-42.

Cegléd

VAJDA László: 1948.

Kövek a siron.

Izraelita Magyar Irodalmi Társaság évkönyve.

Budapest

VISKI Károly: 1910.

Mi a kopjafa?

Néprajzi Értesítő 11.

ZENTAI János: 1964.

Ormánsági fejfák.

A Janus Pannonius Muzeum Évkönyve. Pécs.

ZENTAI János: 1967.

Fejfaarchivum Pécsett.

A Janus Pannonius Muzeum Évkönyve. Pécs.

ZENTAI Tünde: 1973.

Nádudvari sírjelek.

Ethnographia 83.

ZOLTAI Lajos: 1928.

A kálvinizmus és a művészet Debrecenben. A debreceni temetők művészete.
Debrecen

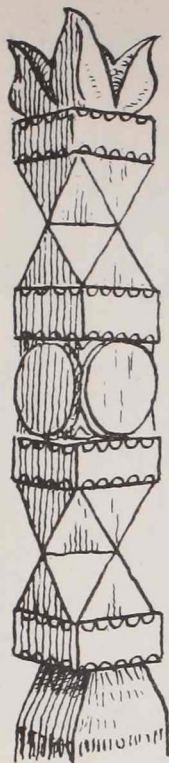
Fejfák rajzai

TOLNA MEGYE

1. Bölcske
2. Bölcske
3. Bölcske
4. Bölcske
5. Bölcske
6. Bölcske

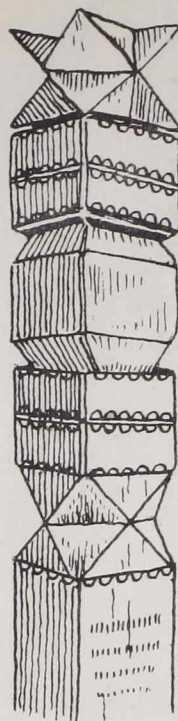

1

2

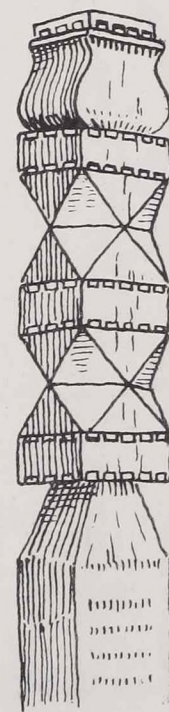
3

4

5

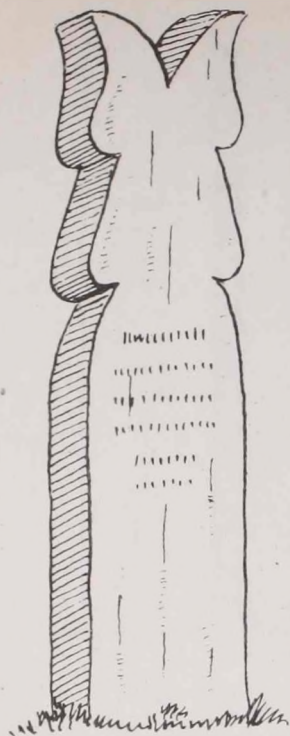

6

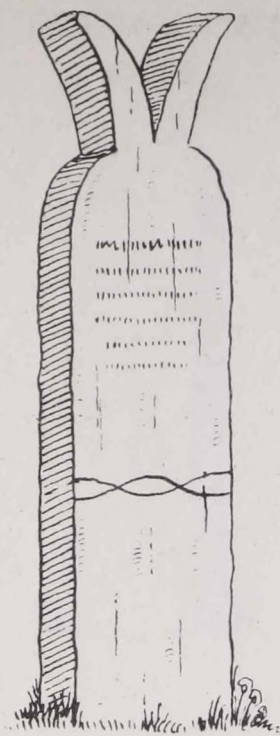

7. Bölcske
8. Bölcske
9. Bölcske
10. Kölesd
11. Madocsa
12. Kölesd

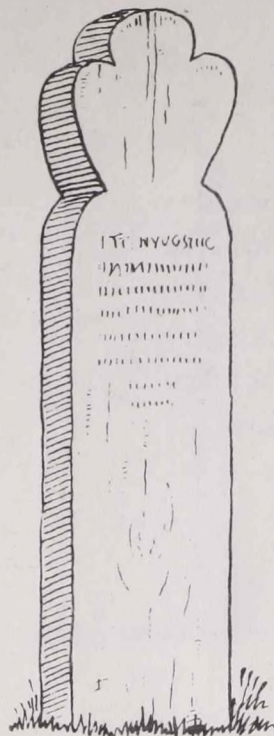

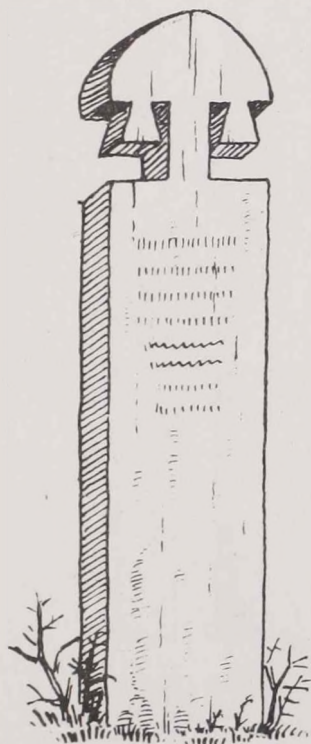
7

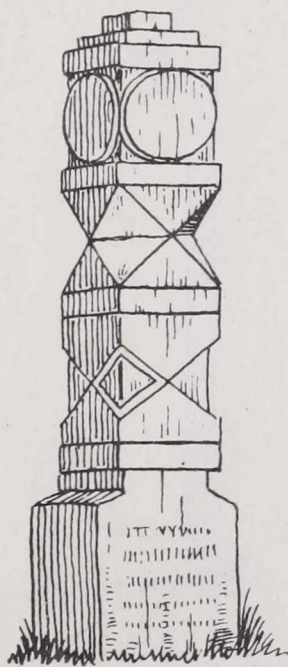
8

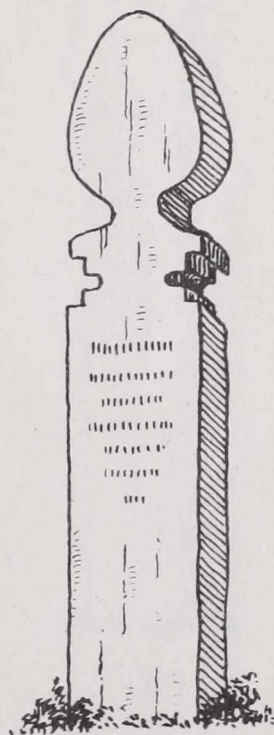
9

10

11

12

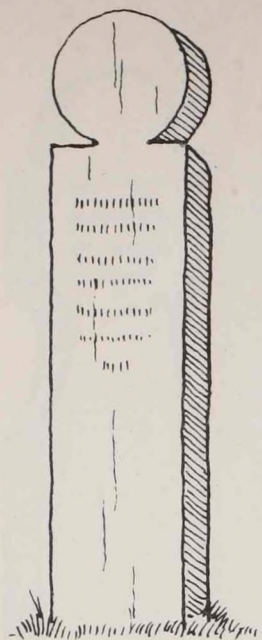
22

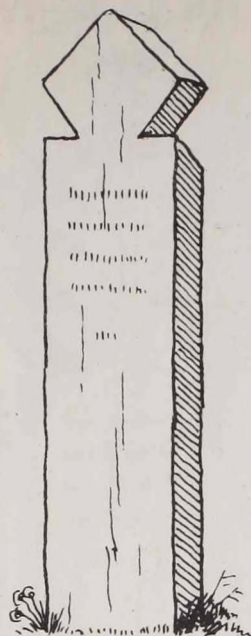
TOLNA MEGYE**Sárköz**

- 13. Decs
- 14. Öcsény
- 15. Sárpilis
- 16. Öcsény
- 17. Öcsény
- 18. Bába

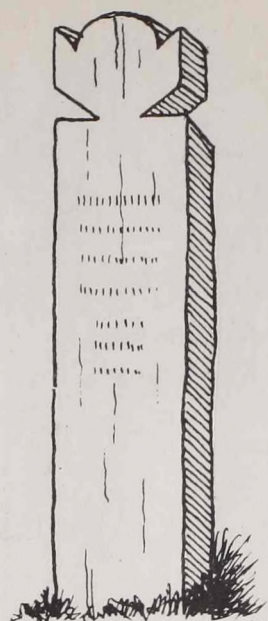

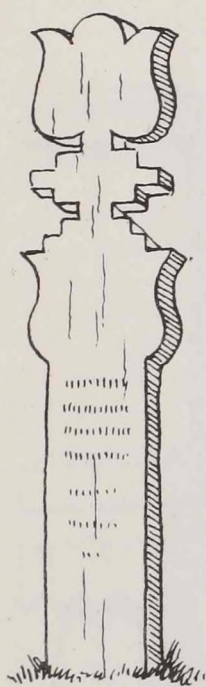
13

14

15

16

17

18

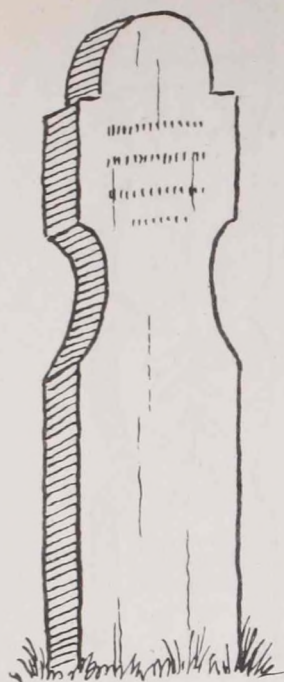

TOLNA MEGYE

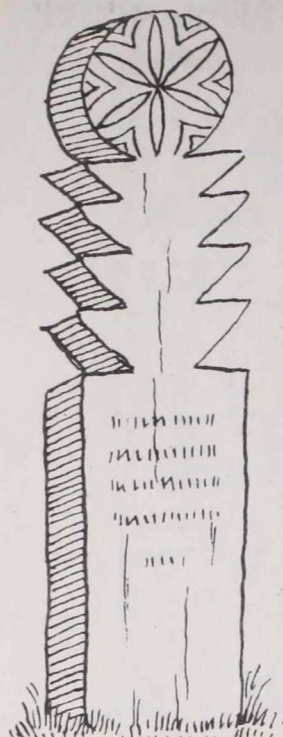
Sárköz

- 19. Decs
- 20. Decs
- 21. Decs
- 22. Alsónyék
- 23. Alsónyék
- 24. Alsónyék

19

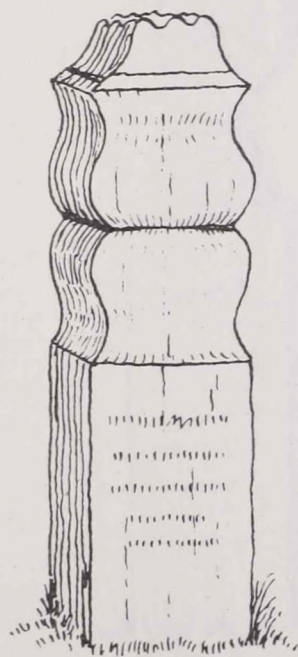
20

21

22

23

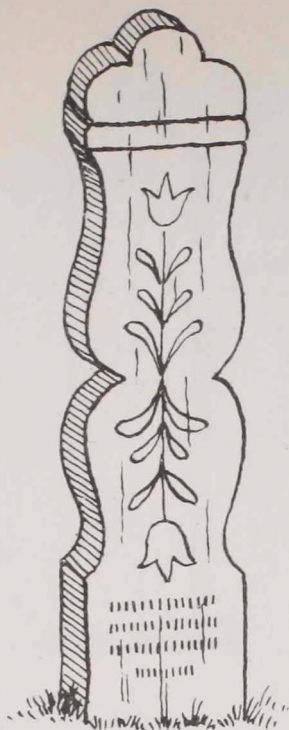
24

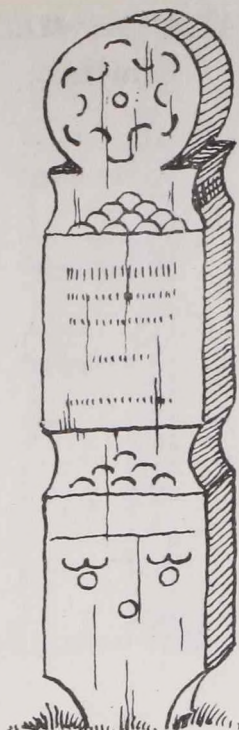
TOLNA MEGYE**Sárköz**

- 25. Sárpilis
- 26. Sárpilis
- 27. Sárpilis
- 28. Báta
- 29. Báta
- 30. Báta

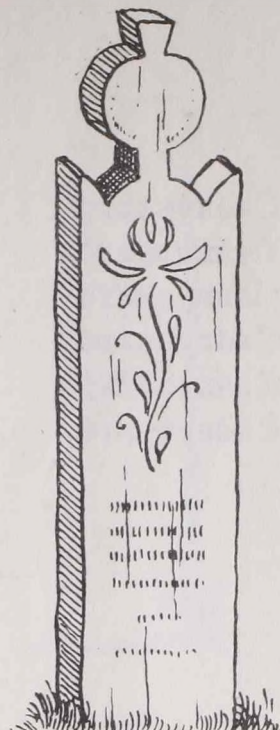

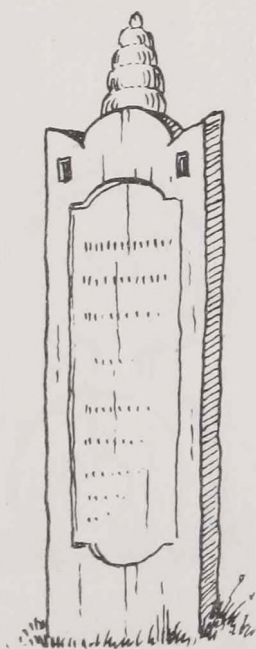
25

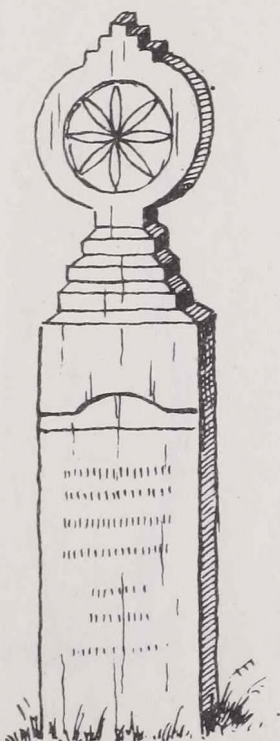
26

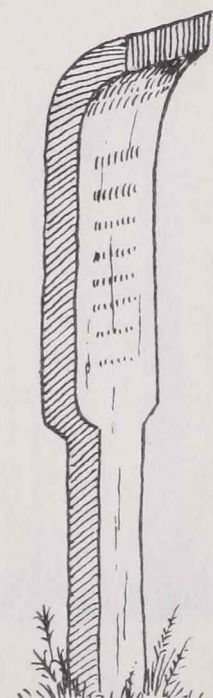
27

28

29

30

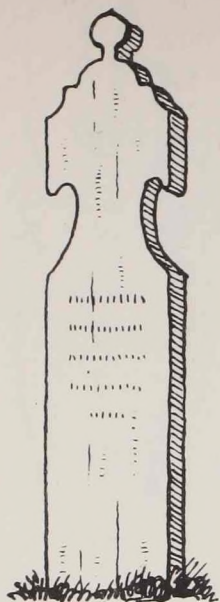

BARANYA MEGYE

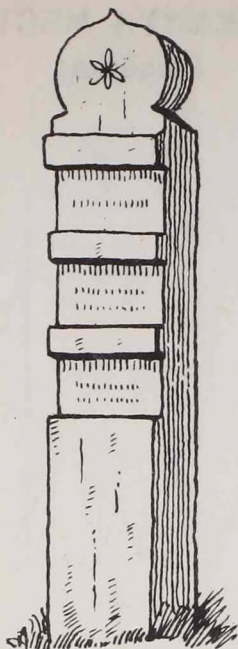
Ormánság

31. Csányoszló
32. Csányoszló
33. Csányoszló
34. Csányoszló
35. Csányoszló
36. Csányoszló

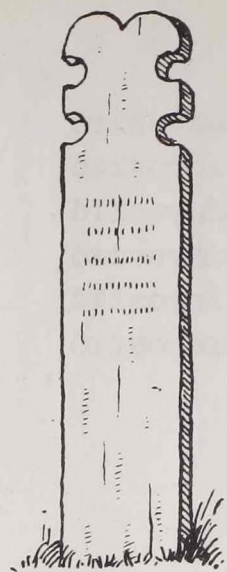

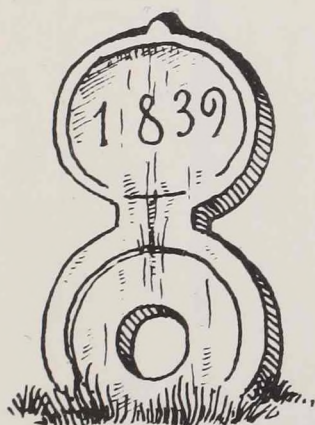
31

32

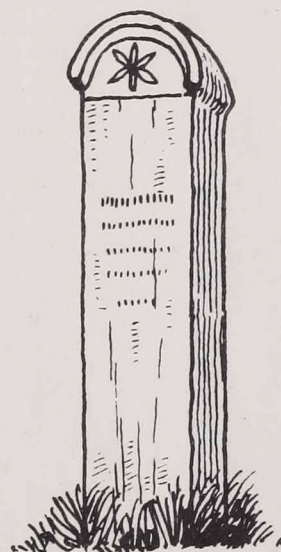
33

34

35

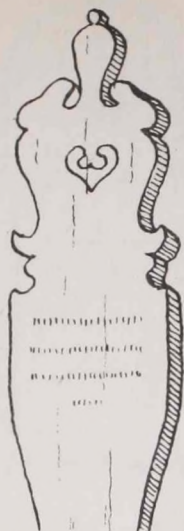
36

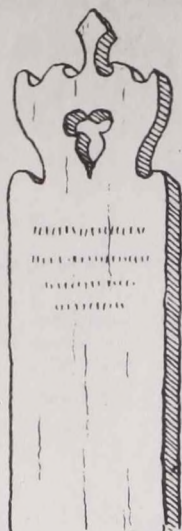
BARANYA MEGYE**Ormánság**

- 37. Csányoszló
- 38. Csányoszló
- 39. Csányoszló
- 40. Csányoszló
- 41. Csányoszló
- 42. Csányoszló

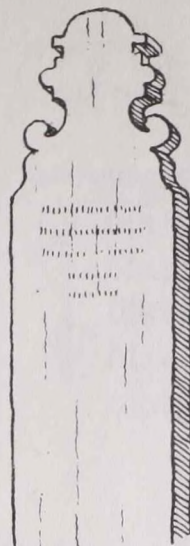

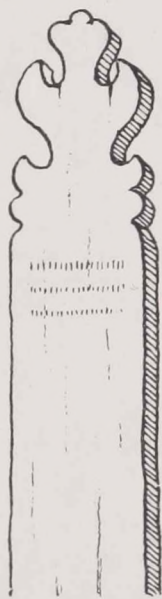
37

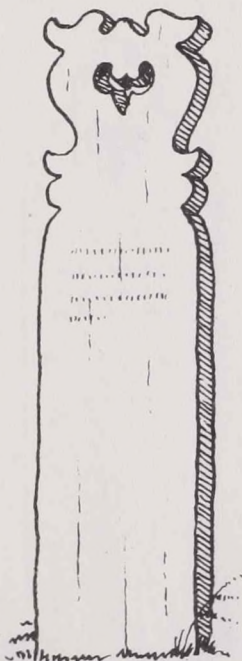
38

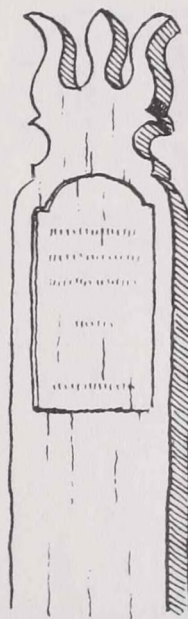
39

40

41

42

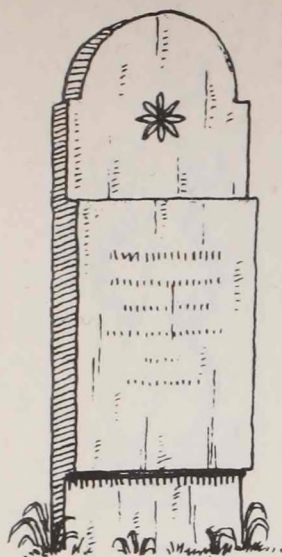
A handwritten signature or mark, possibly a stylized 'N' or 'R', located in the bottom right corner of the page.

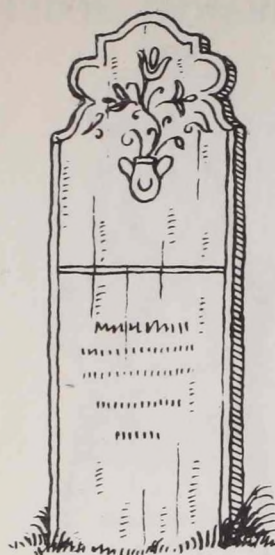
BARANYA MEGYE**Ormánság**

- 43. Vajszló
- 44. Vajszló
- 45. Vajszló
- 46. Vajszló
- 47. Vajszló
- 48. Vajszló

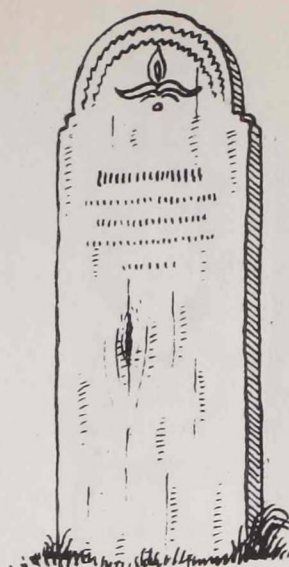

43

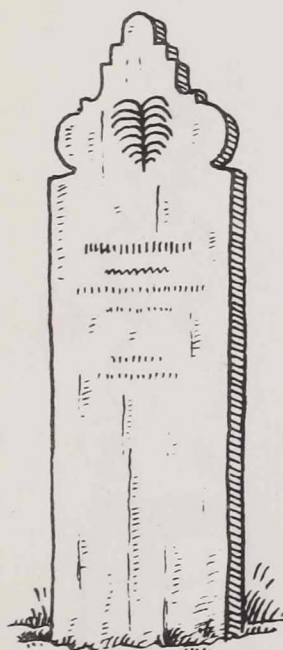
44

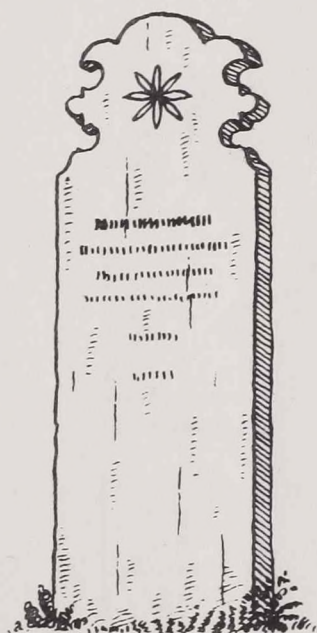
45

46

47

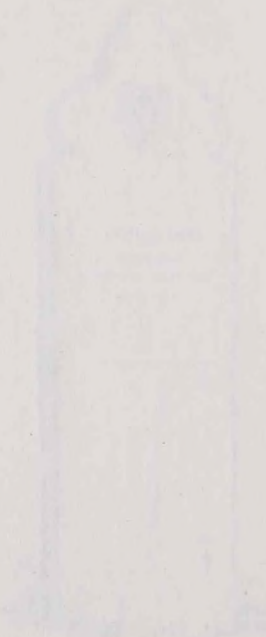
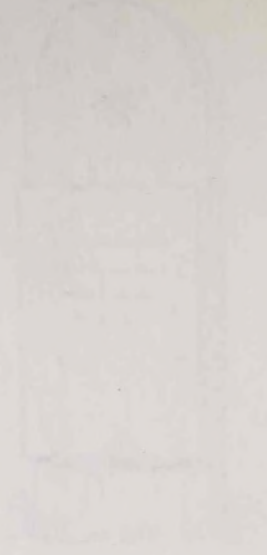
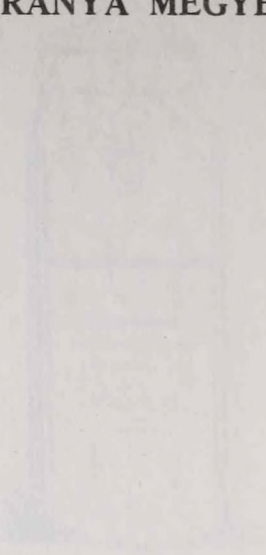
48

22

BARANYA MEGYE

- 49.
- 50.
- 51.
- 52.
- 53.
- 54.

49

50

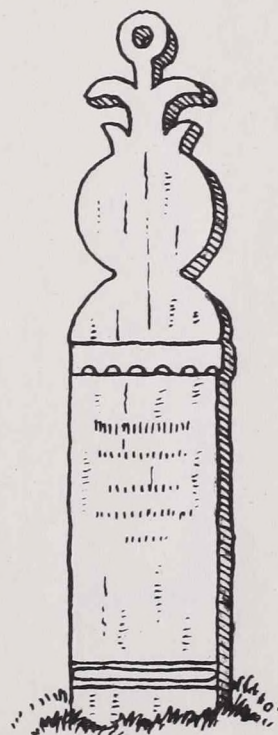
51

52

53

54

BARANYA MEGYE

55.

56.

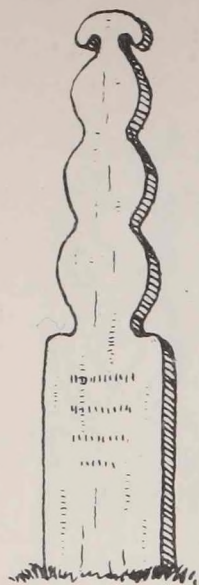
57.

58.

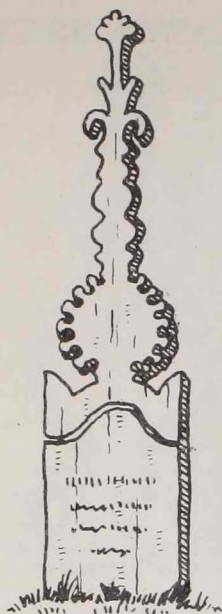
59.

60.

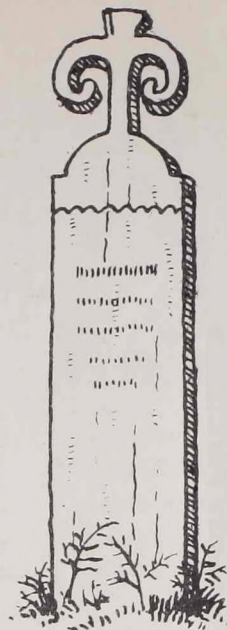

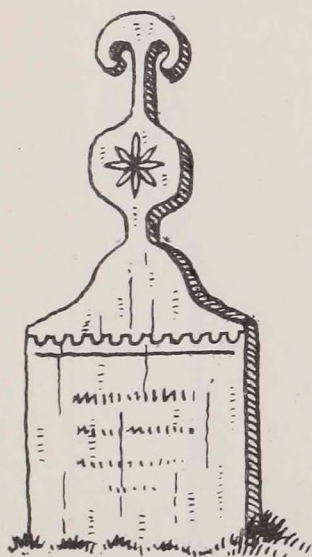
55

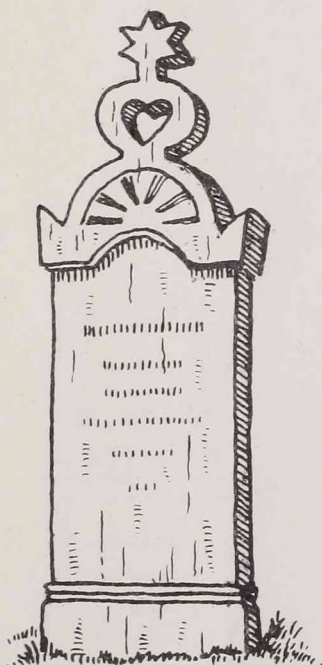
56

57

58

59

60

BARANYA MEGYE

61.

62.

63.

64.

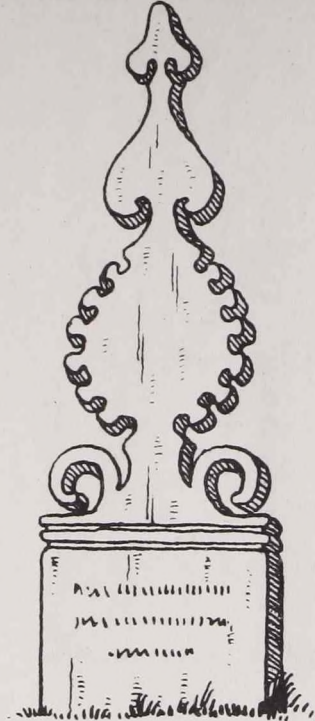
65.

66.

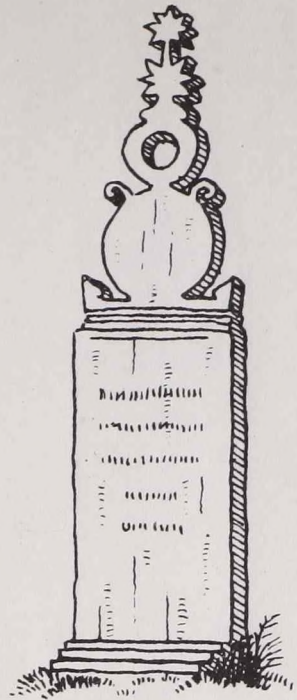

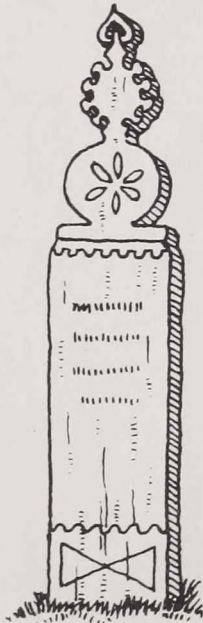
61

62

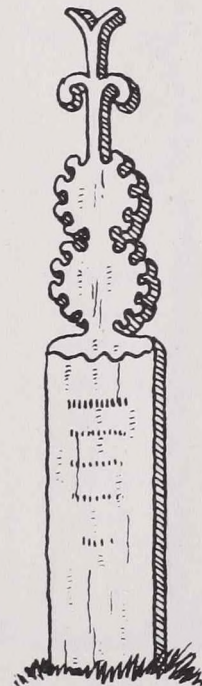
63

64

65

66

✓

BARANYA MEGYE

67.

68.

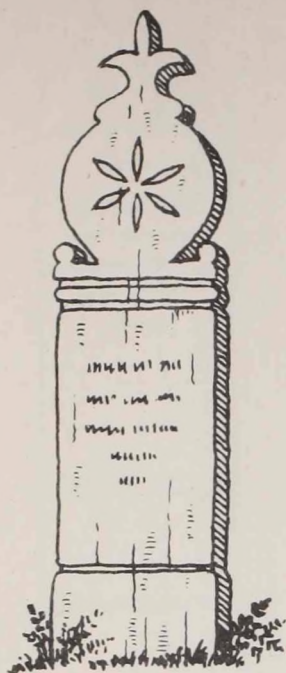
69.

70.

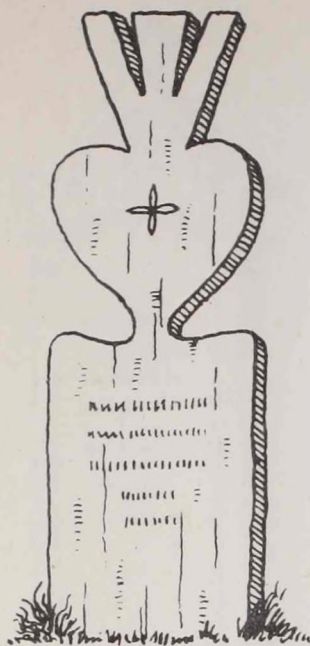
71.

72.

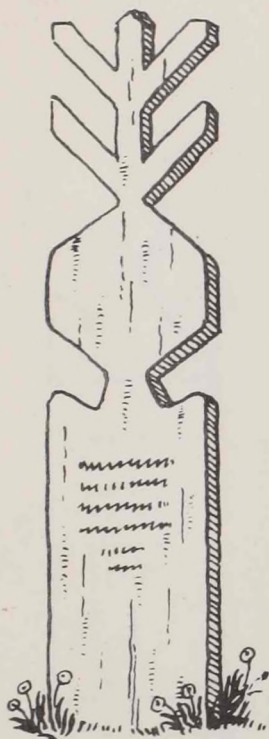
67

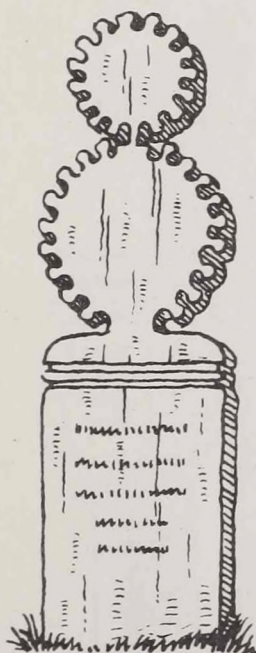
68

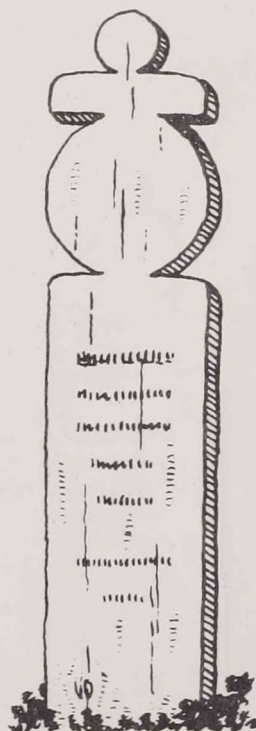
69

70

71

72

73.

74.

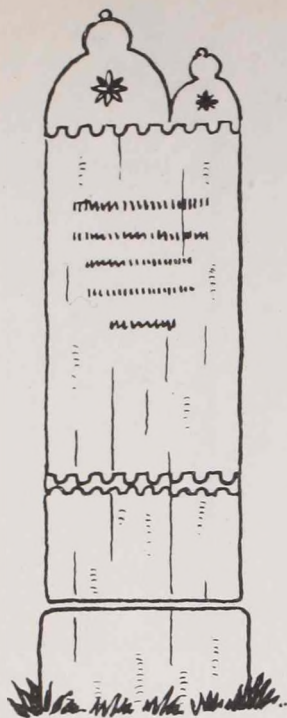
75.

76.

77.

78.

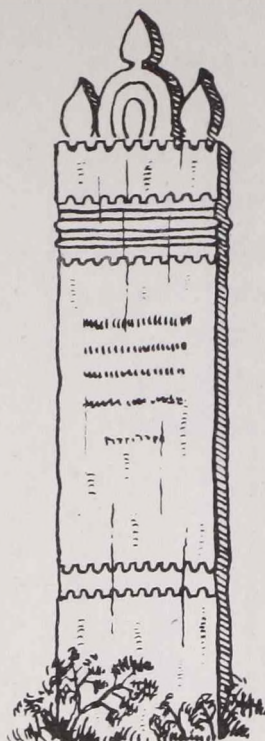

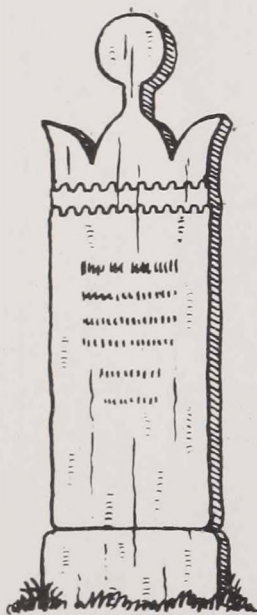
73

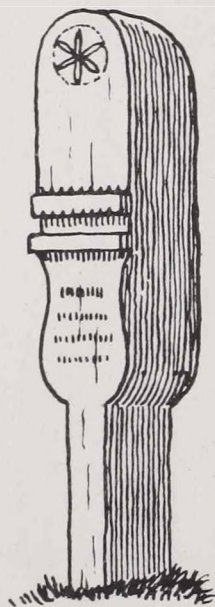
74

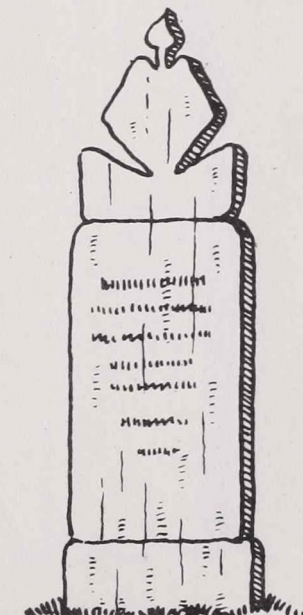
75

76

77

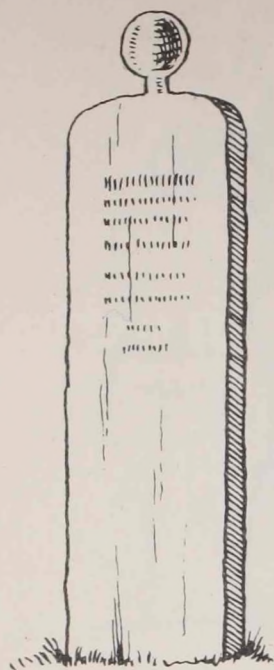
78

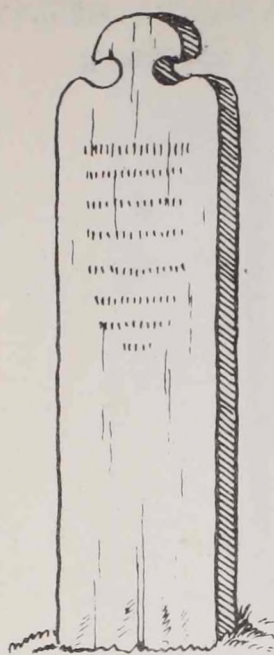
BARANYA MEGYE**Ormánság**

- 79. Drávapiski
- 80. Besence
- 81. Szaporca
- 82. Kórós
- 83. Gyöngyfa
- 84. Marócsa

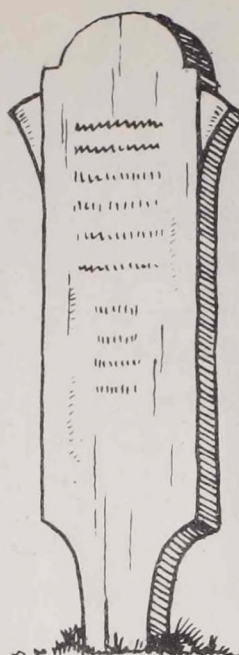

79

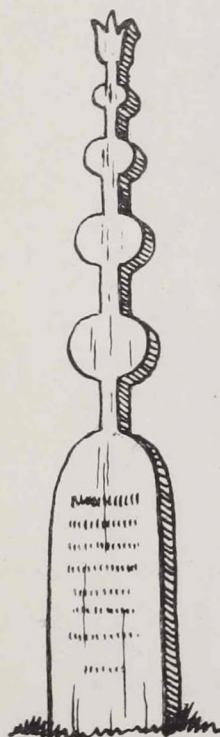
80

81

82

83

84

Handwritten signature or mark.

BARANYA MEGYE**Ormánság**

85. Kémes

86. Kémes

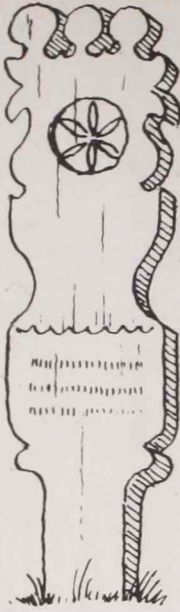
87. Kémes

88. Kémes

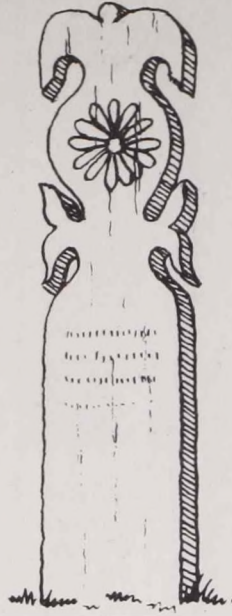
89. Kémes

90. Kémes

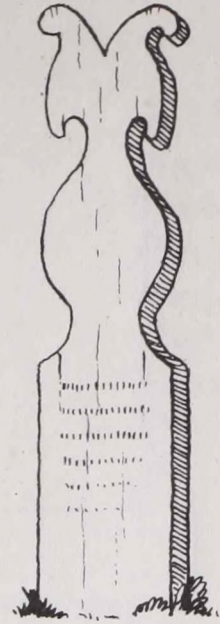

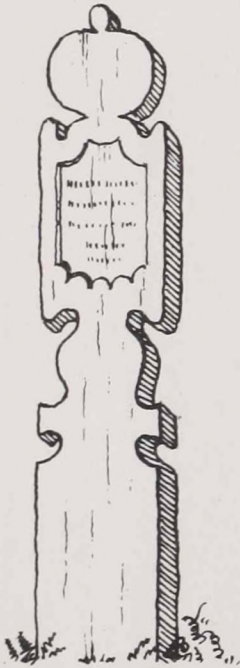
85

86

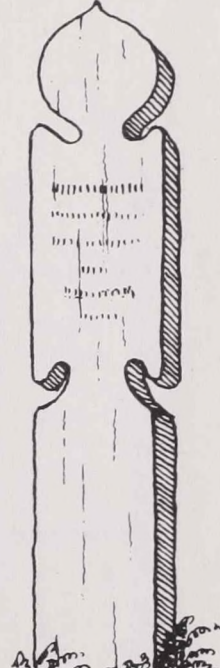
87

88

89

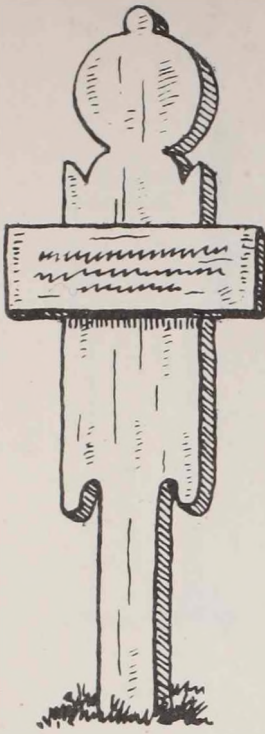
90

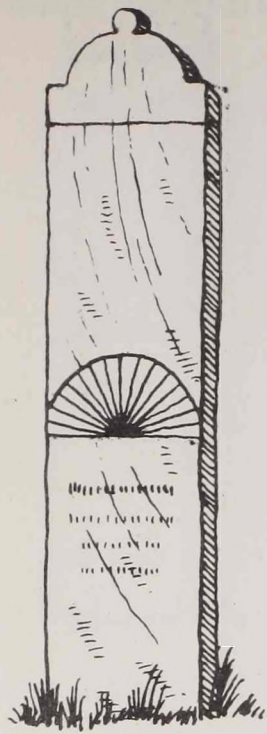
BARANYA MEGYE**Ormánság**

- 91. Kémes
- 92. Kémes
- 93. Kémes
- 94. Kémes
- 95. Kémes
- 96. Kémes

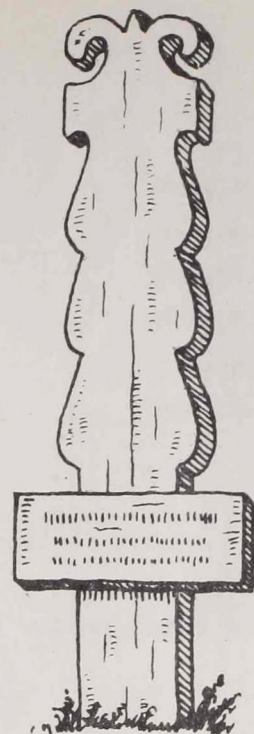

91

92

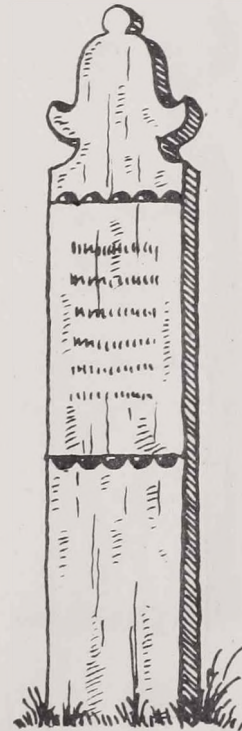
93

94

95

96

✓

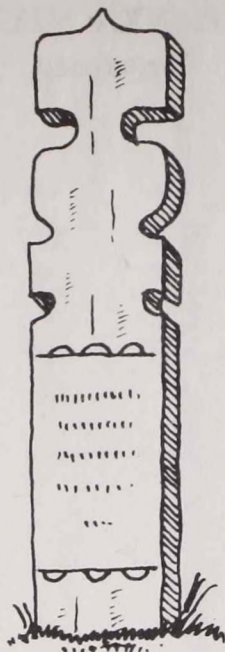
BARANYA MEGYE**Ormánság**

- 97. Kémes
- 98. Kémes
- 99. Kémes
- 100. Kémes
- 101. Kémes
- 102. Kémes

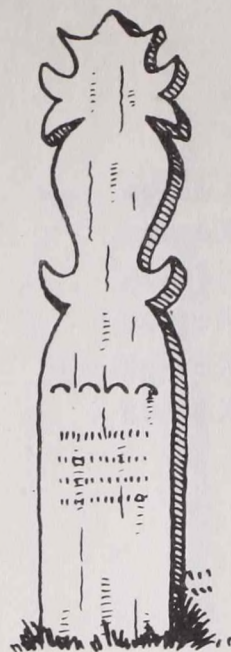

97

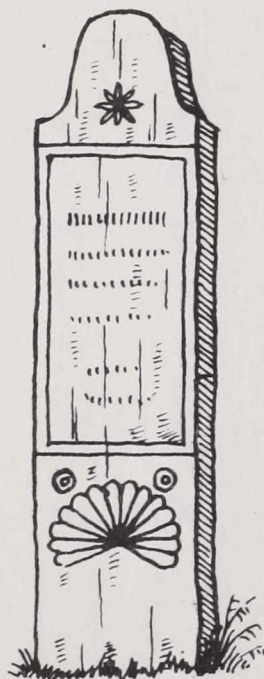
98

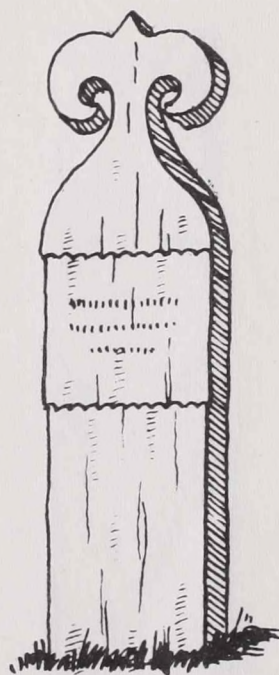
99

100

101

102

BARANYA MEGYE

Ormánság

103. Kémes

104. Kémes

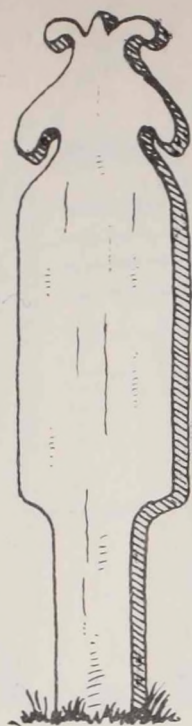
105. Kémes

106. Kémes

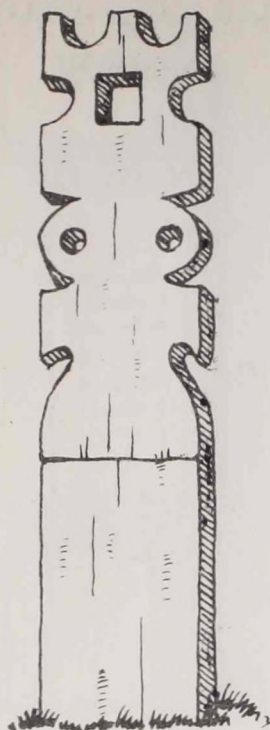
107. Kémes

108. Kémes

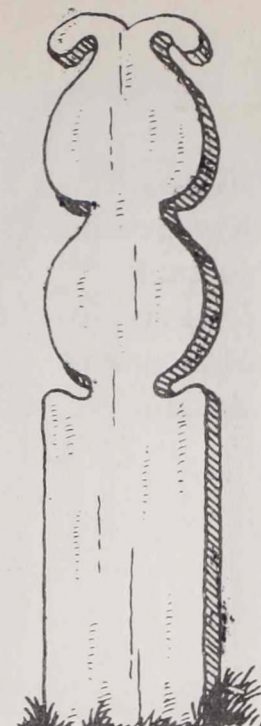

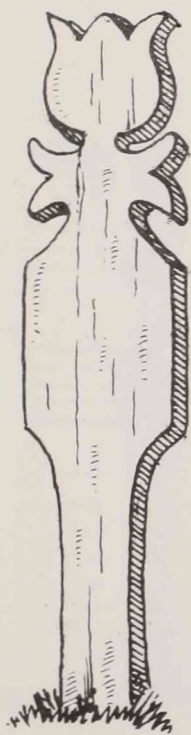
103

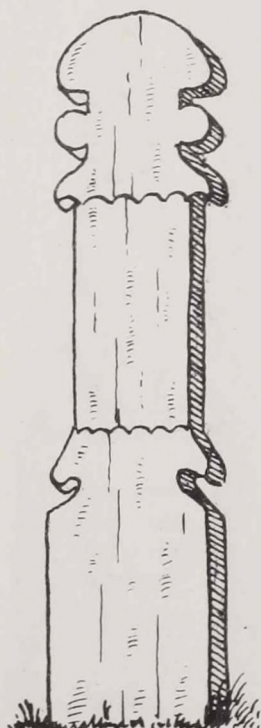
104

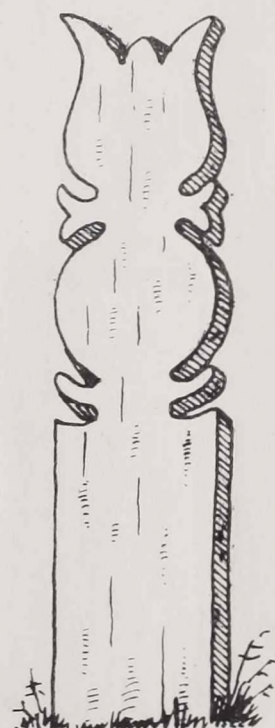
105

106

107

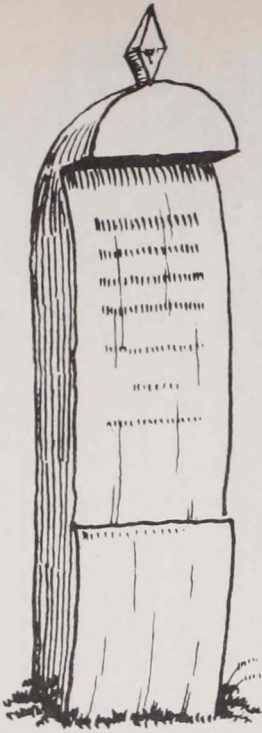
108

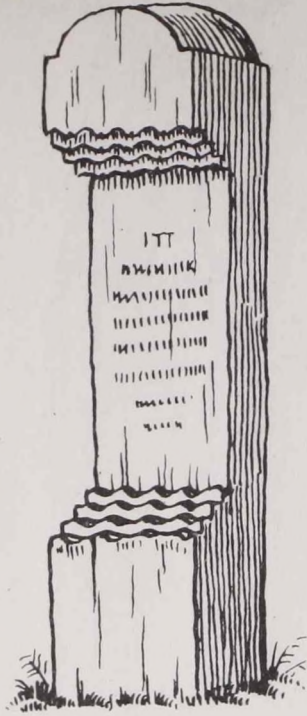
BARANYA MEGYE
Ormánság

- 109. Hirics
- 110. Kísszentmárton
- 111. Luzsok
- 112. Diósvizsló
- 113. Mónosokor
- 114. Zaláta

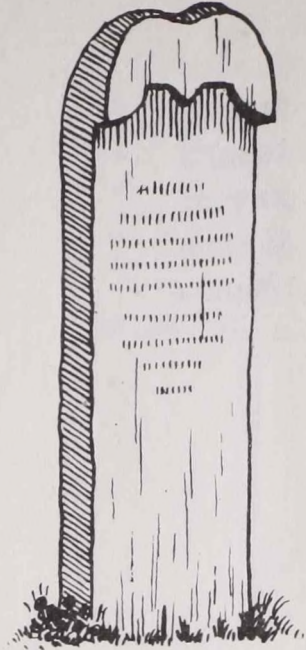

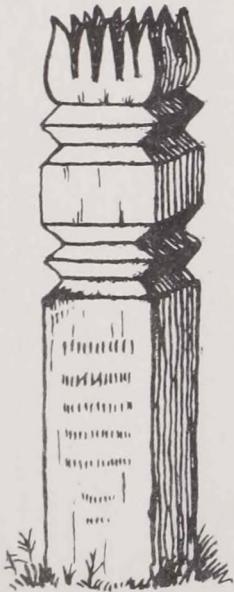
109

110

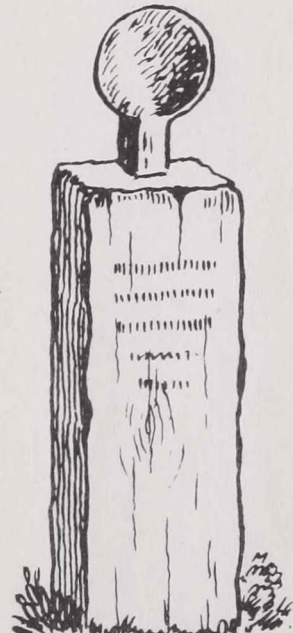
111

112

113

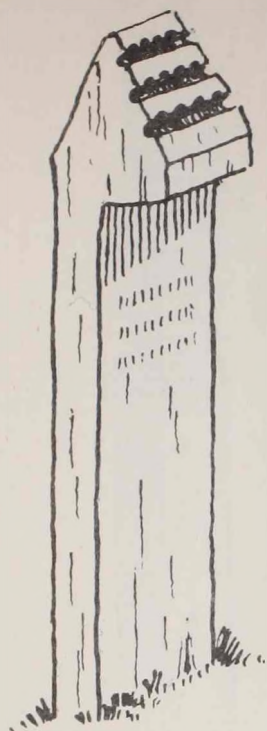
114

SOMOGY MEGYE

- 115. Szenna
- 116. Szenna
- 117. Szenna
- 118. Szenna
- 119. Szenna
- 120. Szenna

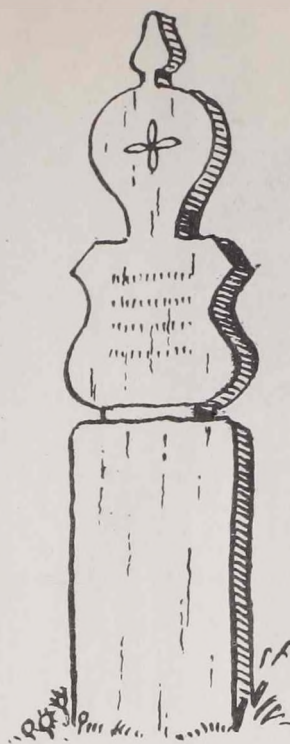

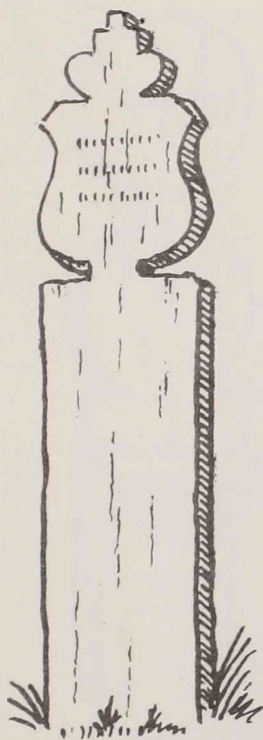
115

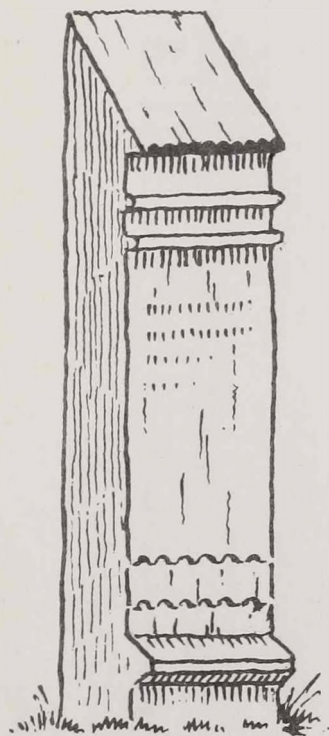
116

117

118

119

120

W

121. Szenna

122. Szenna

123. Szenna

124. Szenna

125. Szenna

126. Szenna

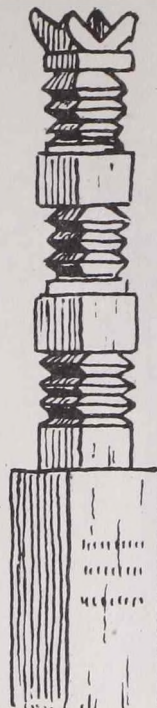

121

122

123

124

125

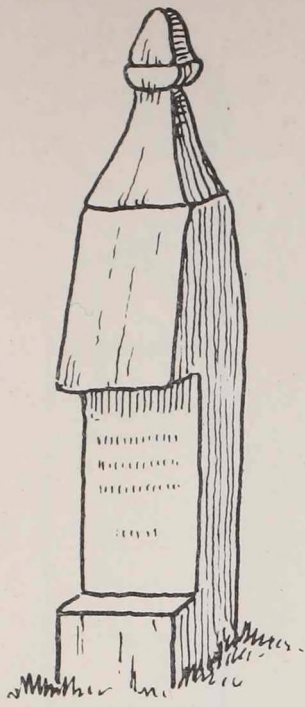
126

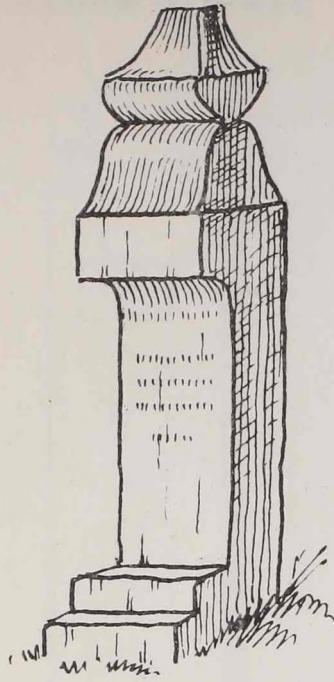
SOMOGY MEGYE

- 127. Szenna
- 128. Szenna
- 129. Szenna
- 130. Szenna
- 131. Szenna
- 132. Szenna

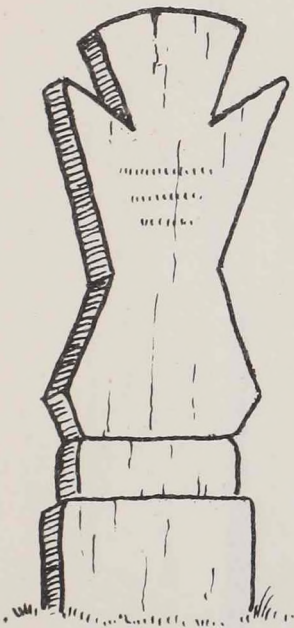
127

128

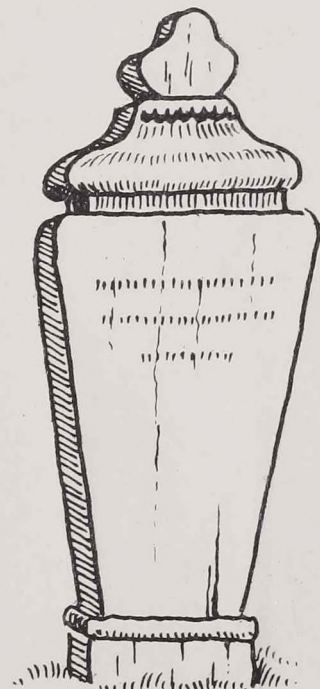
129

130

131

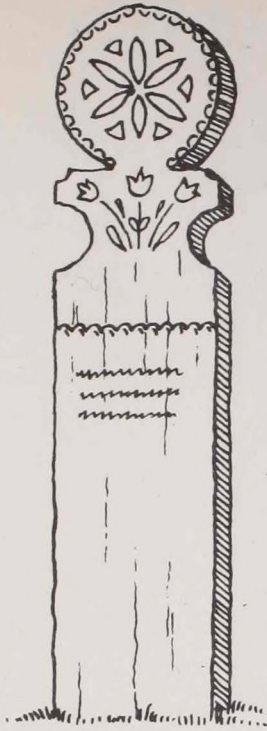
132

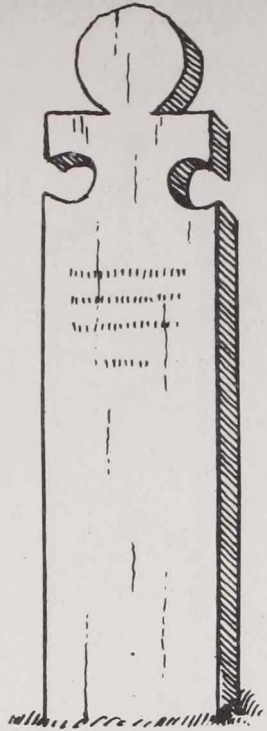
SOMOGY MEGYE

- 133. Rinyaujlak
- 134. Rinyaujlak
- 135. Rinyaujlak
- 136. Rinyaujlak
- 137. Rinyaujlak
- 138. Rinyaujlak

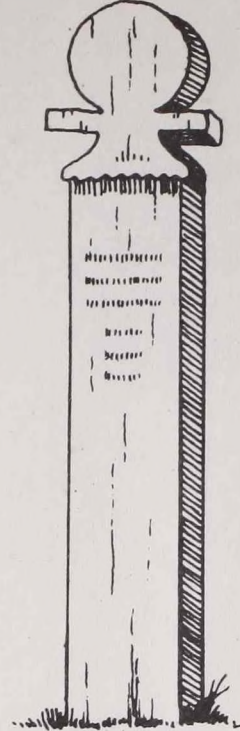

133

134

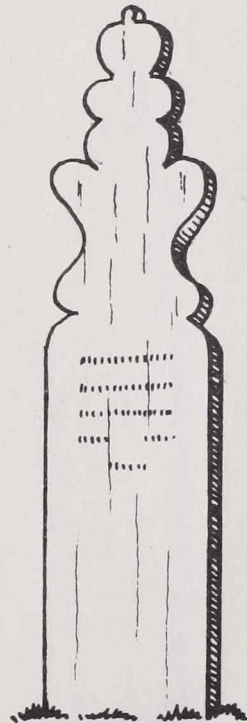
135

136

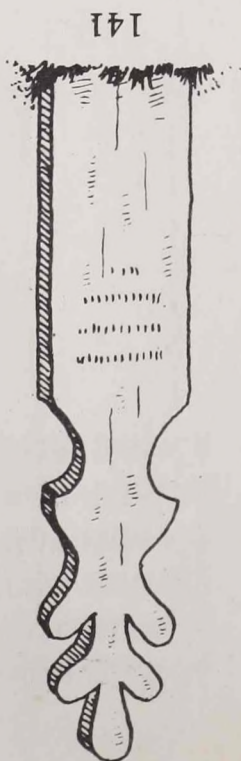
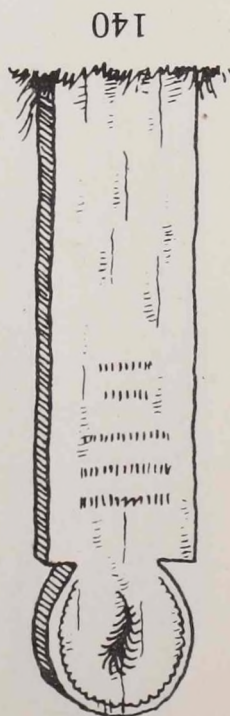
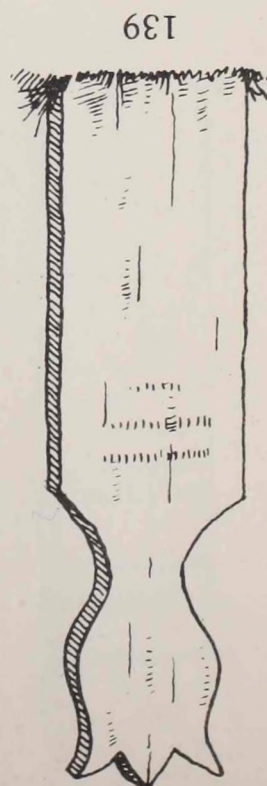
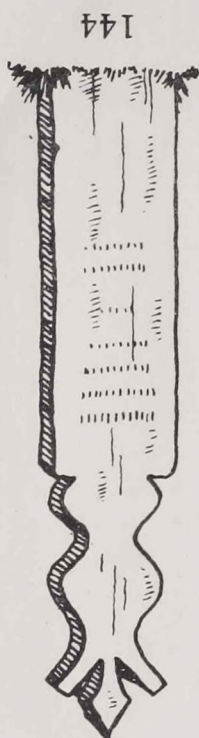
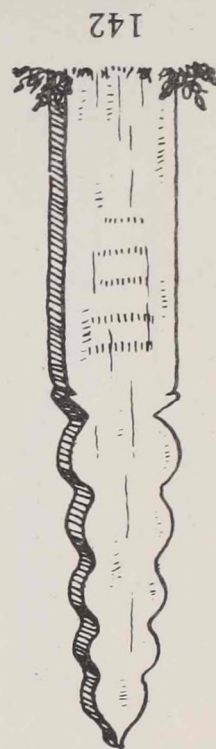
137

138

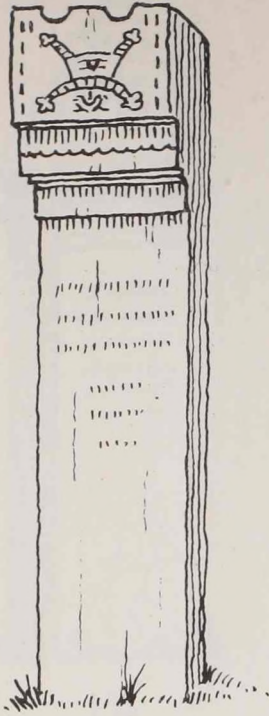
- 139. Rinyaujlak
- 140. Rinyaujlak
- 141. Rinyaujlak
- 142. Rinyaujlak
- 143. Rinyaujlak
- 144. Rinyaujlak

- 145. Szabadhidvég
- 146. Szabadhidvég
- 147. Szabadhidvég
- 148. Szabadhidvég
- 149. Szabadhidvég
- 150. Szabadhidvég

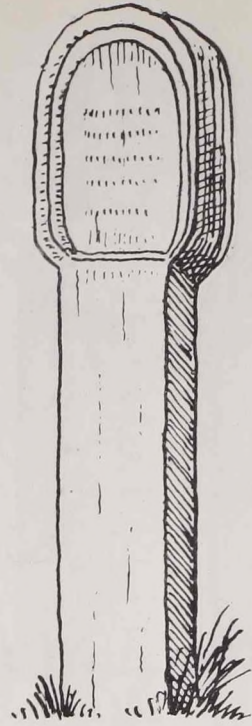

145

146

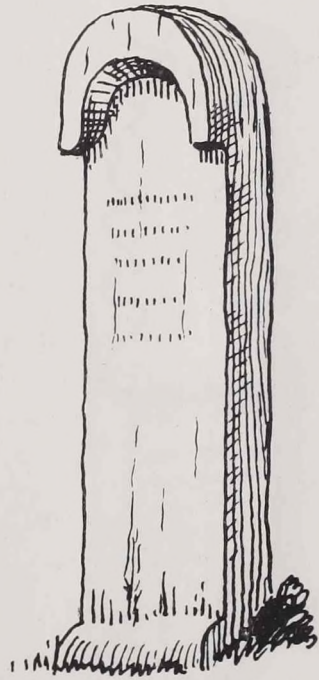
147

148

149

150

A handwritten signature or mark, possibly a stylized 'W' or 'V', located in the bottom right corner of the page.

SOMOGY MEGYE

151.

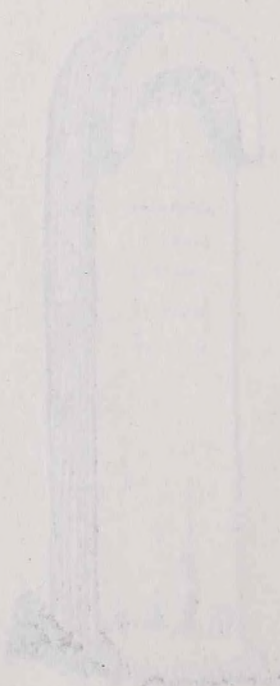
152.

153.

154.

155.

156.

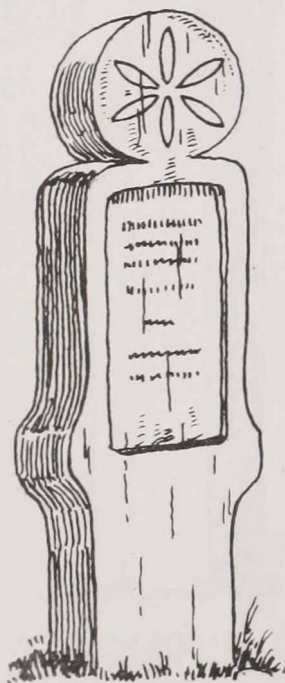
151

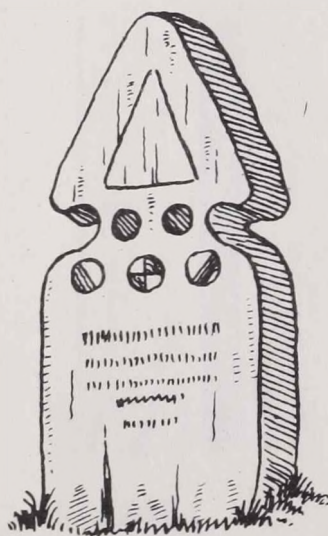
152

153

154

155

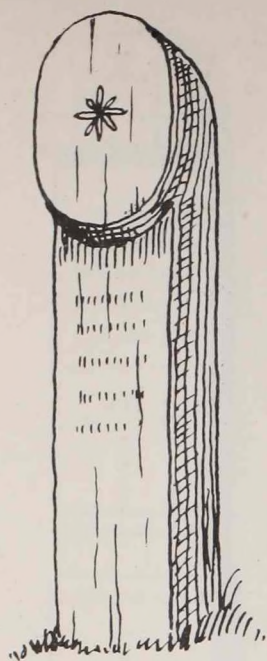
156

ZALA MEGYE

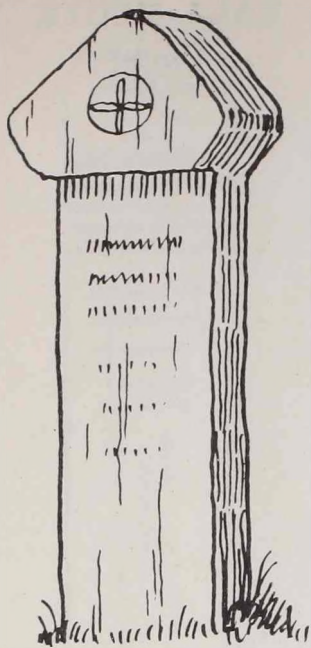
Göcsej

- 157. Barabásszeg
- 158. Barabásszeg
- 159. Barabásszeg
- 160. Barabásszeg
- 161. Barabásszeg
- 162. Barabásszeg

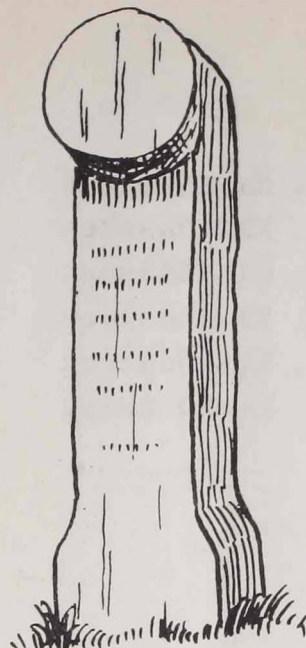

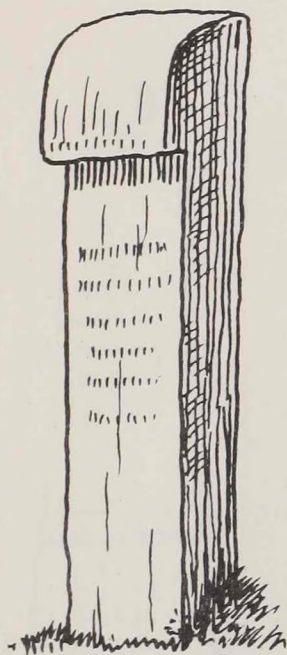
157

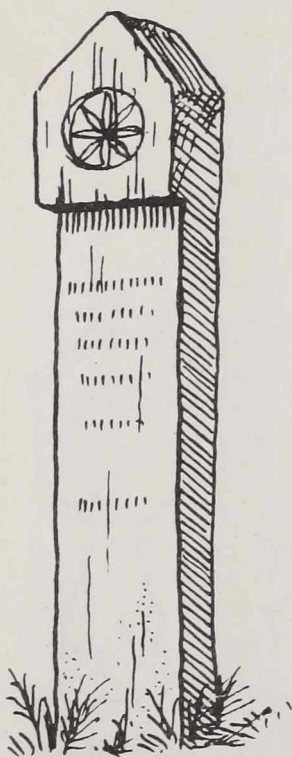
158

159

160

161

162

ZALA MEGYE

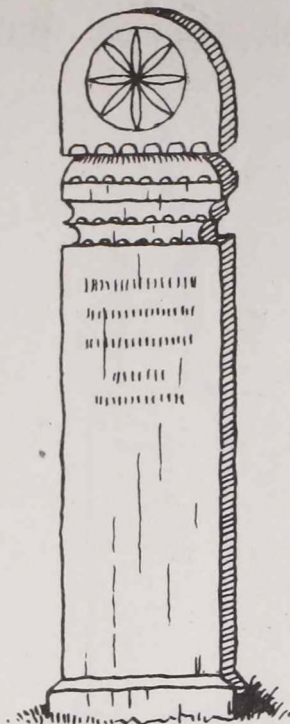
Göcsej

- 163. Kustánszeg
- 164. Kustánszeg
- 165. Kustánszeg
- 166. Kustánszeg
- 167. Kustánszeg
- 168. Kustánszeg

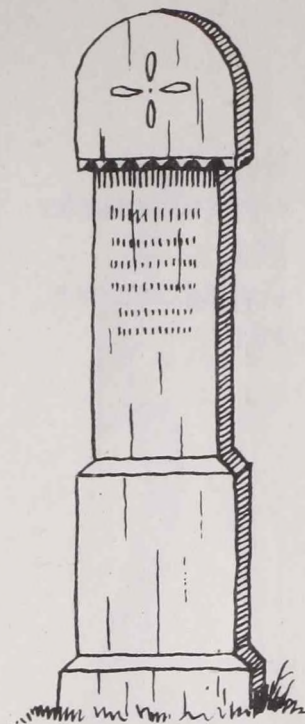

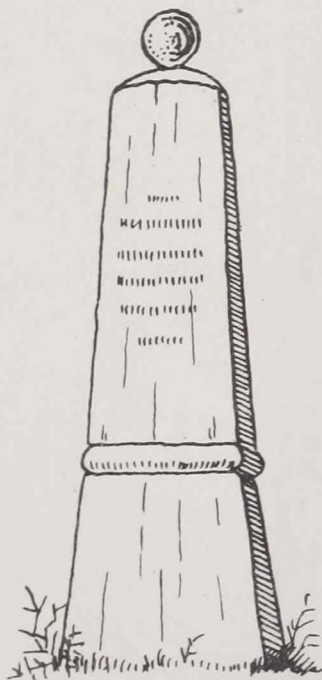
163

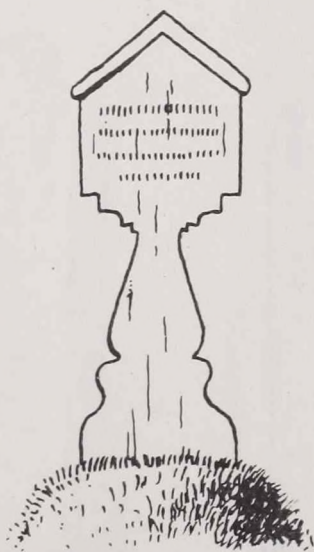
164

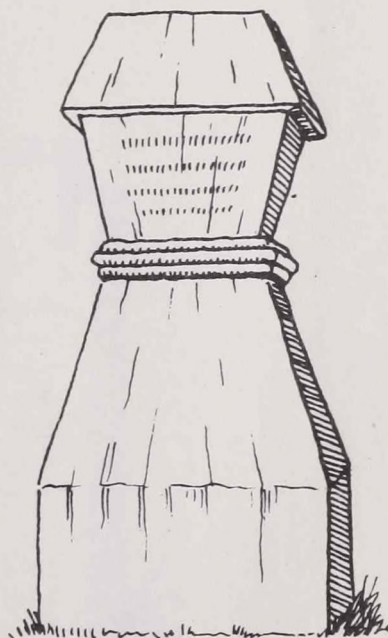
165

166

167

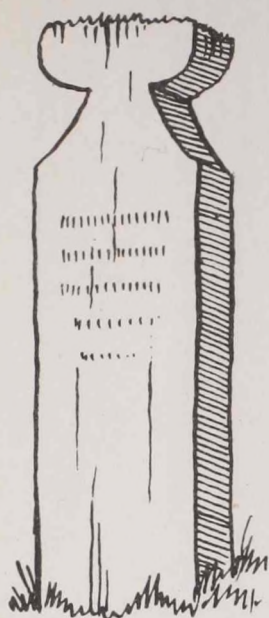

168

GYŐR–SOPRON MEGYE

- 169. Nagybajcs
- 170. Győrszentiván
- 171. Pér
- 172. Győrszemere
- 173. Pér

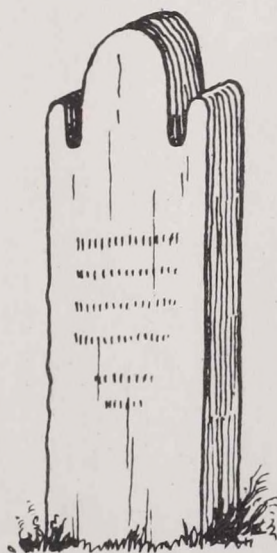
169

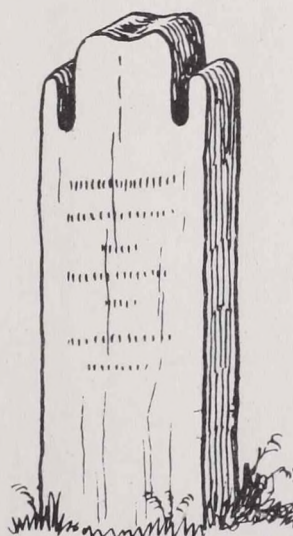
170

171

172

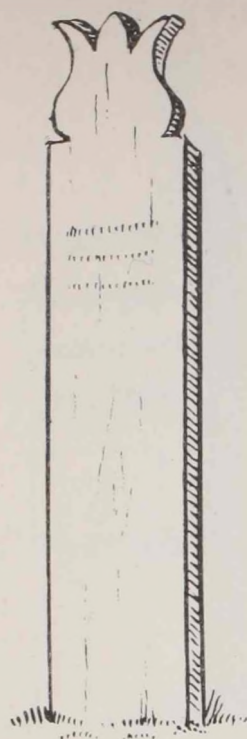

173

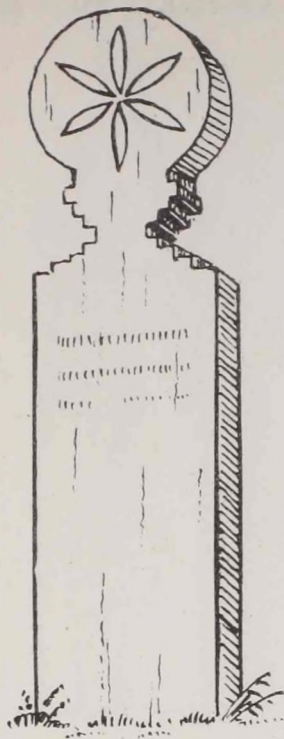
NÓGRÁD MEGYE

- 174. Diósjenő
- 175. Diósjenő
- 176. Diósjenő
- 177. Serke (C.S.S.R.)
- 178. Serke (C.S.S.R.)
- 179. Serke (C.S.S.R.)

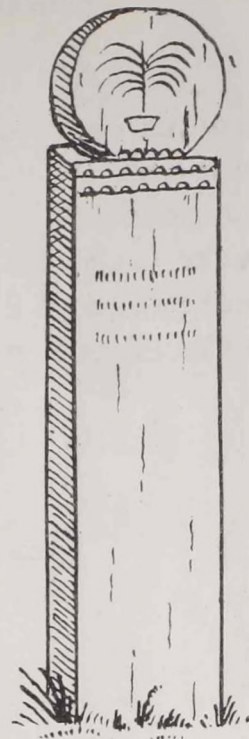

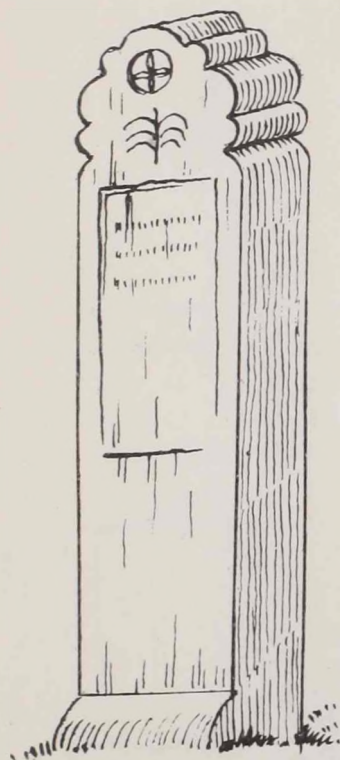
174

175

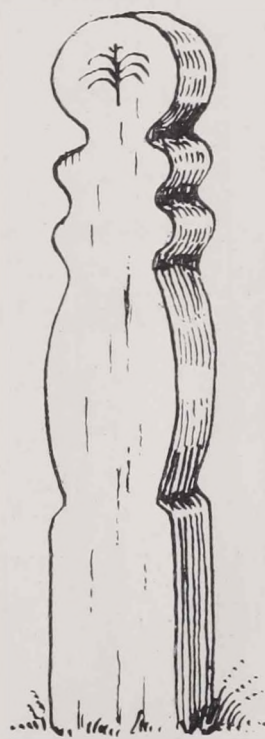
176

177

178

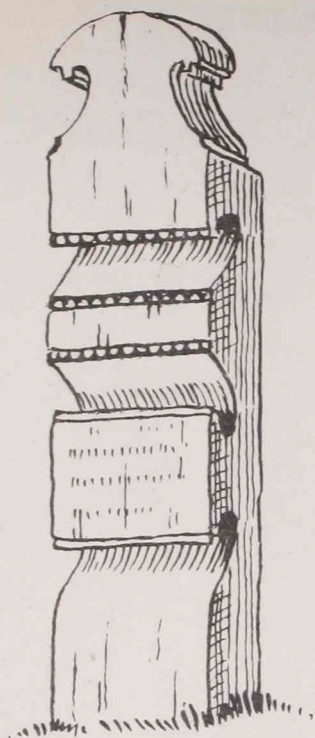
179

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE

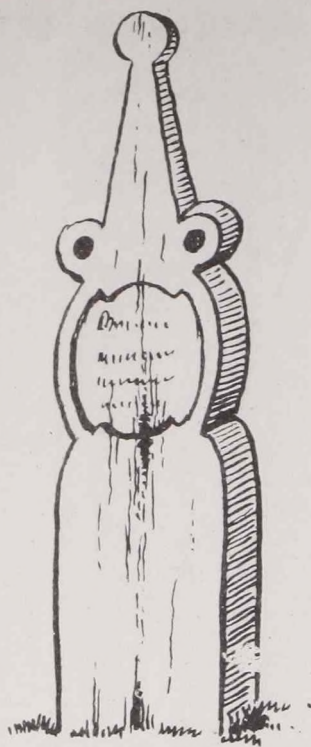
- 180. Szőlőszardó
- 181. Szőlőszardó
- 182. Szőlőszardó
- 183. Szőlőszardó
- 184. Szőlőszardó
- 185. Szőlőszardó

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

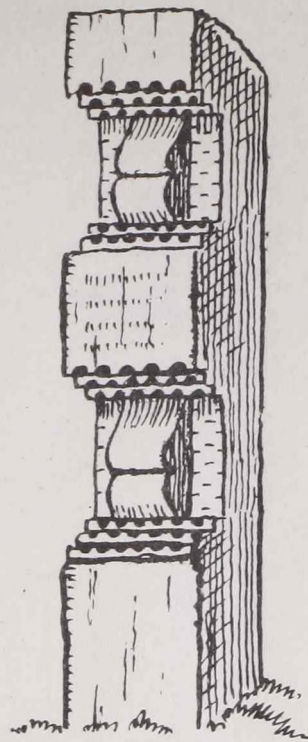

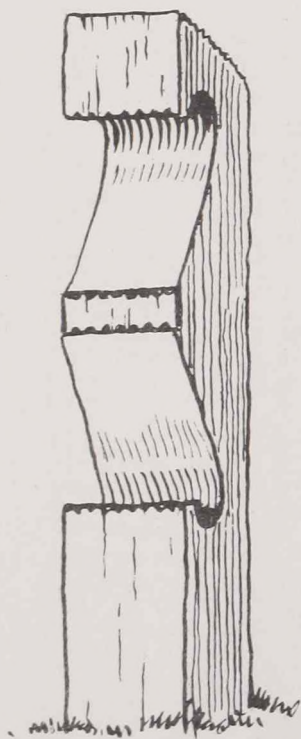
180

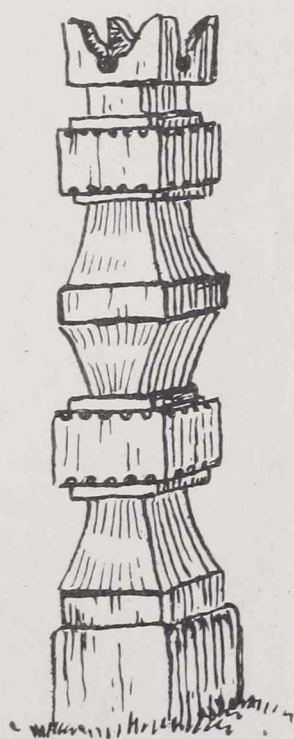
181

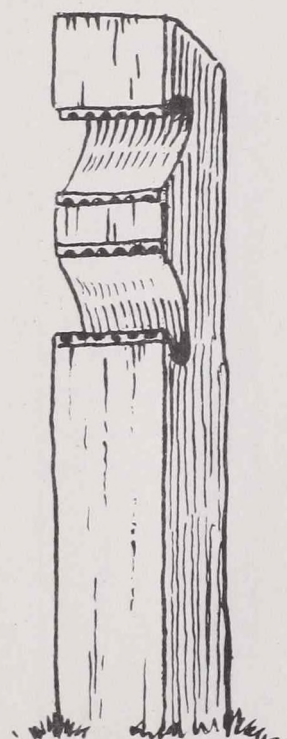
182

183

184

185

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE

186. Teresztenye

187. Noszvaj

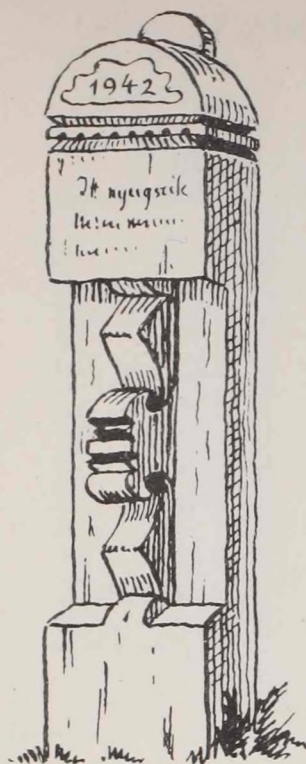
188. Noszvaj

189. Szuhafő

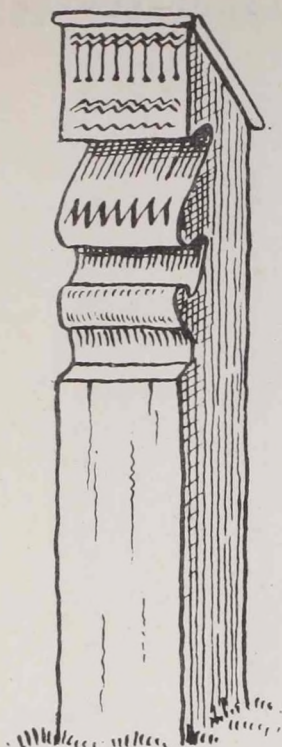
190. Szuhafő

191. Szuhafő

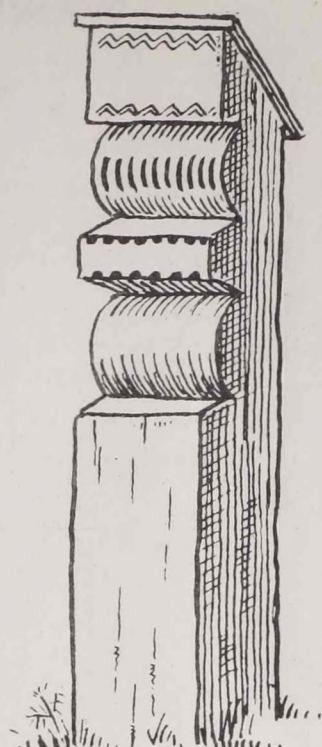

186

187

188

189

190

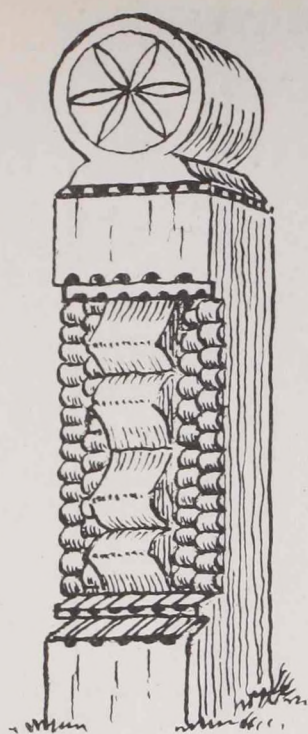

191

BORSOD-ABAŰ-ZEMPLÉN MEGYE

- 192. Tornakápolna
- 193. Tornakápolna
- 194. Tornakápolna
- 195. Varbóc
- 196. Varbóc

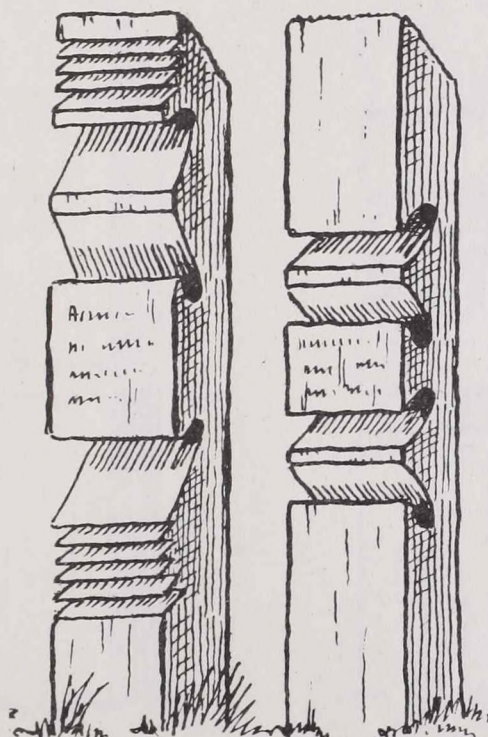
192

193

194

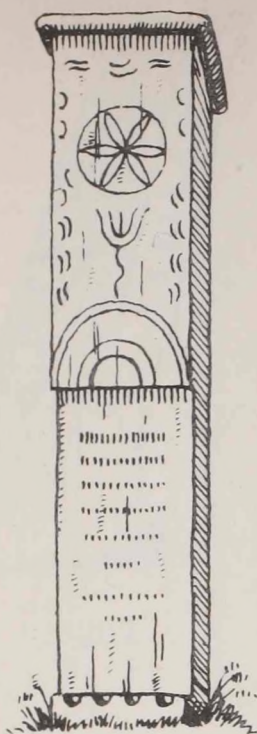
195

196

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE

- 197. Sajószentpéter
- 198. Kazincbarcika
- 199. Tardona
- 200. Varbóc
- 201. Varbóc

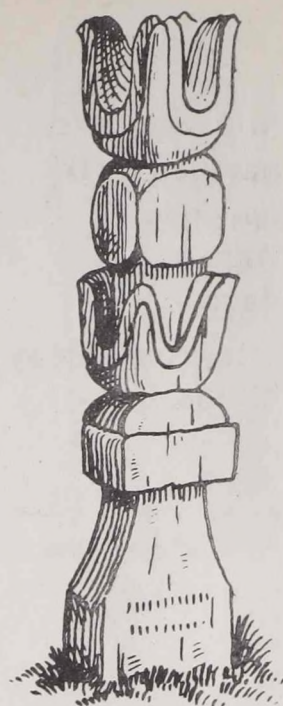

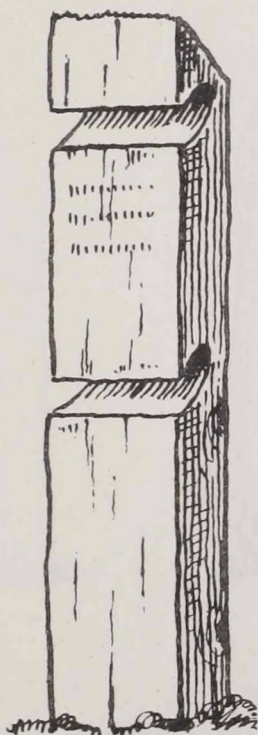
197

198

199

200

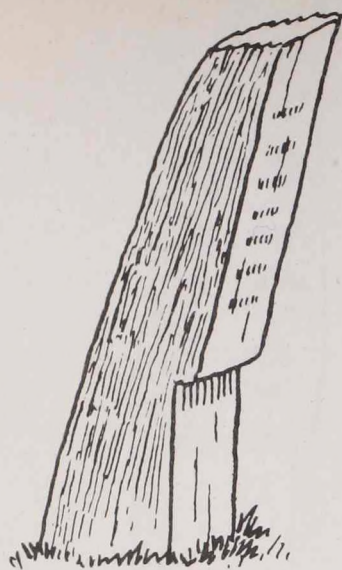

201

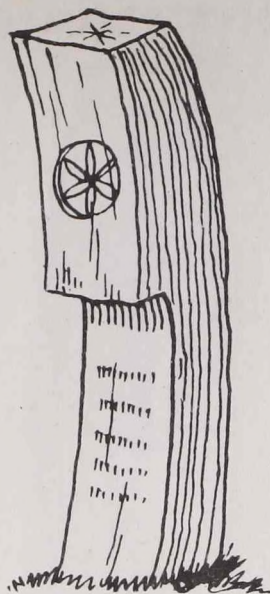
SZABOLCS–SZATMÁR MEGYE

- 202. Beregdaróc
- 203. Barabás
- 204. Vámosatya
- 205. Tákos
- 206. Vásárosnamény
- 207. Tákos

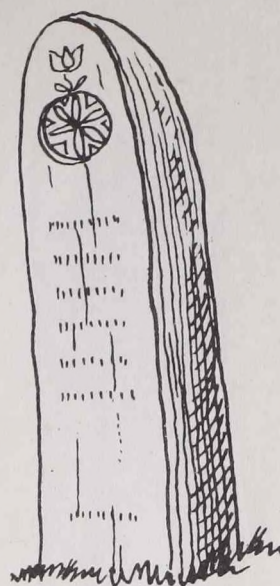

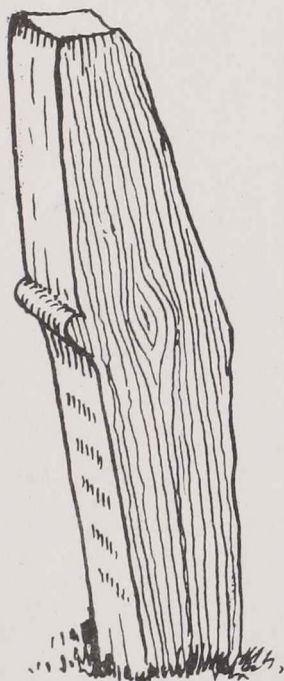
202

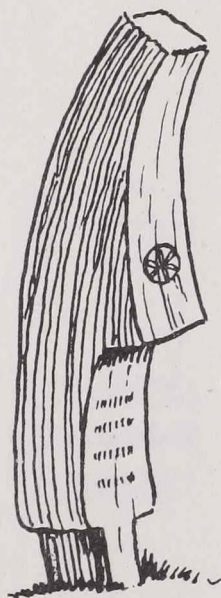
203

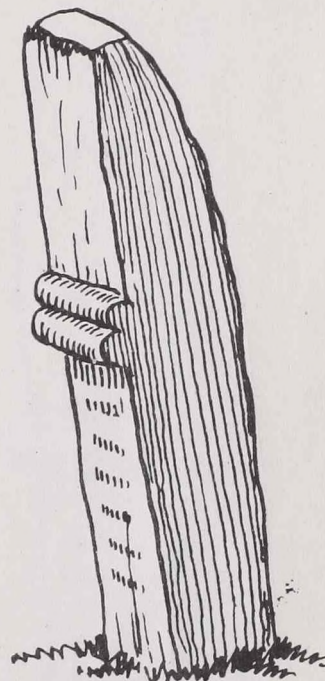
204

205

206

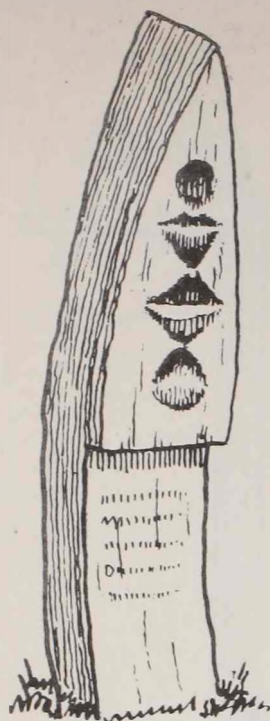

207

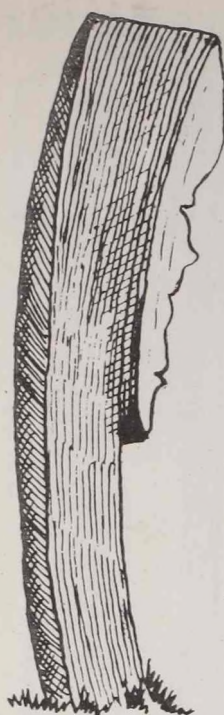
SZABOLCS–SZATMÁR MEGYE

- 208. Tivadar
- 209. Tivadar
- 210. Márokpapi
- 211. Tiszaadony
- 212. Márokpapi
- 213. Márokpapi

208

209

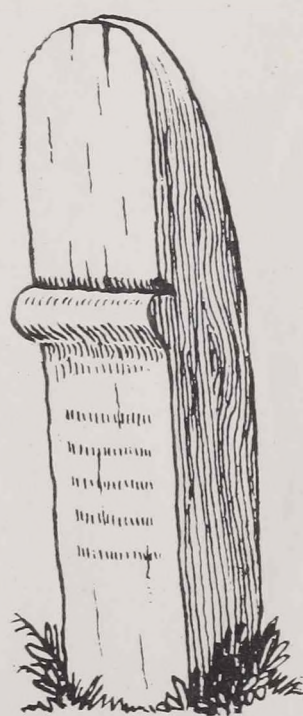
210

211

212

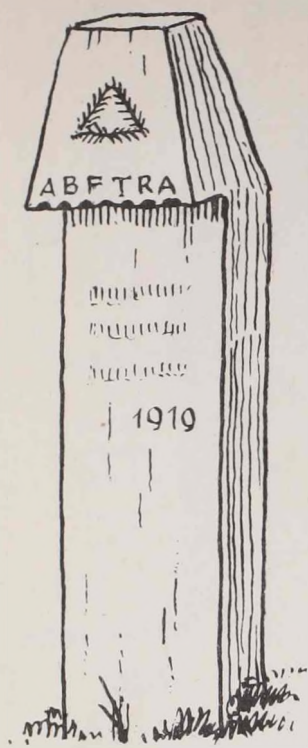

213

SZABOLCS-SZATMÁR MEGYE

- 214. Gelénes
- 215. Gelénes
- 216. Gelénes
- 217. Gelénes
- 218. Gelénes
- 219. Gelénes

214

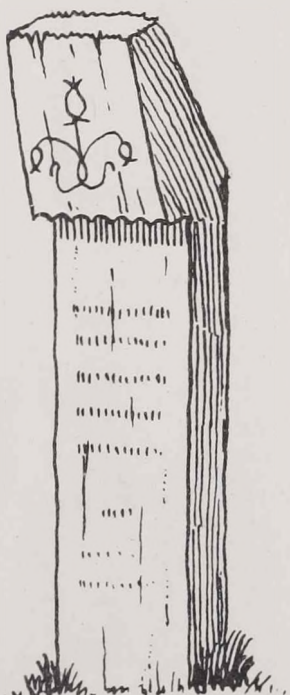
215

216

217

218

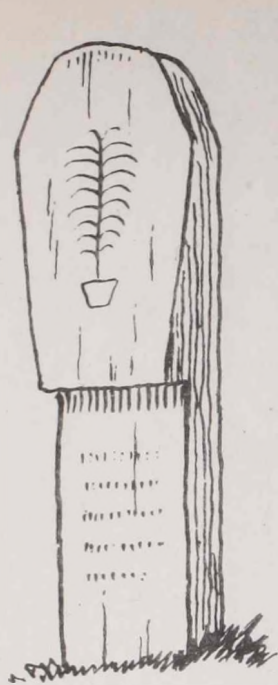

219

SZABOLCS–SZATMÁR MEGYE

- 220. Mánd
- 221. Mánd
- 222. Mánd
- 223. Nyirmihálydi
- 224. Nyirmihálydi
- 225. Nyirmihálydi

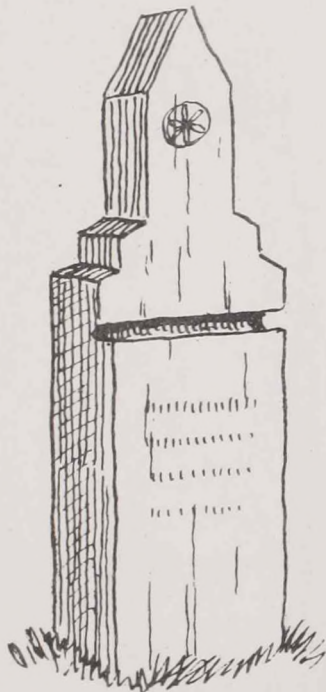
220

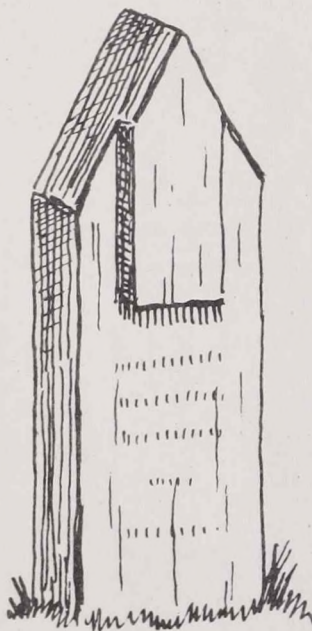
221

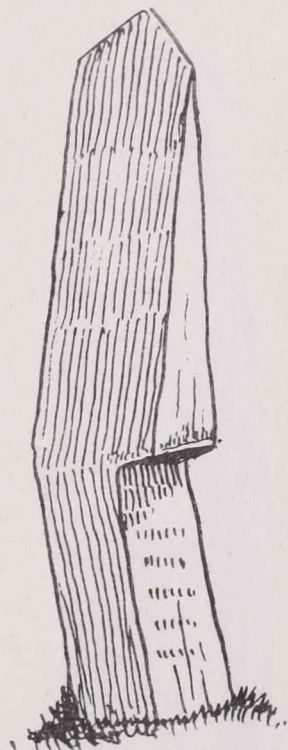
222

223

224

225

SZABOLCS–SZATMÁR MEGYE

226. Nábrád

227. Nábrád

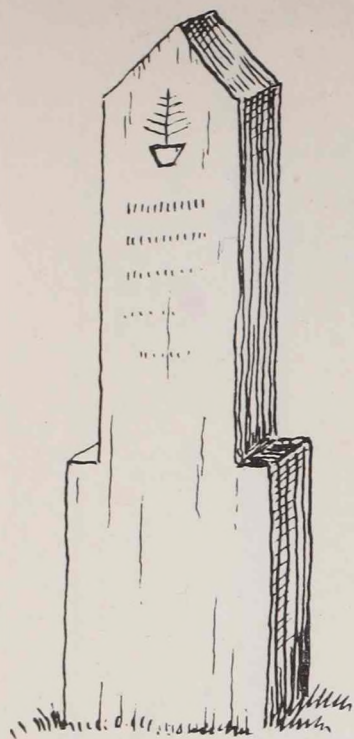
228. Nábrád

229. Nábrád

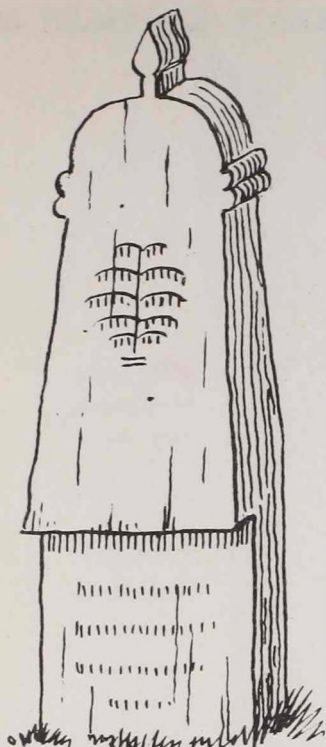
230. Nábrád

231. Nábrád

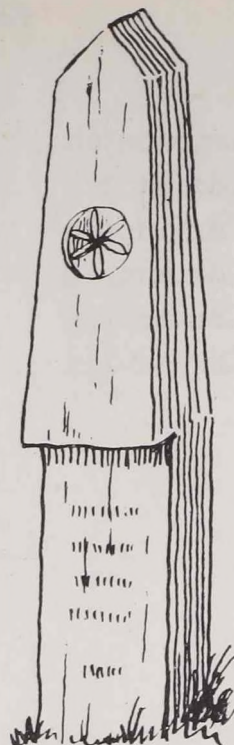

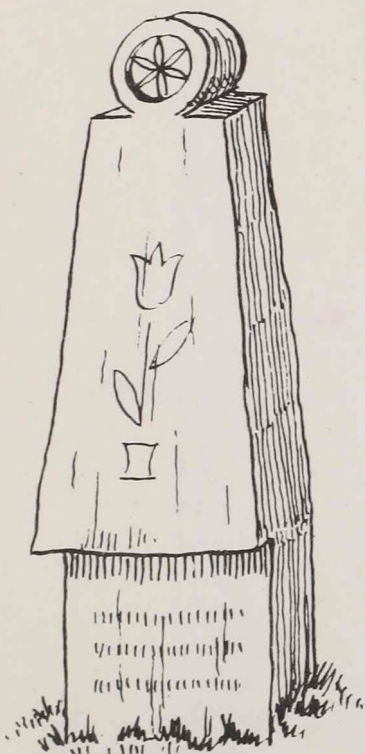
226

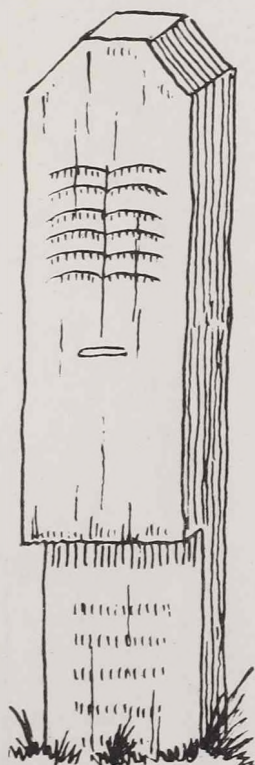
227

228

229

230

231

A handwritten signature or mark in the bottom right corner of the page.

SZABOLCS–SZATMÁR MEGYE

232. Kérsemjén

233. Kérsemjén

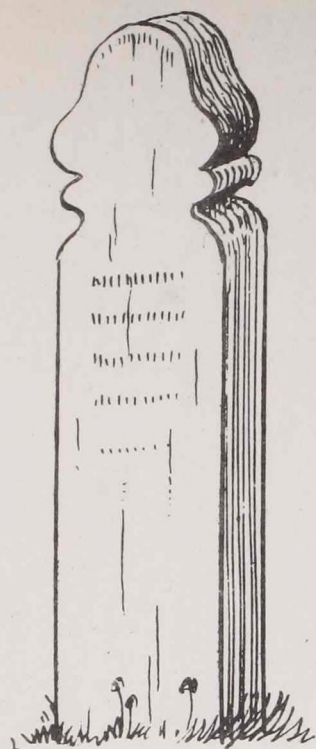
234. Kérsemjén

235. Kérsemjén

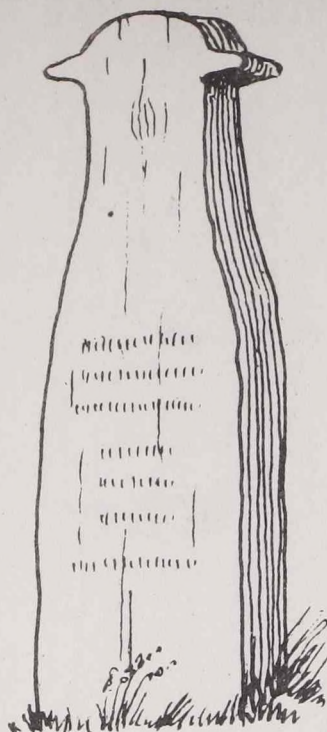
236. Kérsemjén

237. Kérsemjén

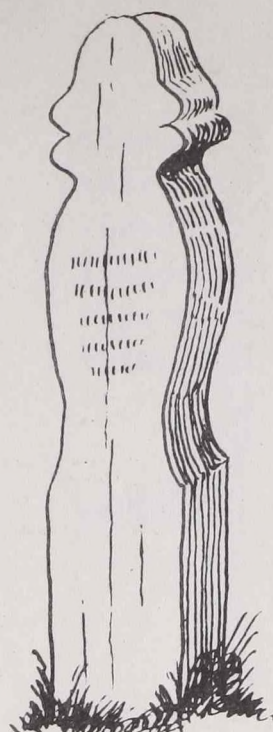

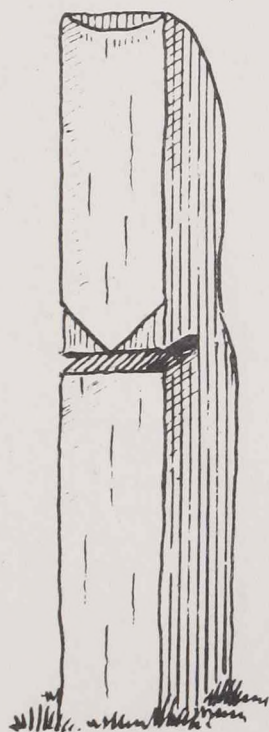
232

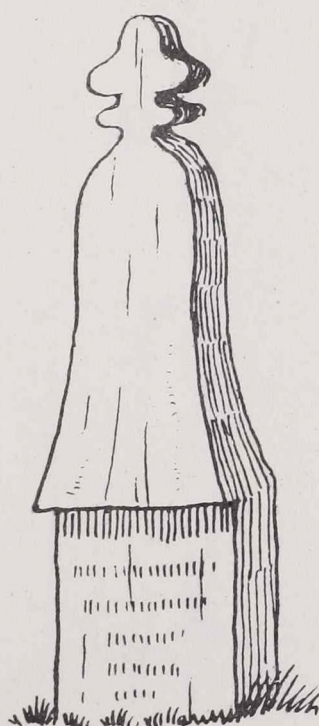
233

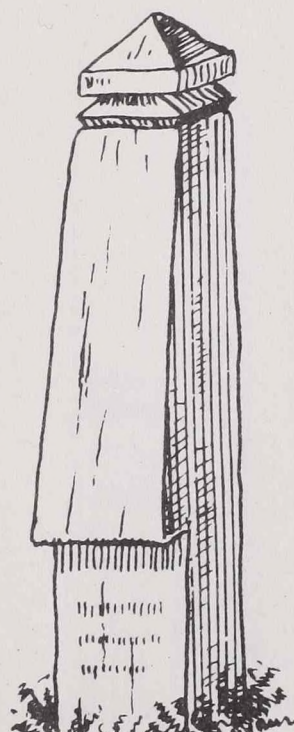
234

235

236

237

SZABOLCS–SZATMÁR MEGYE

238. Szamoskér

239. Szamoskér

240. Szamoskér

241. Szamoskér

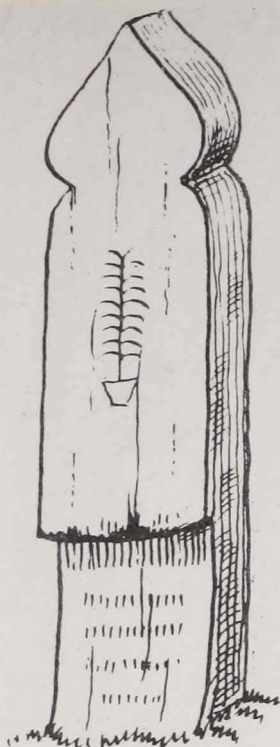
242. Szamoskér

243. Szamoskér

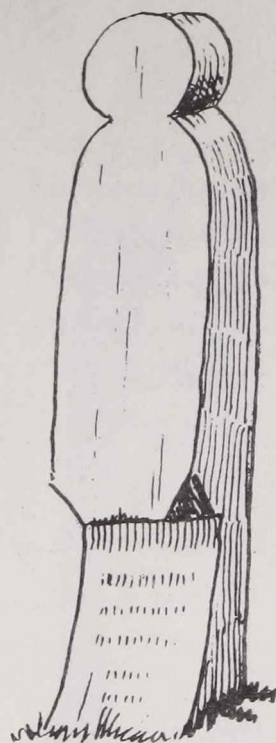

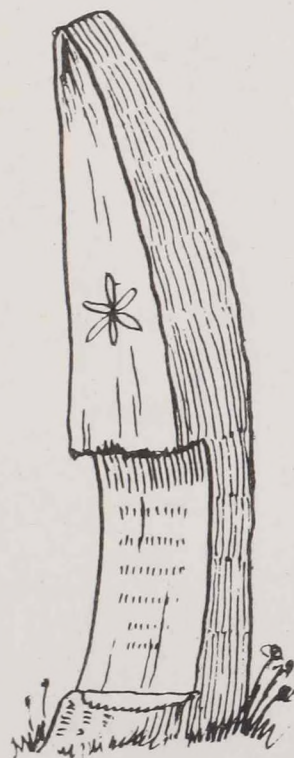
238

239

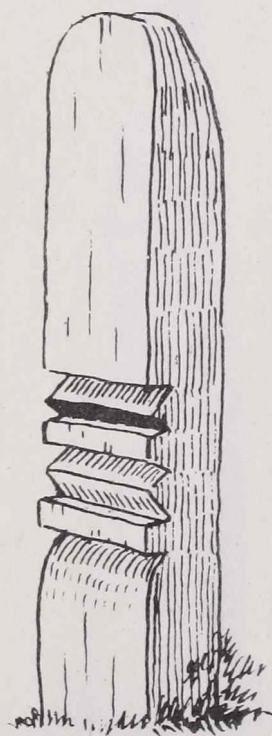
240

241

242

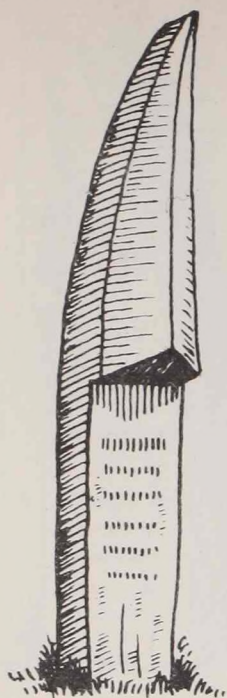

243

SZABOLCS–SZATMÁR MEGYE

- 244. Szatmárcseke
- 245. Szatmárcseke
- 246. Szatmárcseke
- 247. Szatmárcseke
- 248. Szatmárcseke
- 249. Penyige

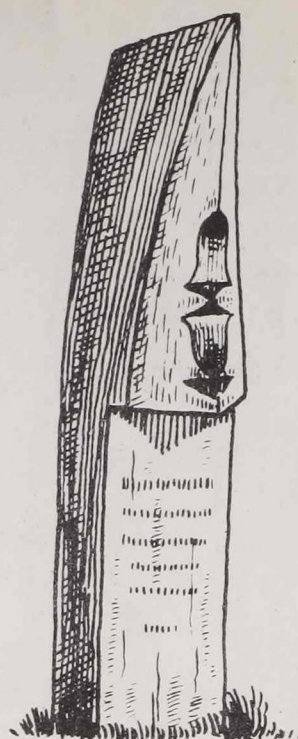

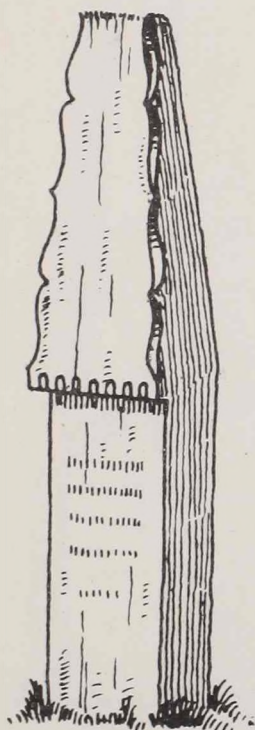
244

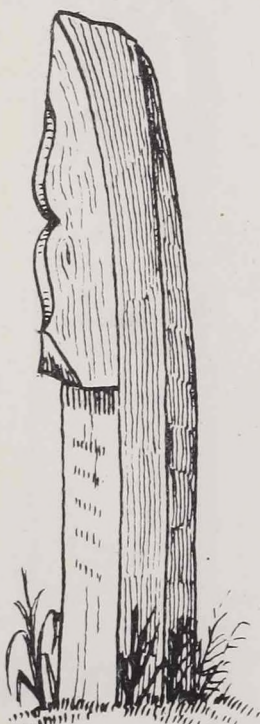
245

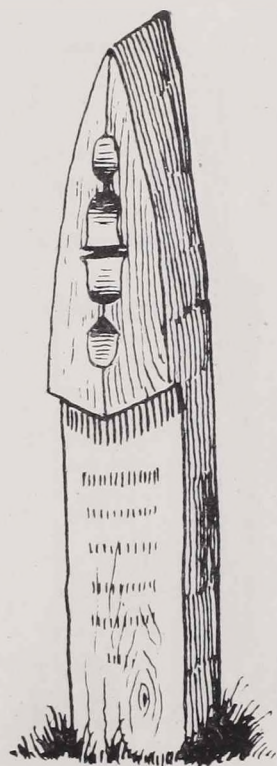
246

247

248

249

SZABOLCS–SZATMÁR MEGYE

250. Szatmárcseke

251. Magyar

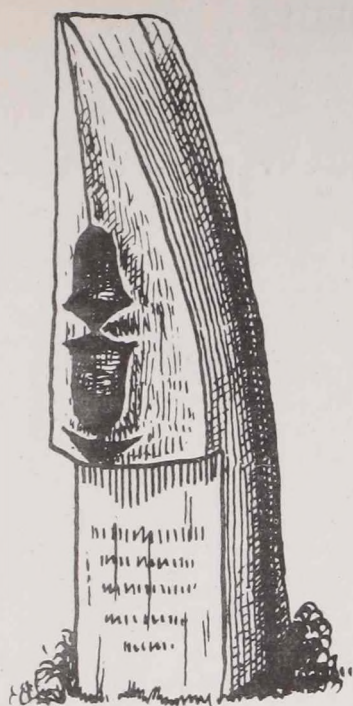
252. Kisar

253. Mátészalka

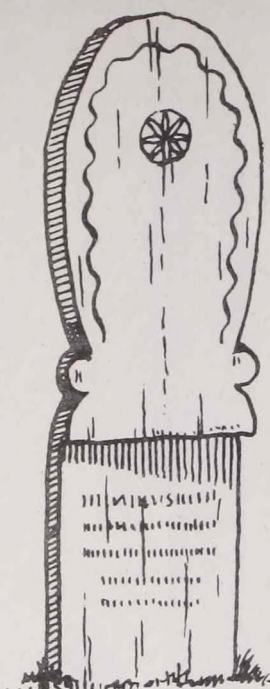
254. Penyige

255. Penyige

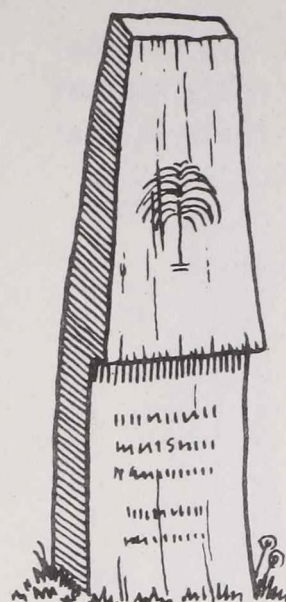

250

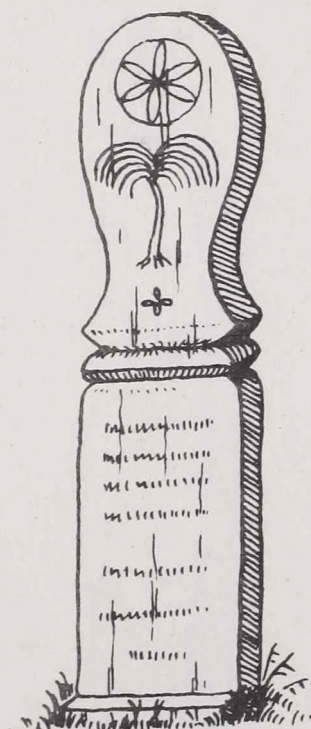
251

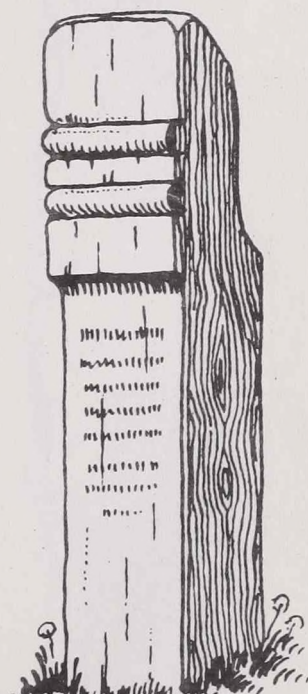
252

253

254

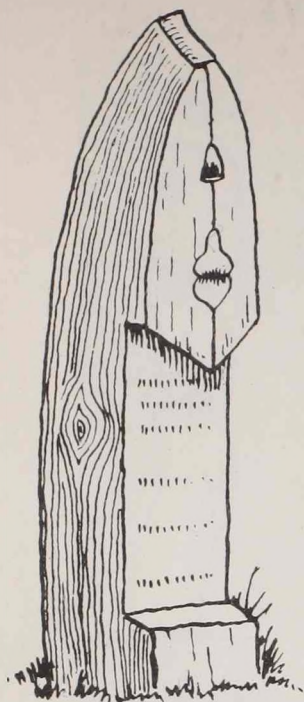
255

cl

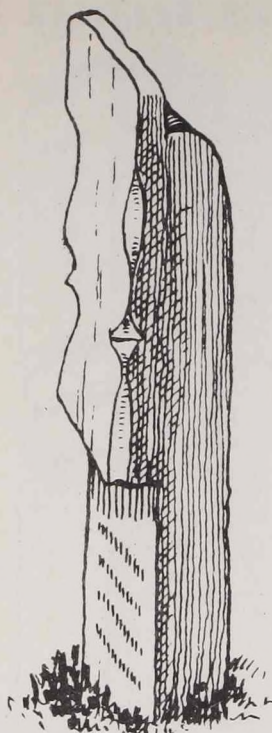
SZABOLCS–SZATMÁR MEGYE

- 256. Fehérgyarmat
- 257. Fehérgyarmat
- 258. Fehérgyarmat
- 259. Kölcse
- 260. Kölcse
- 261. Kölcse

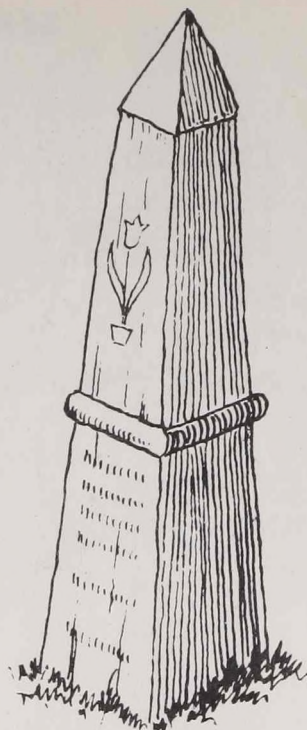

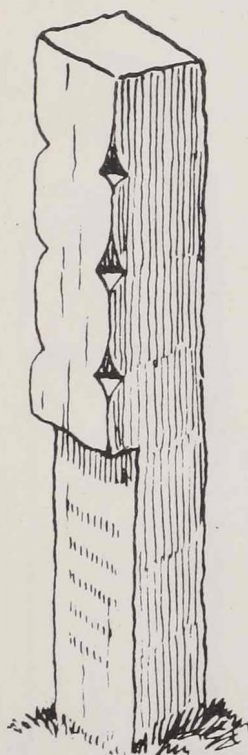
256

257

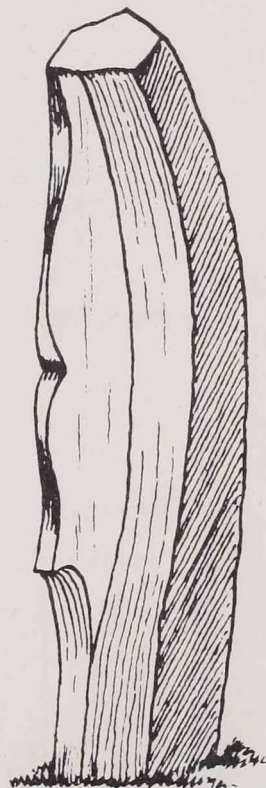
258

259

260

261

✓

SZABOLCS–SZATMÁR MEGYE

262. Tiszadob

263. Tiszadob

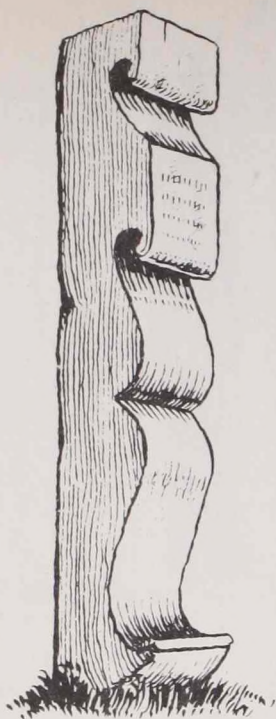
264. Tiszadob

265. Kék

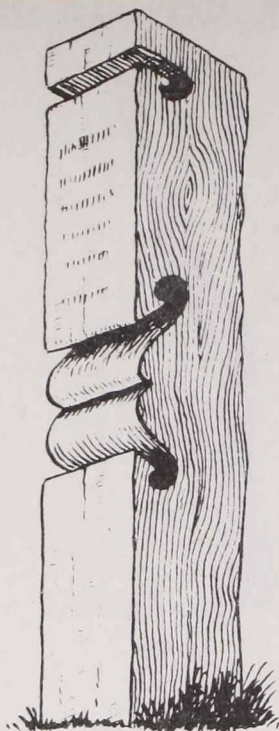
266. Paszab

267. Apagy

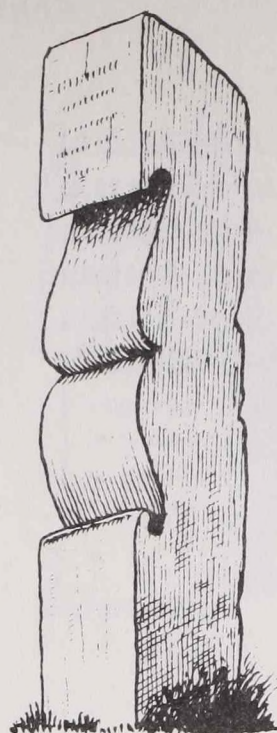

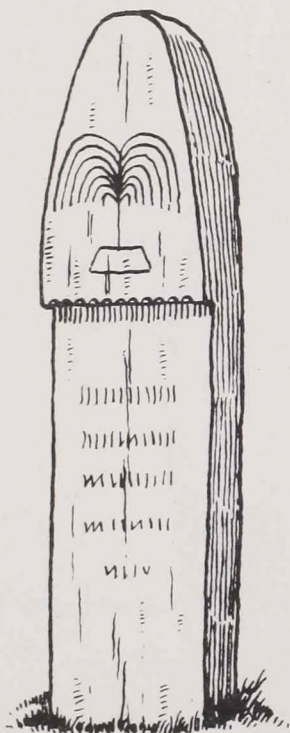
262

263

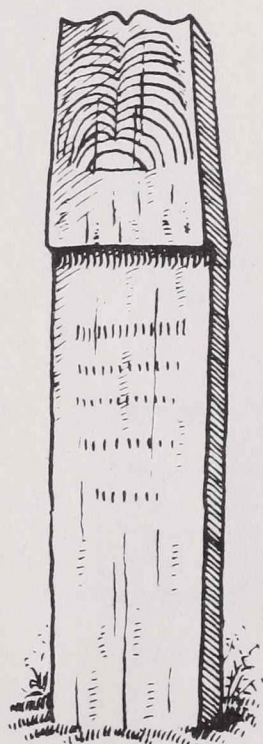
264

265

266

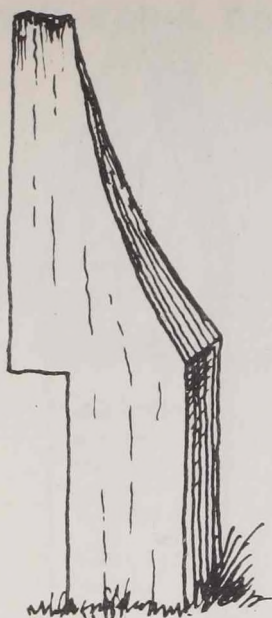
267

- 268. Komlódtótfalu
- 269. Komlódtótfalu
- 270. Komlódtótfalu
- 271. Komlódtótfalu
- 272. Komlódtótfalu
- 273. Komlódtótfalu

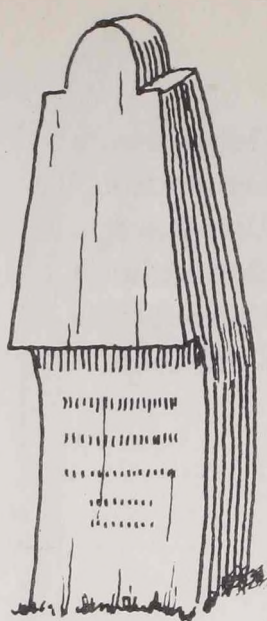

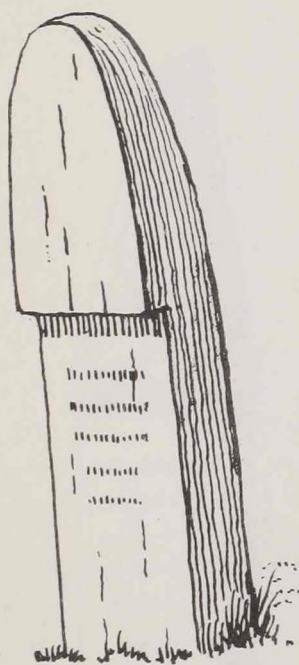
268

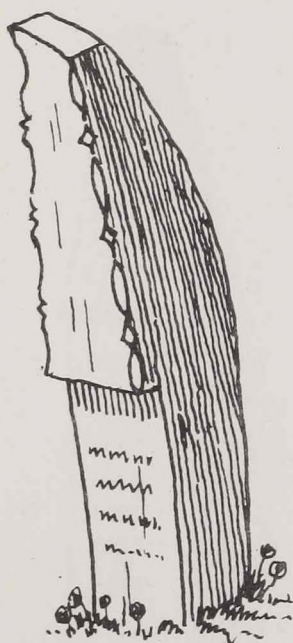
269

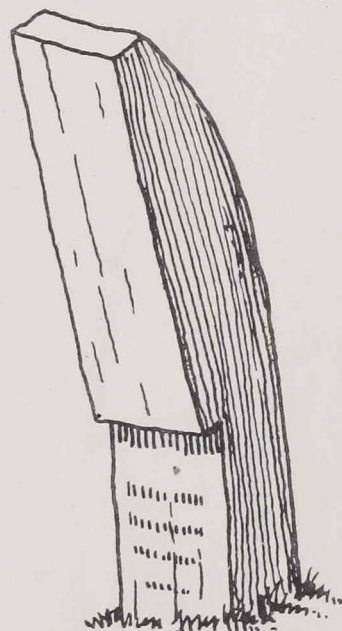
270

271

272

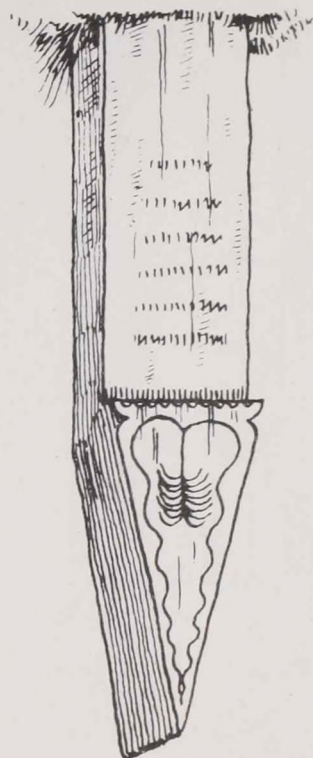
273

HAJDÚ-BIHAR MEGYE

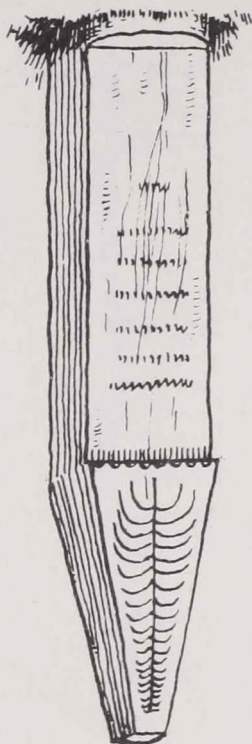
- 274. Debrecen
- 275. Debrecen
- 276. Debrecen
- 277. Debrecen
- 278. Debrecen
- 279. Debrecen

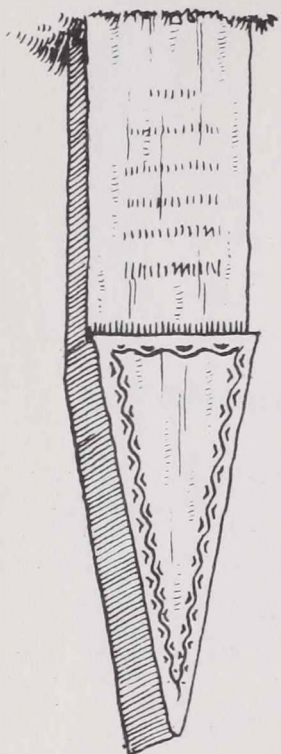
277

278

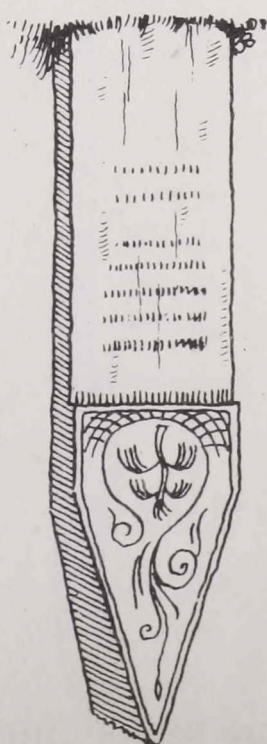
279

274

275

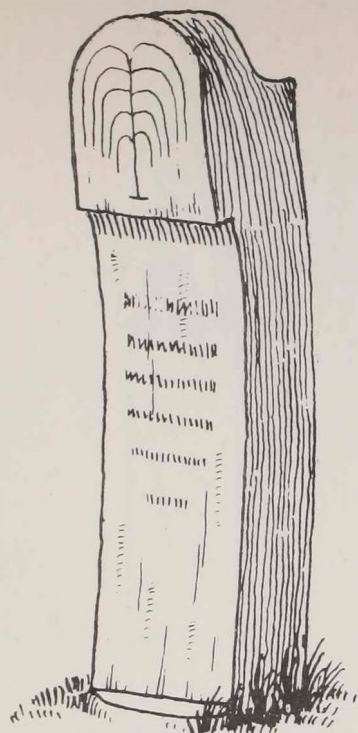
276

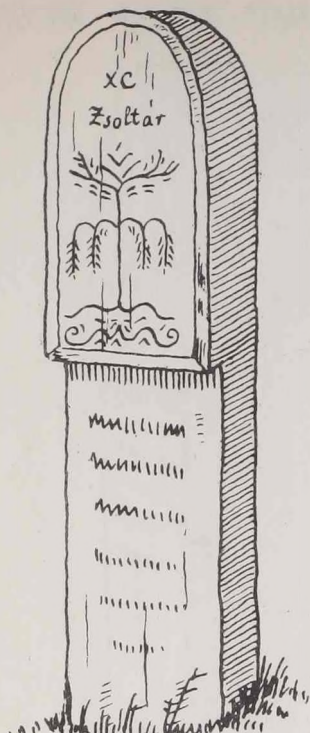
Hajdú-Bihar Megye

- 280. Debrecen
- 281. Debrecen
- 282. Debrecen
- 283. Debrecen
- 284. Debrecen
- 285. Debrecen

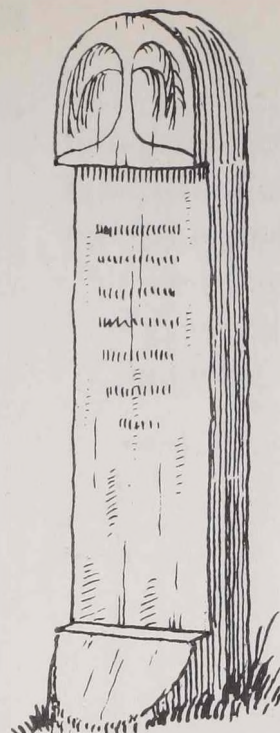

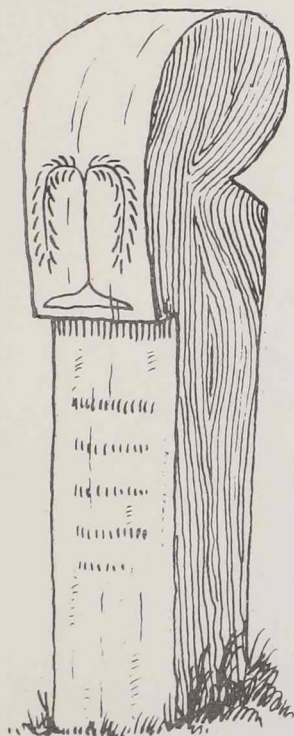
280

281

282

283

284

285

286. Monostorpályi

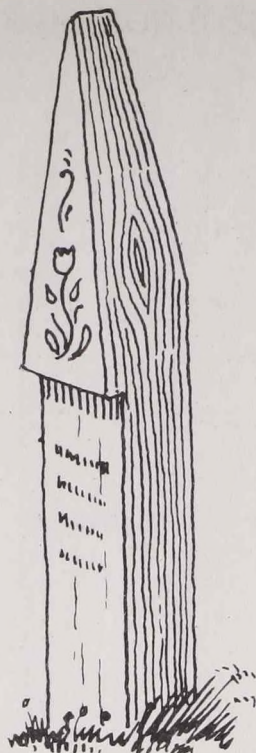
287. Monostorpályi

288. Monostorpályi

286

287

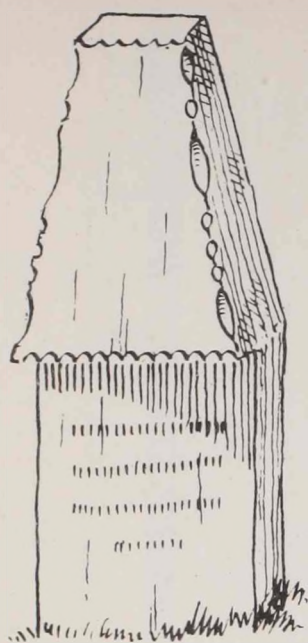

288

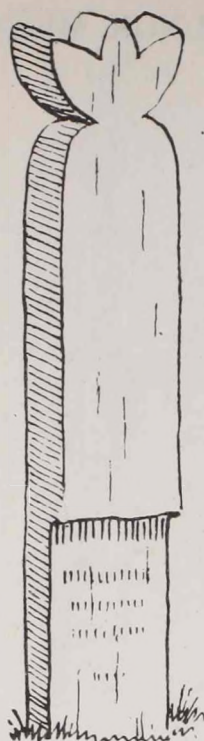
SZOLNOK MEGYE

- 289. Karcag
- 290. Karcag
- 291. Karcag
- 292. Karcag
- 293. Karcag
- 294. Karcag

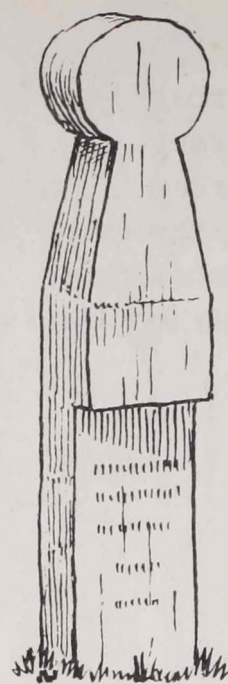

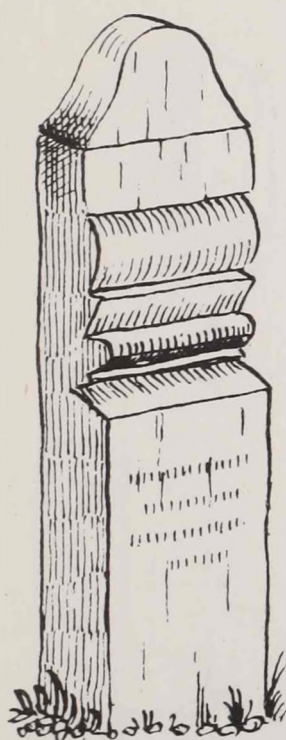
289

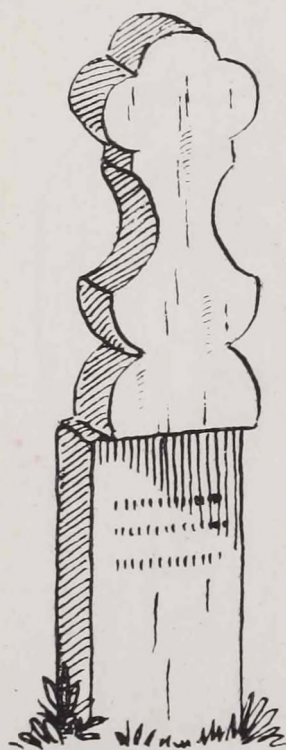
290

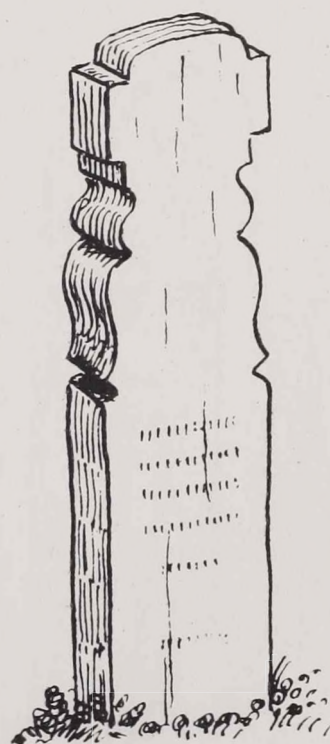
291

292

293

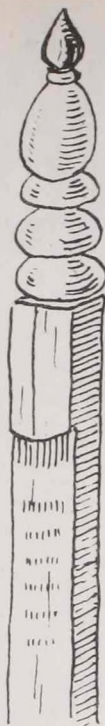

294

✓

- 295. Karcag
- 296. Karcag
- 297. Karcag
- 298. Tiszabura
- 299. Tiszabura
- 300. Kisujszállás

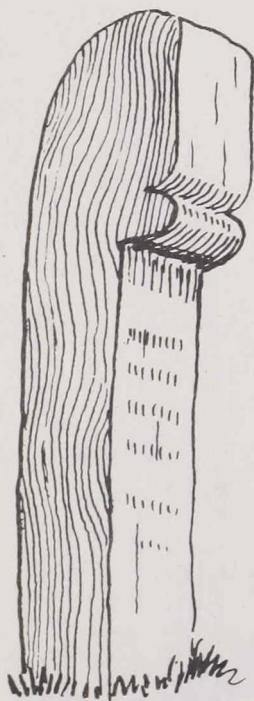
295

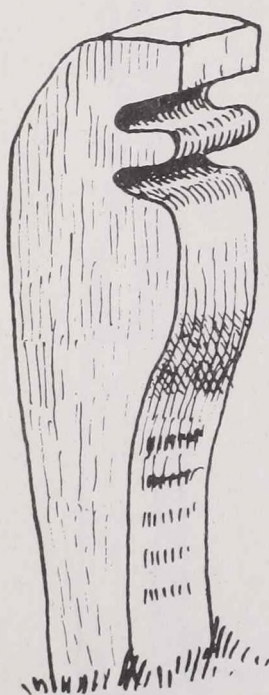
296

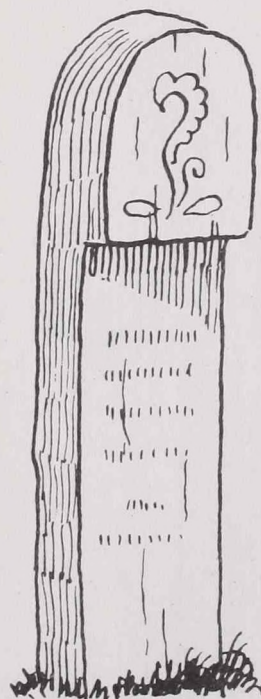
297

298

299

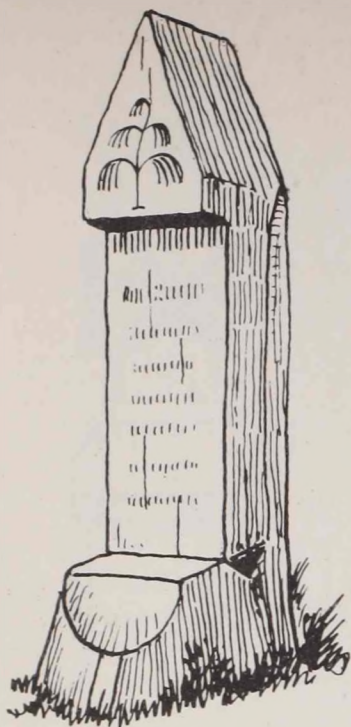

300

SZOLNOK MEGYE

- 301. Kunhegyes
- 302. Kunhegyes
- 303. Kunhegyes
- 304. Kunhegyes
- 305. Kunhegyes
- 306. Kunhegyes

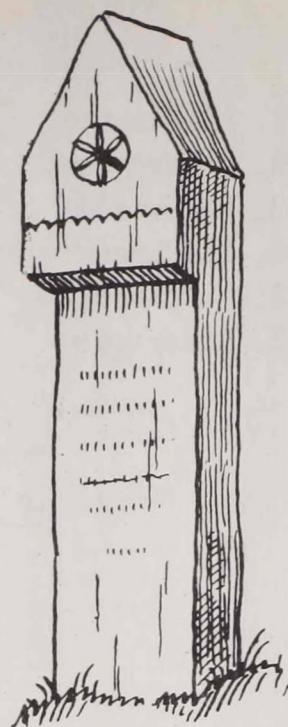

301

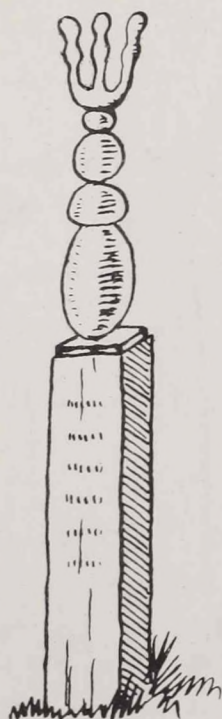
302

303

304

305

306

307. Jászkisér

308. Jászkisér

309. Jászkisér

310. Jászkisér

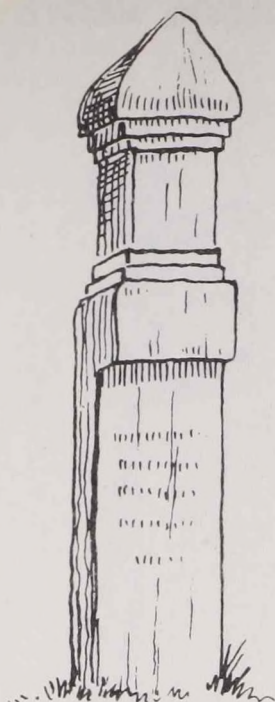
311. Jászkisér

312. Jászkisér

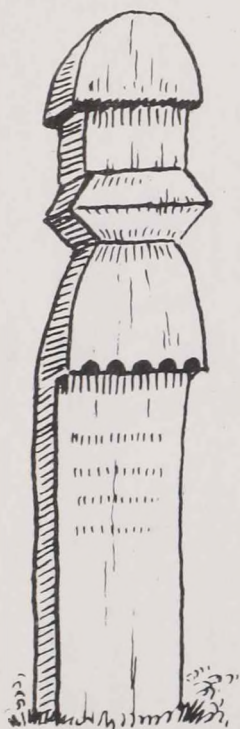
307

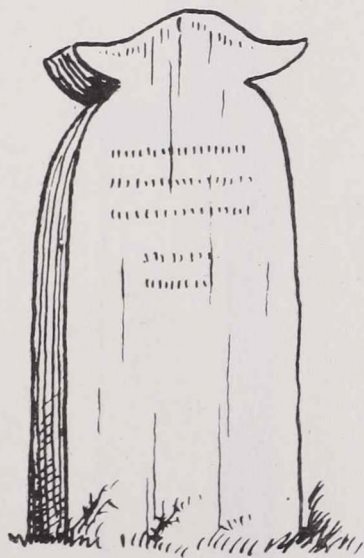
308

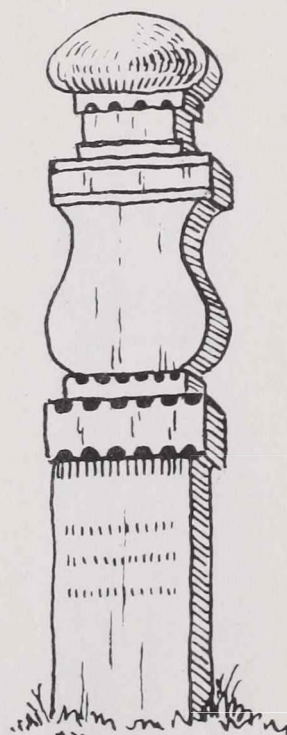
309

310

311

312

313. Jászkisér

314. Jászkisér

315. Jászkisér

316. Jászkisér

317. Jászkisér

318. Jászkisér

313

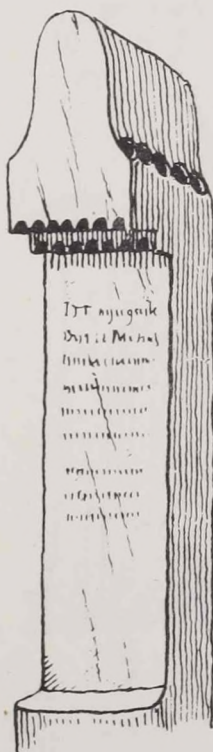
314

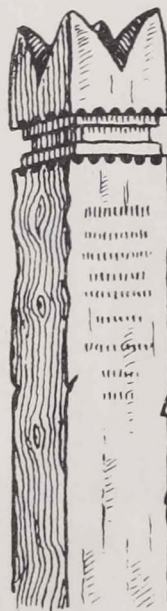
315

316

317

318

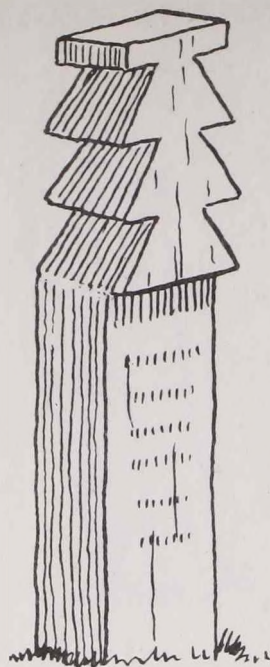
SZOLNOK MEGYE

- 319. Tiszainoka
- 320. Tiszainoka
- 321. Tiszainoka
- 322. Tiszainoka
- 323. Tiszainoka
- 324. Tiszainoka

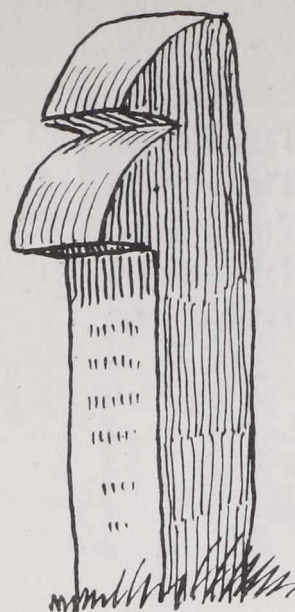

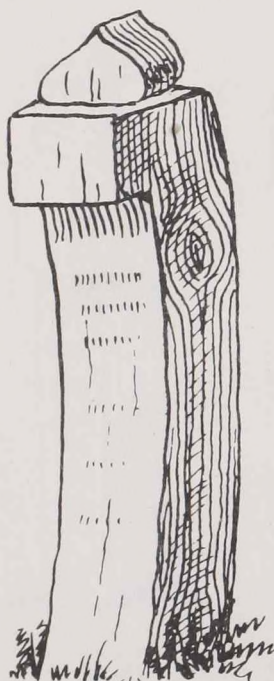
319

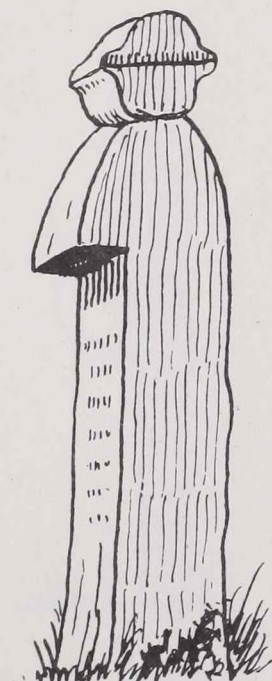
320

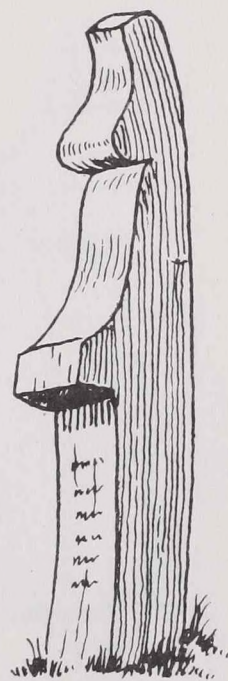
321

322

323

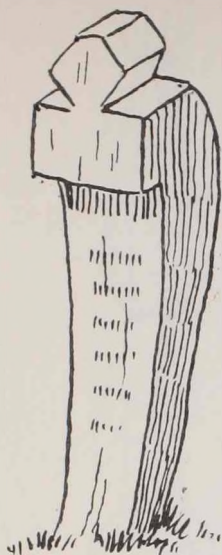
324

ND

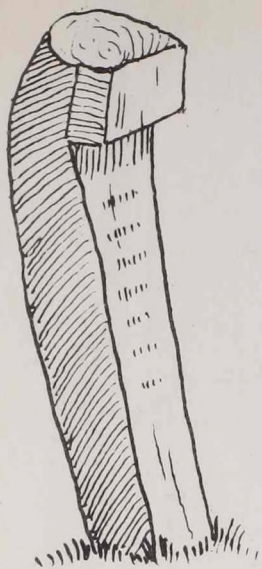
SZOLNOK MEGYE

- 325. Tiszainoka
- 326. Tiszainoka
- 327. Tiszainoka
- 328. Tiszainoka
- 329. Tiszainoka
- 330. Tiszainoka

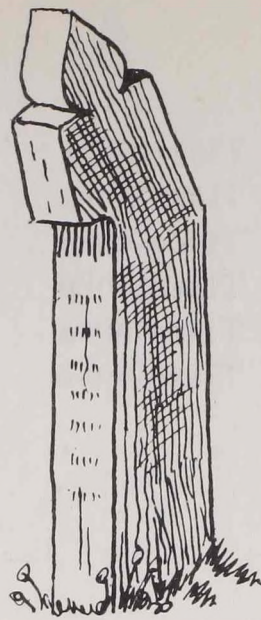

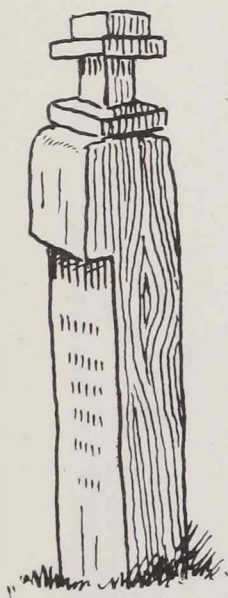
325

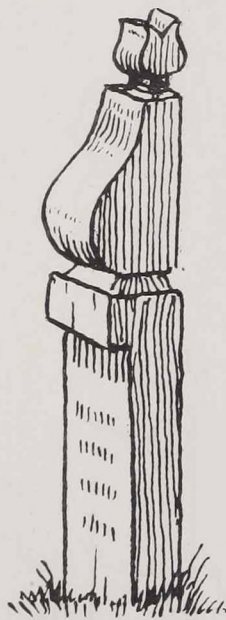
326

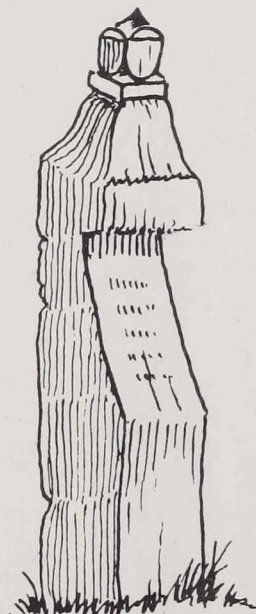
327

328

329

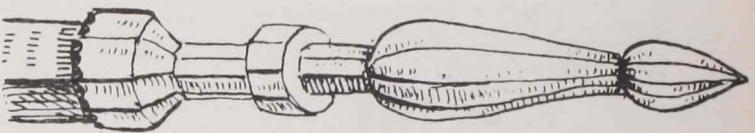

330

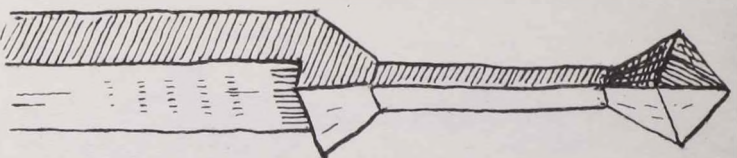
SZOLNOK MEGYE

- 331. Tiszainoka
- 332. Tiszainoka
- 333. Tiszainoka
- 334. Tiszainoka
- 335. Tiszainoka
- 336. Tiszainoka

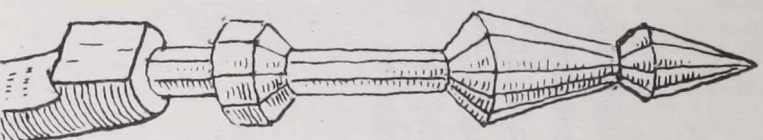

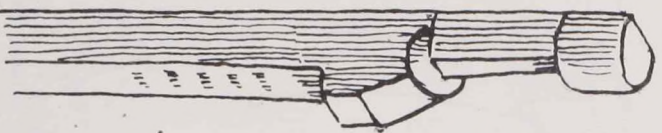
331

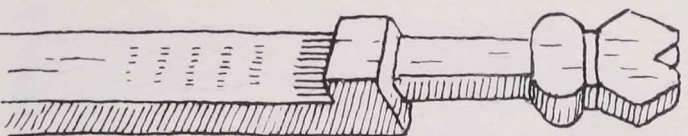
332

333

334

335

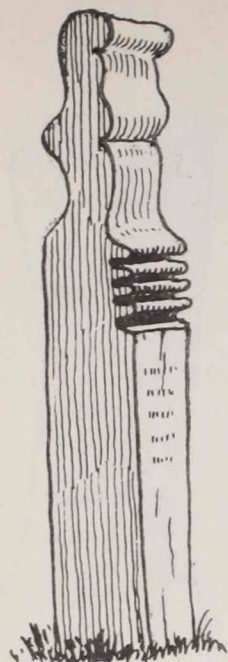

336

SZOLNOK MEGYE

- 337. Tiszakürt
- 338. Tiszakürt
- 339. Tiszakürt
- 340. Tiszakürt
- 341. Tiszakürt
- 342. Tiszakürt

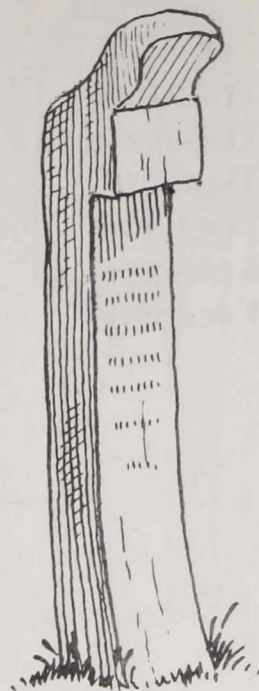

337

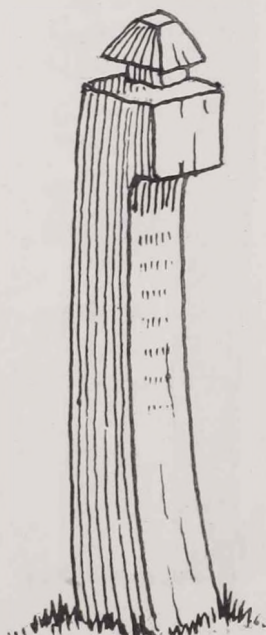
338

339

340

341

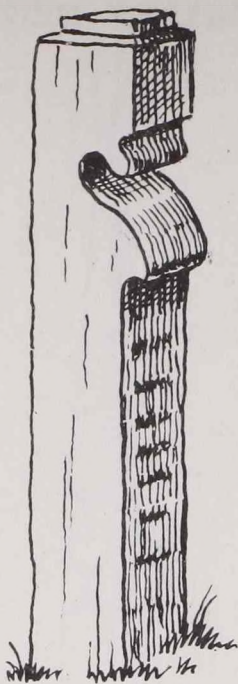
342

- 343. Tiszaroff
- 344. Tiszaroff
- 345. Tiszaroff
- 346. Kenderes
- 347. Kenderes
- 348. Kenderes

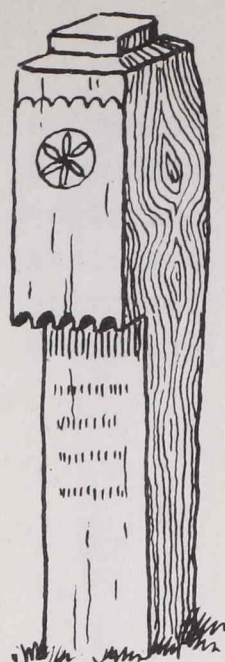

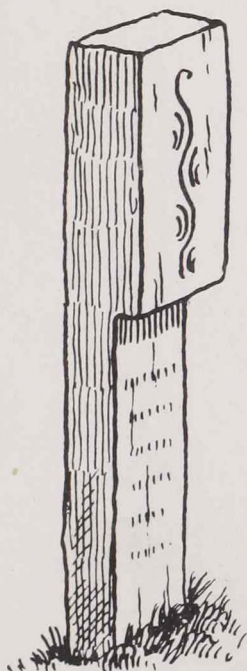
343

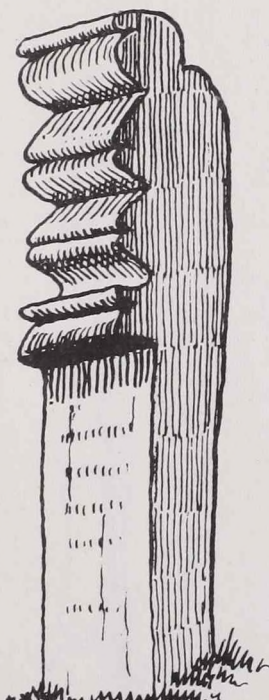
344

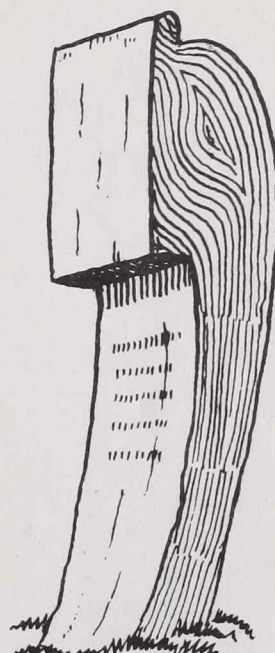
345

346

347

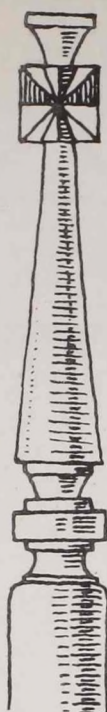
348

- 349. Jászberény
- 350. Jászberény
- 351. Jászberény
- 352. Jászberény
- 353. Jászberény
- 354. Jászberény

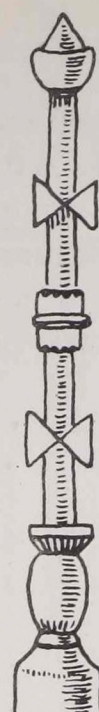

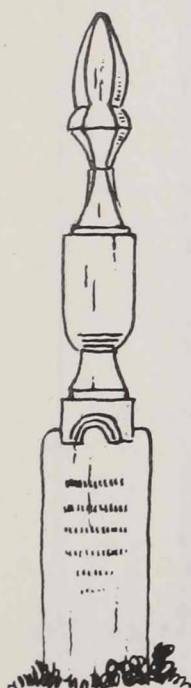
349

350

351

352

353

354

A handwritten signature or mark, possibly a stylized 'W' or 'V', located in the bottom right corner of the page.

PEST MEGYE

355. Kosd

356. Kosd

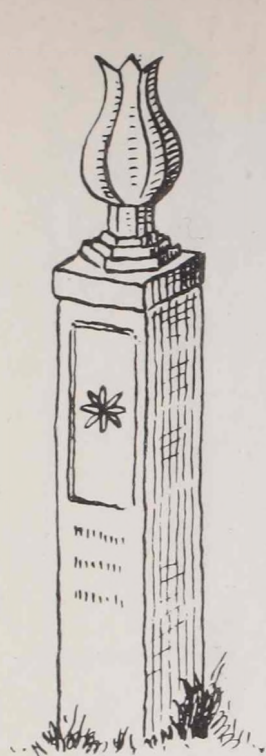
357. Kosd

358. Kosd

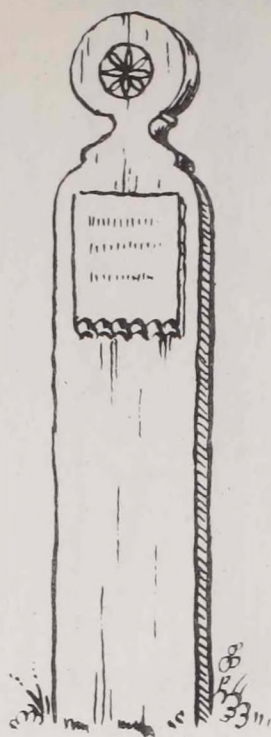
359. Kosd

360. Kosd

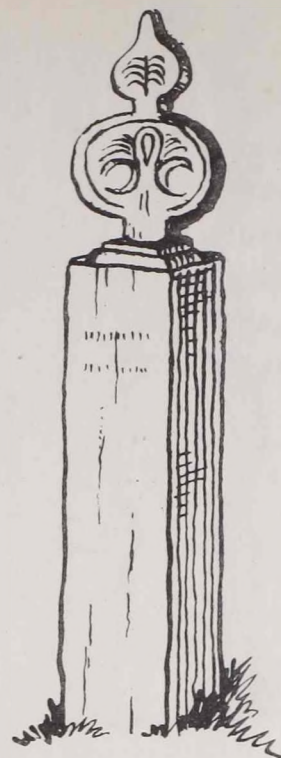

355

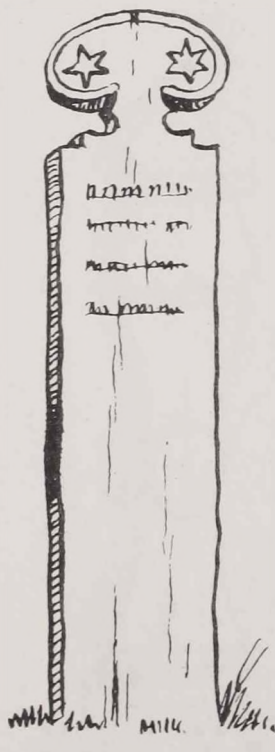
356

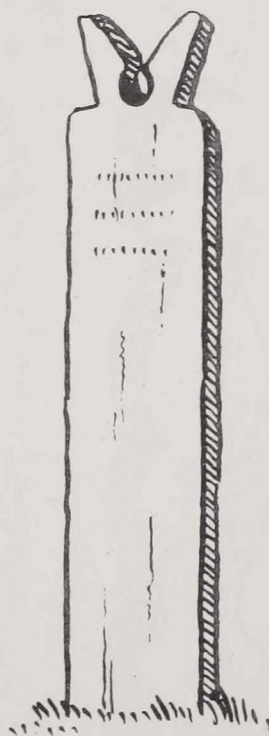
357

358

359

360

PEST MEGYE

361. Kosd

362. Kosd

363. Kosd

364. Kosd

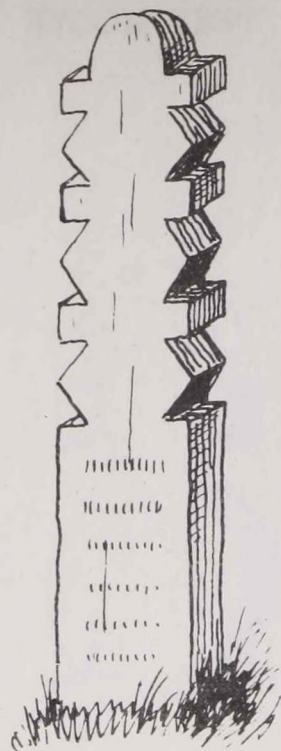
365. Kosd

366. Kosd

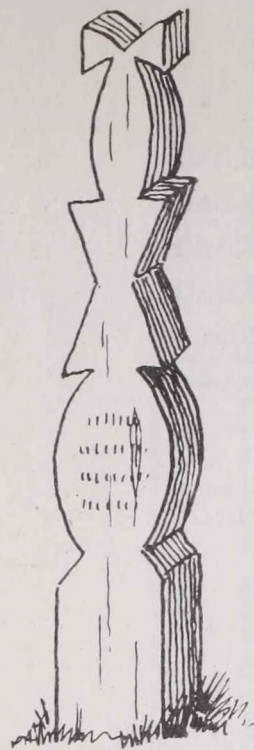

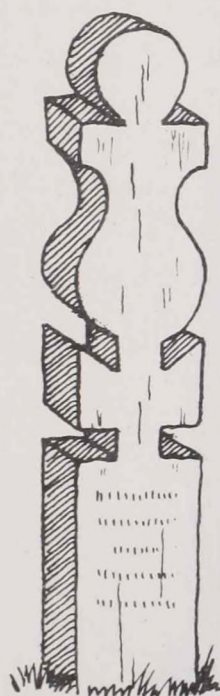
361

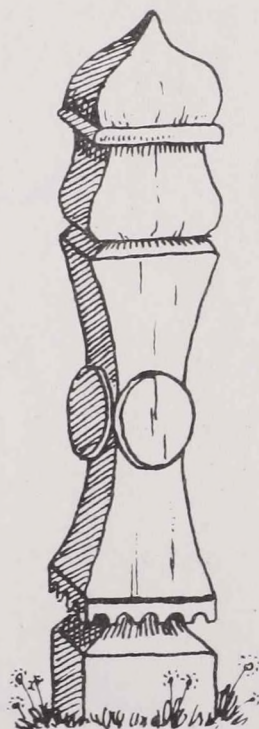
362

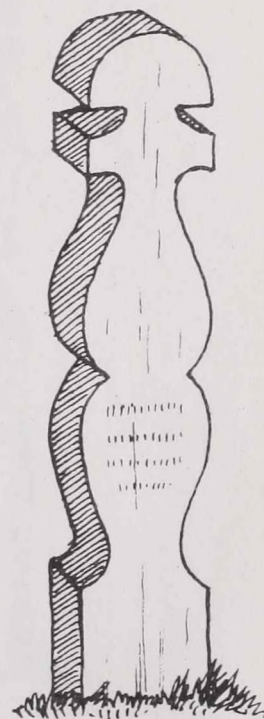
363

364

365

366

✓

PEST MEGYE

367. Kosd

368. Kosd

369. Kosd

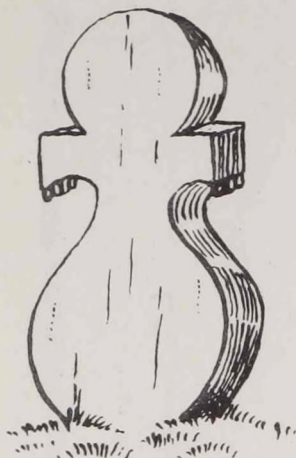
370. Kosd

371. Kosd

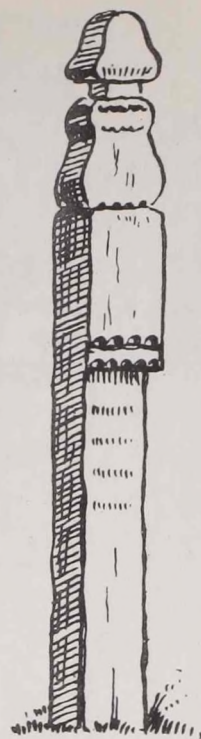

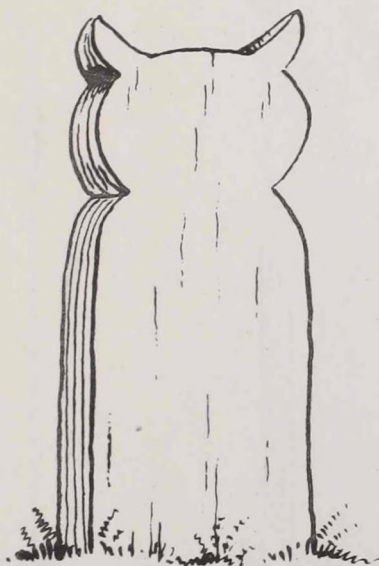
367

368

369

370

371

PEST MEGYE

372. Kosd

373. Kosd

374. Kosd

375. Kosd

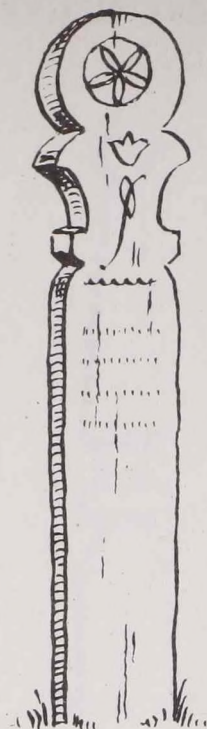
376. Kosd

377. Kosd

372

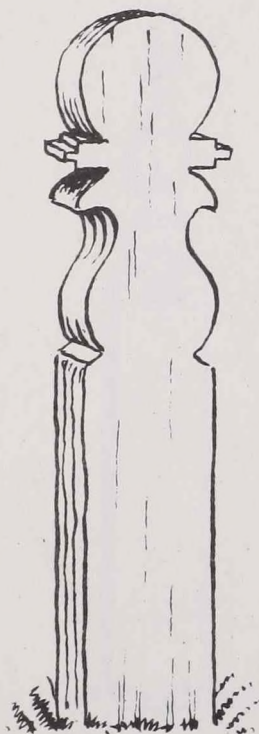
373

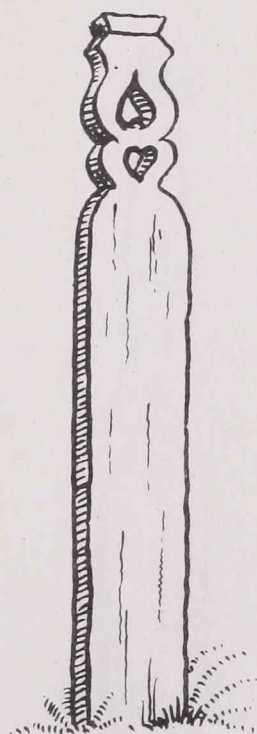
374

375

376

377

A small, handwritten mark or signature in the bottom right corner of the page.

PEST MEGYE

378. Monor

379. Monor

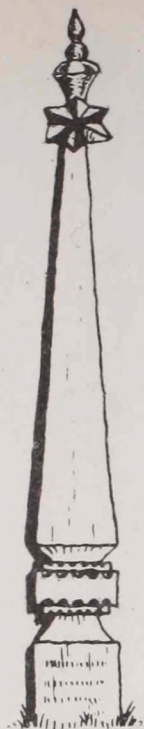
380. Monor

381. Monor

382. Monor

383. Monor

378

379

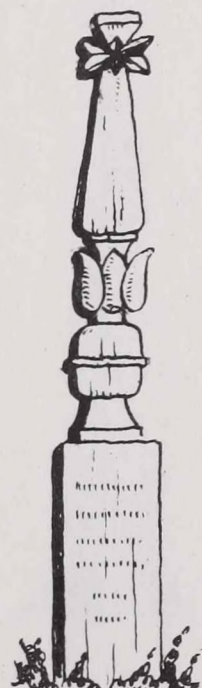
380

381

382

383

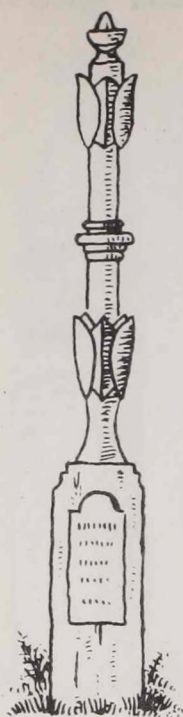
PEST MEGYE

- 384. Albertirsa
- 385. Albertirsa
- 386. Albertirsa
- 387. Albertirsa
- 388. Albertirsa
- 389. Albertirsa

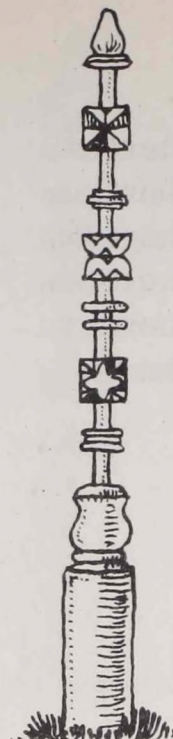

384

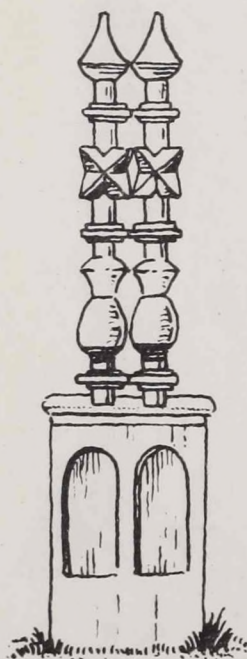
385

386

387

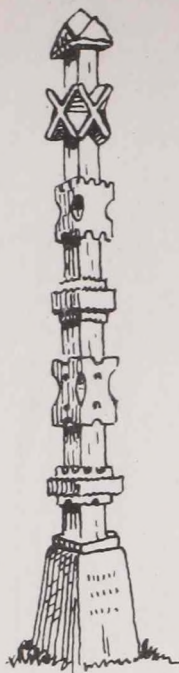
388

389

- 390. Albertirsa
- 391. Albertirsa
- 392. Albertirsa
- 393. Albertirsa
- 394. Albertirsa
- 395. Albertirsa

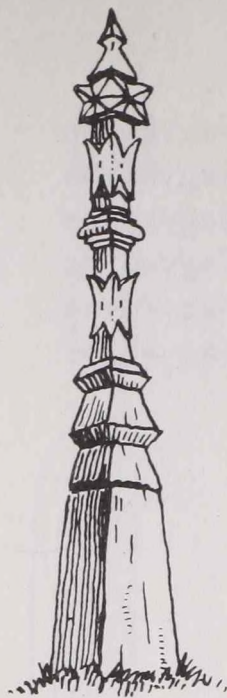

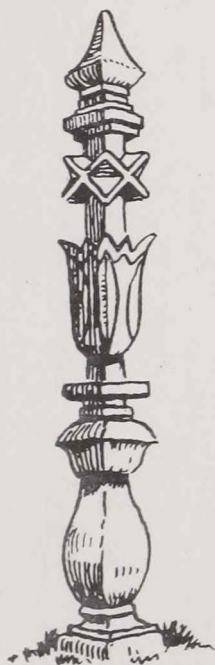
390

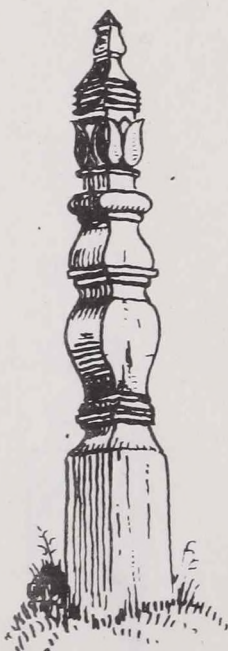
391

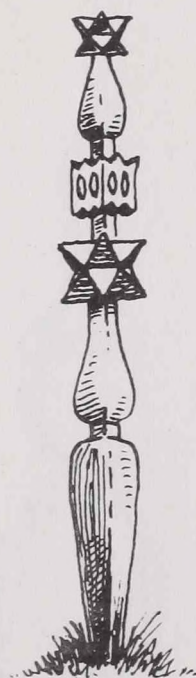
392

393

394

395

396. Nagykőrös

397. Nagykőrös

398. Nagykőrös

399. Nagykőrös

400. Nagykőrös

401. Nagykőrös

396

397

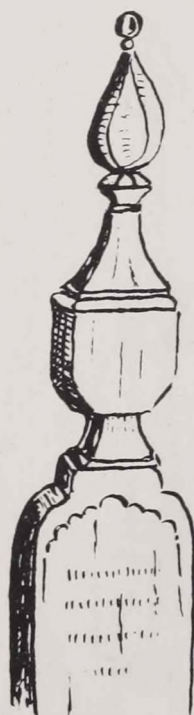
398

399

400

401

PEST MEGYE

- 402. Nagykőrös
- 403. Nagykőrös
- 404. Nagykőrös
- 405. Nagykőrös
- 406. Nagykőrös
- 407. Nagykőrös

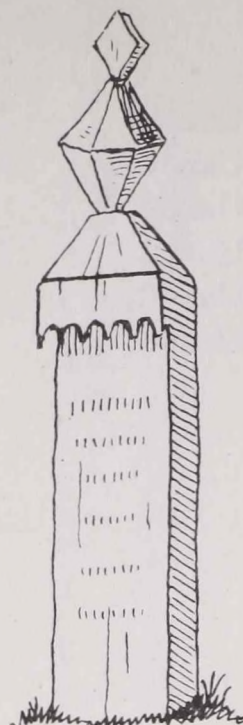

402

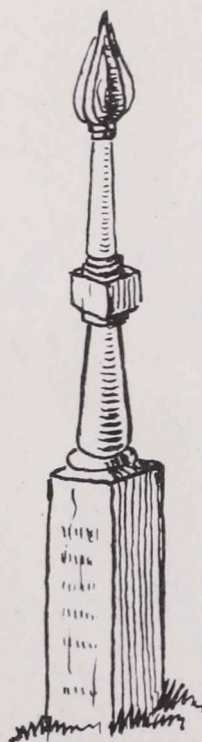
403

404

405

406

407

PEST MEGYE

408. Uszód

409. Uszód

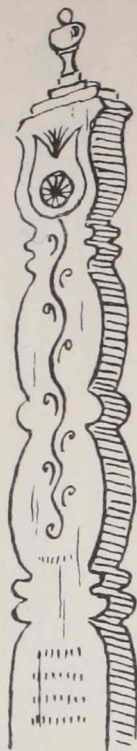
410. Uszód

411. Uszód

412. Uszód

413. Uszód

408

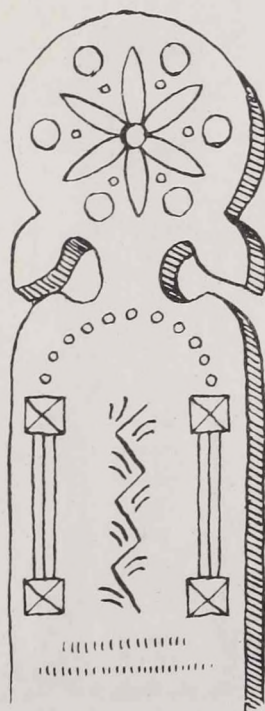
409

410

411

412

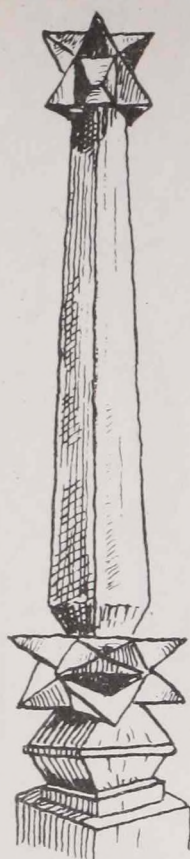

413

PEST MEGYE

- 414. Péteri
- 415. Péteri
- 416. Péteri
- 417. Péteri
- 418. Tass
- 419. Péteri

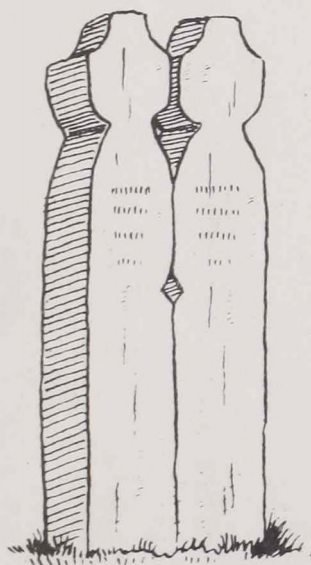
414

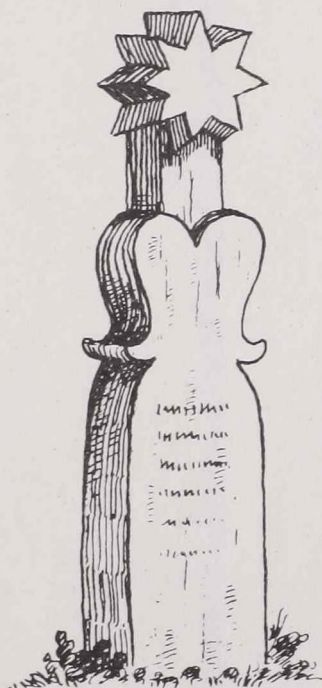
415

416

417

418

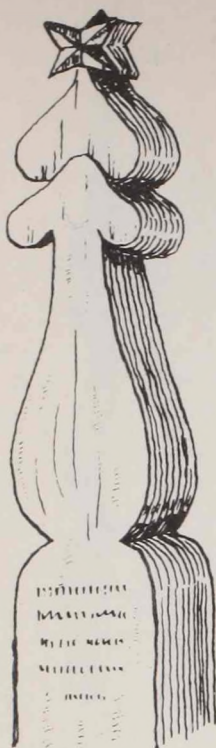

419

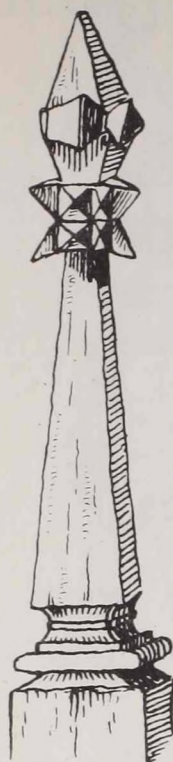
PEST MEGYE

- 420. Alsónémedi
- 421. Alsónémedi
- 422. Alsónémedi
- 423. Maglód
- 424. Maglód
- 425. Maglód

420

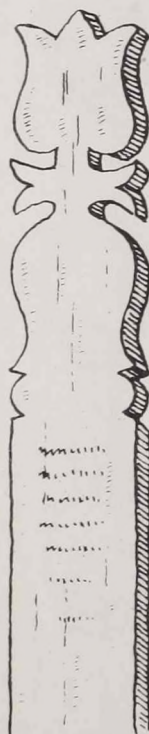
421

422

423

424

425

- 426. Pánd
- 427. Pánd
- 428. Pánd
- 429. Fülöpszállás
- 430. Fülöpszállás
- 431. Fülöpszállás

426

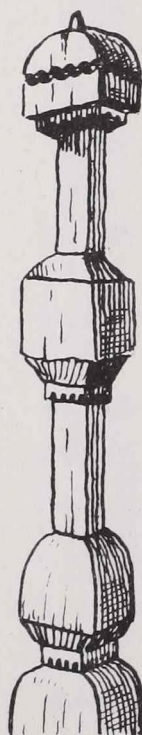
427

428

429

430

431

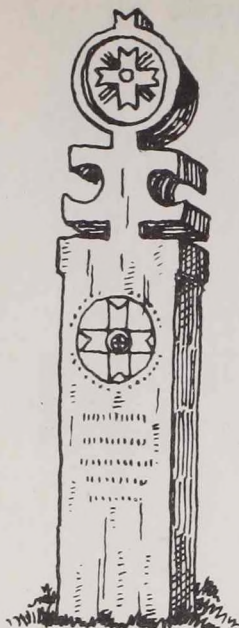
PEST MEGYE

- 432. Gödöllő
- 433. Dunapataj
- 434. Harta
- 435. Biatorbágy
- 436. Kunszentmiklós
- 437. Kunszentmiklós

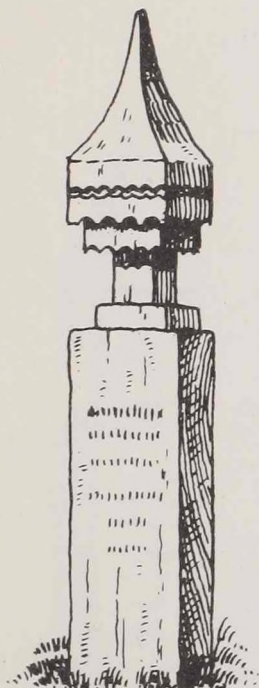
432

433

434

435

436

437

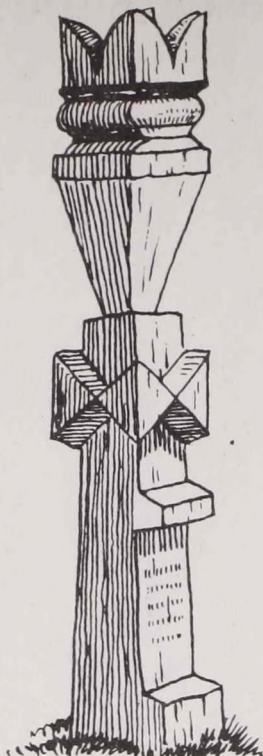
PEST MEGYE

- 438. Valkó
- 439. Makád
- 440. Valkó
- 441. Dány
- 442. Vecsés
- 443. Dány

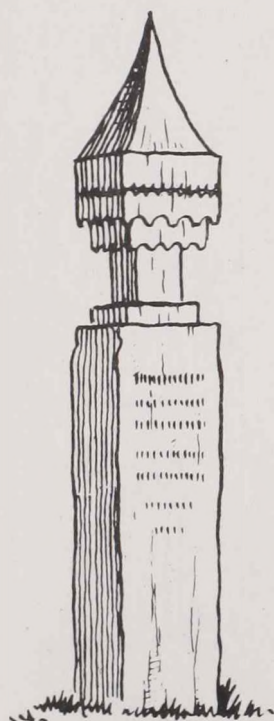
438

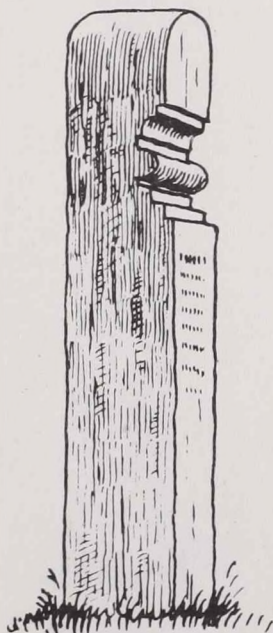
439

440

441

442

443

24

CSONGRÁD MEGYE

444. Szentés

445. Szentés

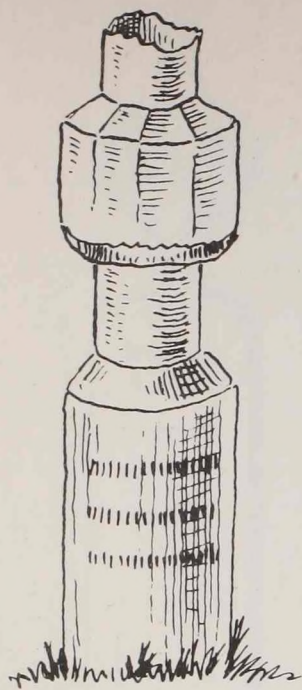
446. Szentés

447. Szentés

448. Szentés

449. Szentés

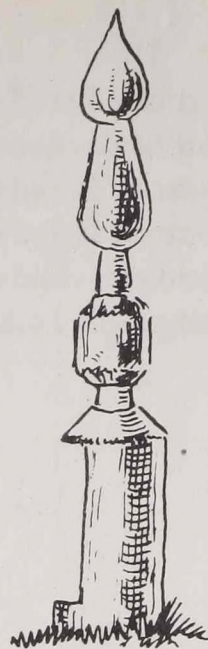

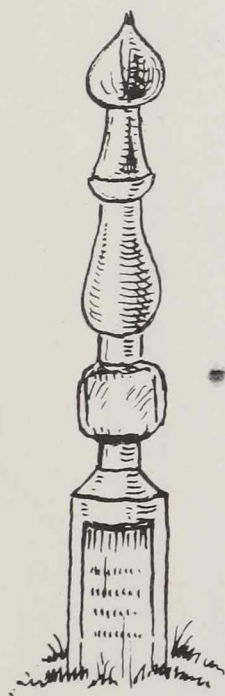
444

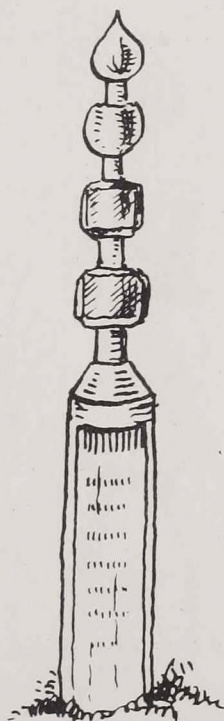
445

446

447

448

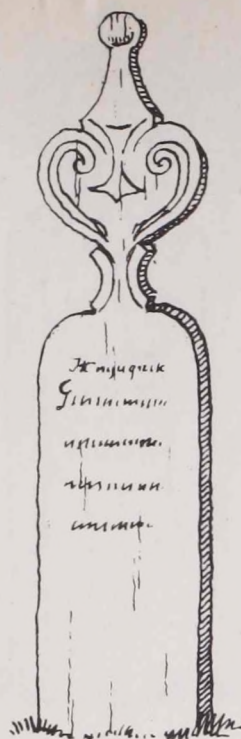
449

✓

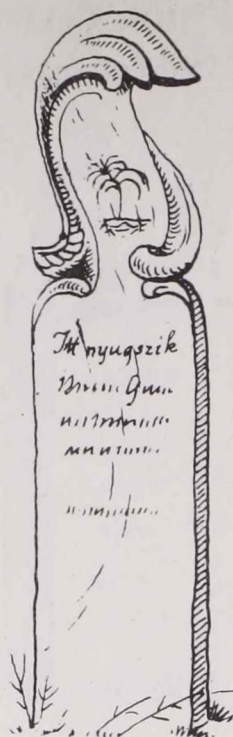
CSONGRÁD MEGYE

- 450. Hódmezővásárhely
- 451. Hódmezővásárhely
- 452. Hódmezővásárhely
- 453. Hódmezővásárhely
- 454. Hódmezővásárhely
- 455. Hódmezővásárhely

450

451

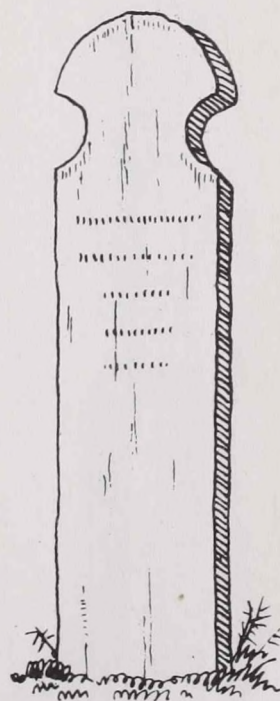
452

453

454

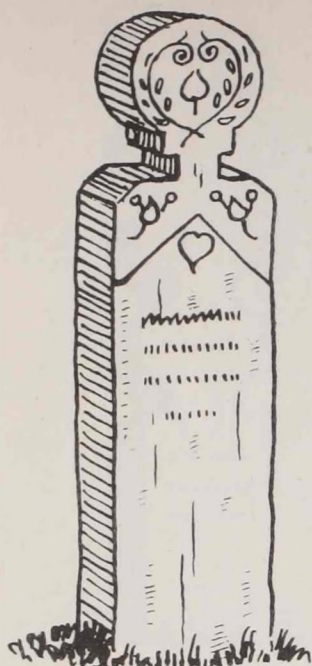

455

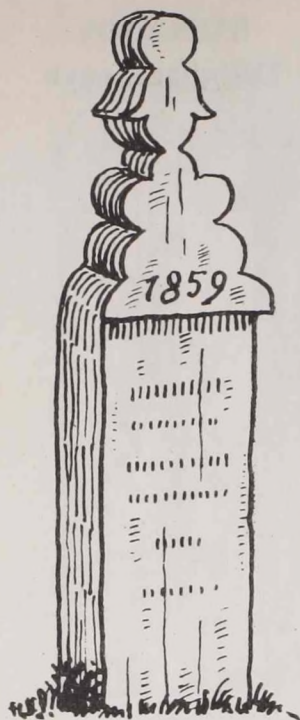
ROMÁNIA
Délbihar megye

- 456. Magyarremete
- 457. Magyarremete
- 458. Jánosfalva
- 459. Jánosfalva
- 460. Jánosfalva
- 461. Jánosfalva

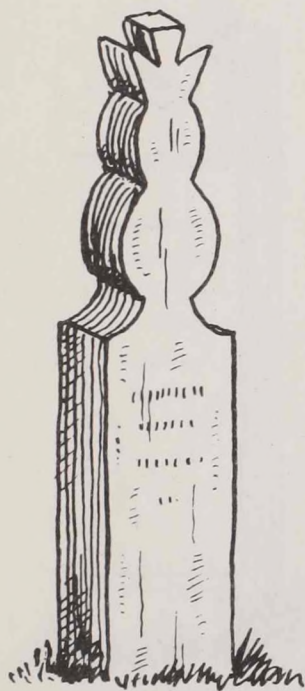
456

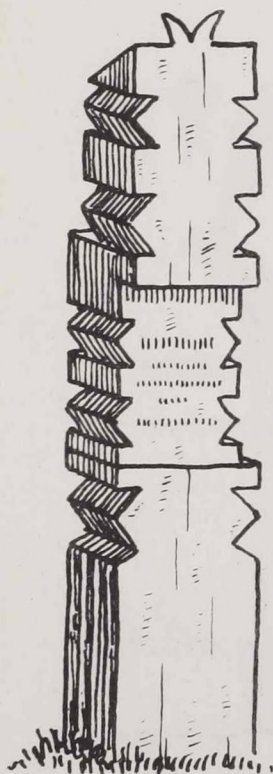
457

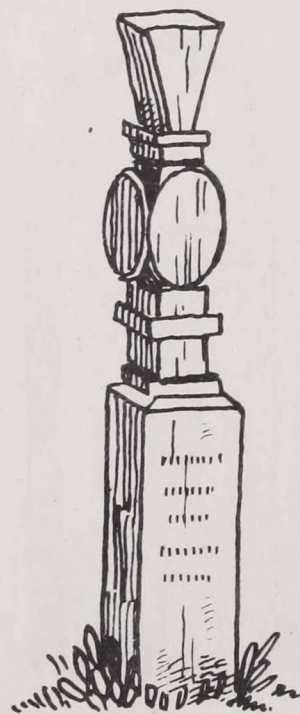
458

459

460

461

ROMÁNIA
Délbihar megye

462. Kőröstárkány

463. Kőröstárkány

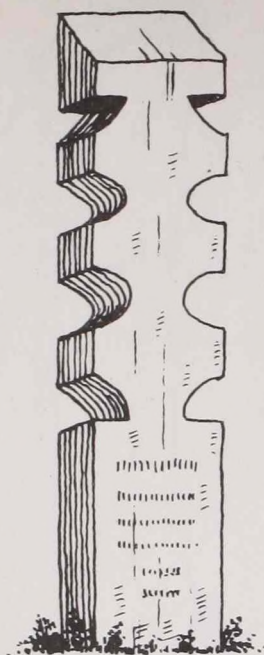
464. Kőröstárkány

465. Gyanta

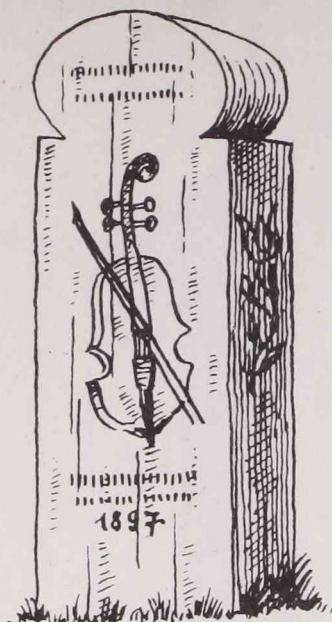
466. Gyanta

467. Gyanta

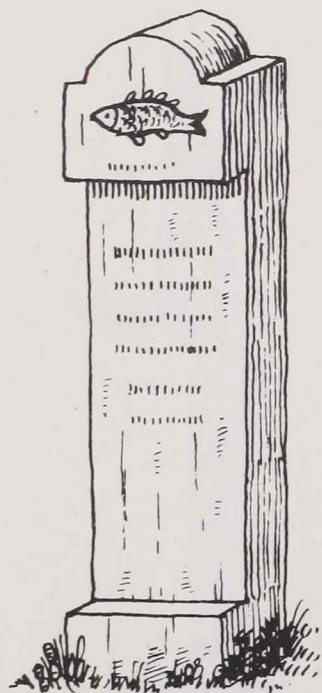
462

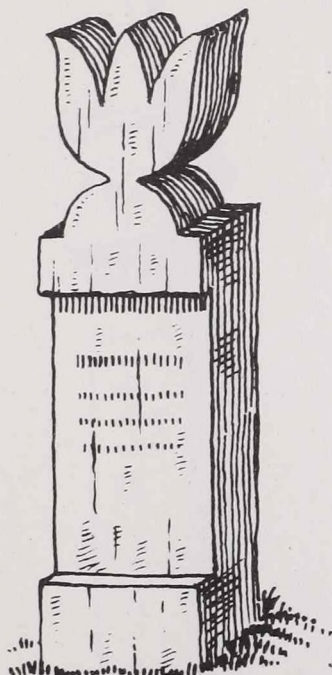
463

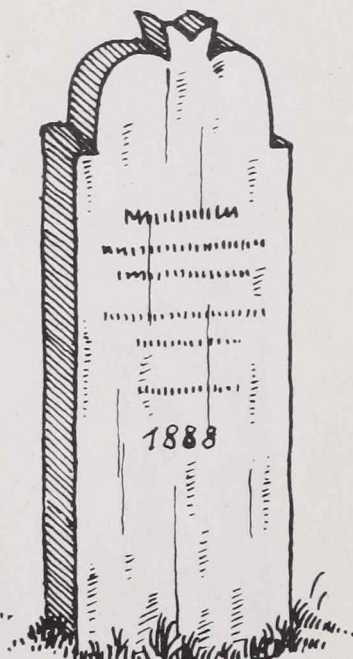
464

465

466

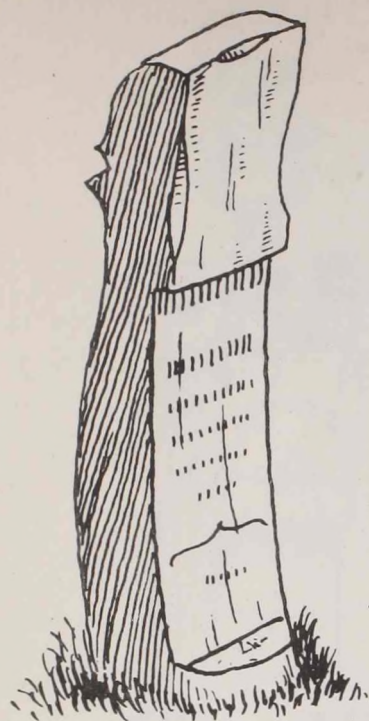

467

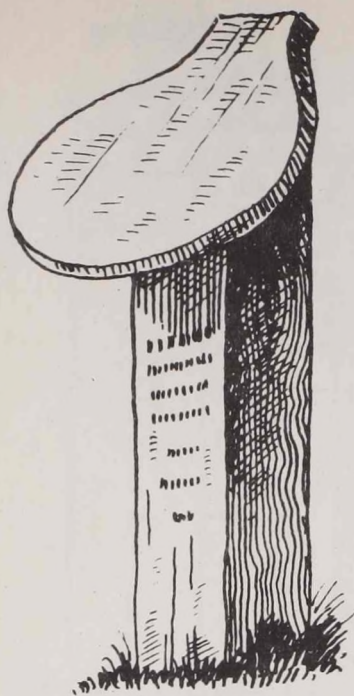
ROMÂNIA

- 468. Szatmárnémeti
- 469. Máramarossziget
- 470. Vámfalu
- 471. Galambod
- 472. Galambod
- 473. Galambod

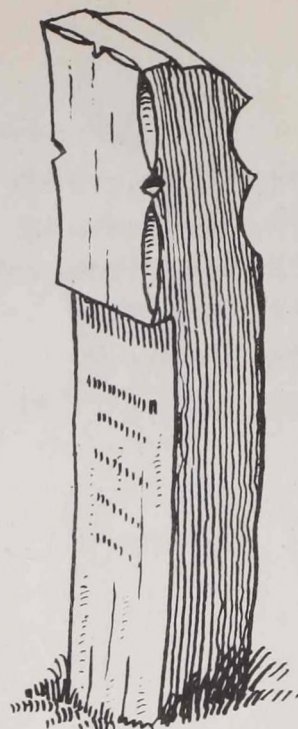

468

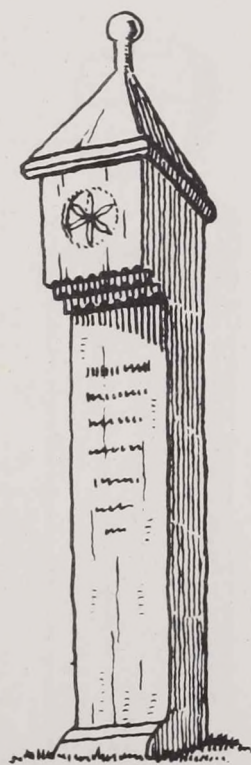
469

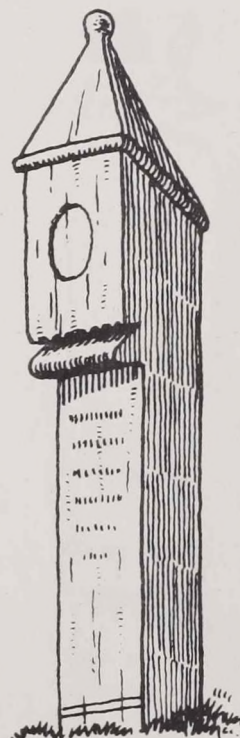
470

471

472

473

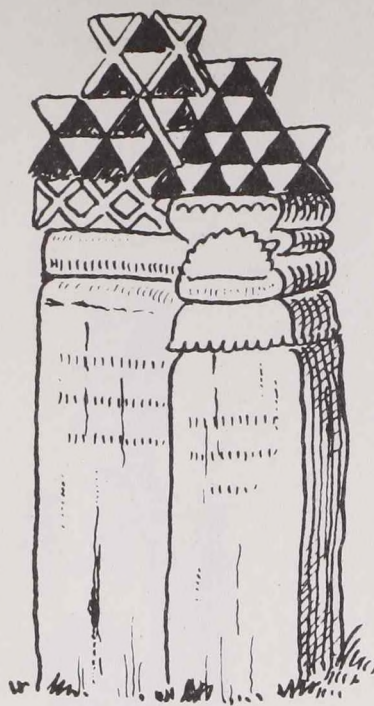
ROMÁNIA**Kalotaszeg**

- 474. Magyarvalkó
- 475. Magyarvalkó
- 476. Magyarókereke
- 477. Damos
- 478. Kispetri
- 479. Magyarbikal

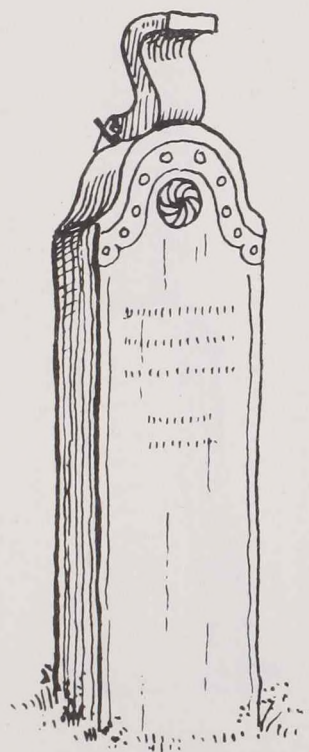
474

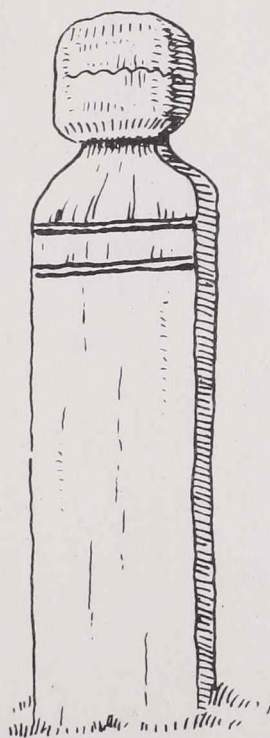
475

476

477

478

479

ROMÁNIA
Kalotaszeg

480. Daróc

481. Daróc

482. Daróc

483. Daróc

484. Daróc

480

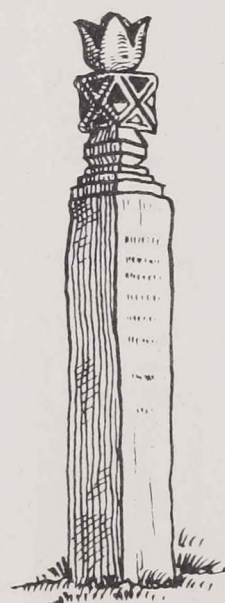
482

481

483

484

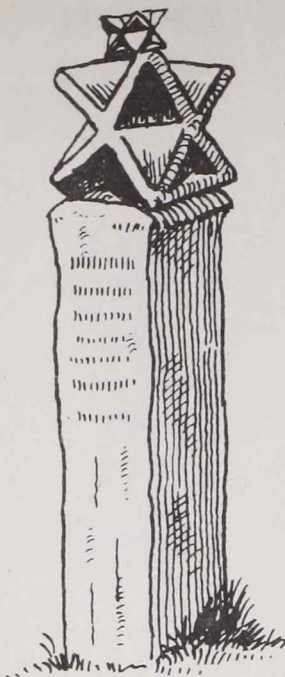
ROMÁNIA
Kalotaszeg

- 485. Magyarvalkó
- 486. Magyarvalkó
- 487. Magyarvalkó
- 488. Kőrösfő
- 489. Kőrösfő
- 490. Kőrösfő

485

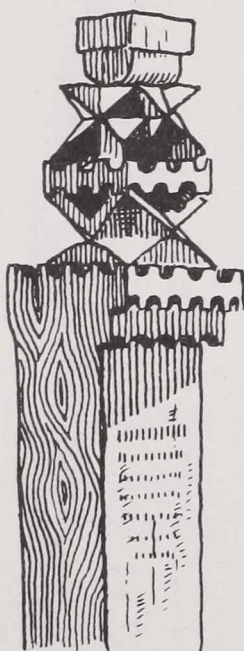
486

487

488

489

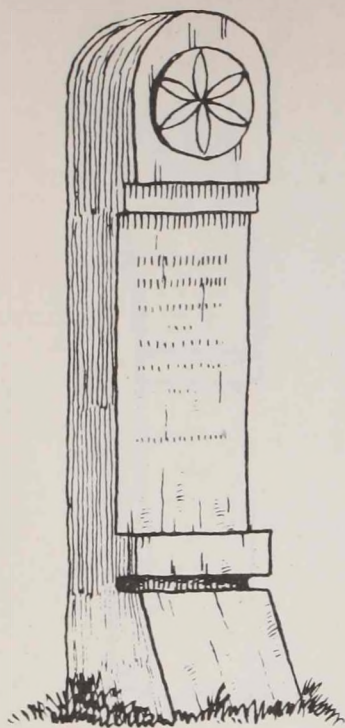

490

ROMÁNIA
Kalotaszeg

- 491. Kőrösfő
- 492. Kőrösfő
- 493. Kőrösfő
- 494. Damos
- 495. Magyarbikal
- 496. Sárvásár

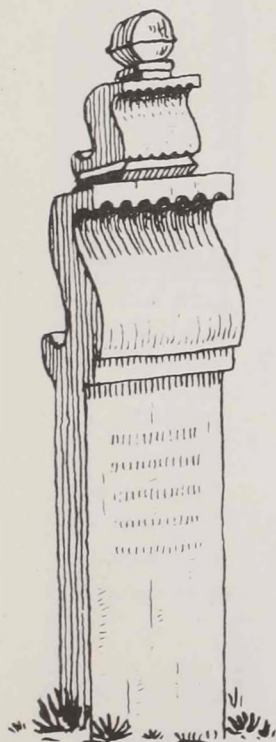
491

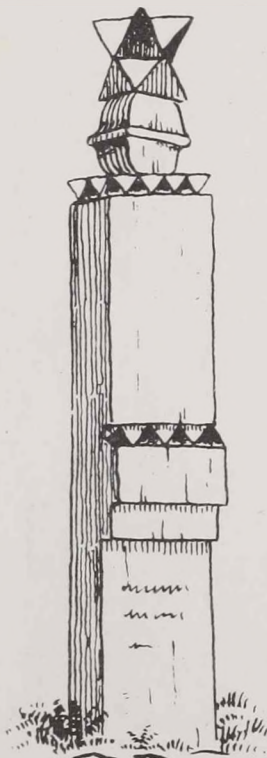
492

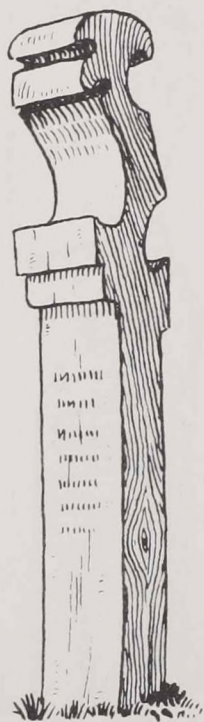
493

494

495

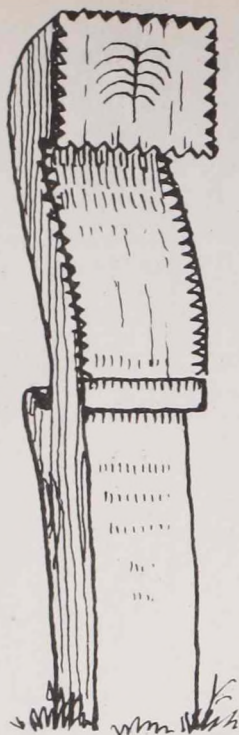

496

ROMÁNIA
Kalotaszeg

- 497. Kalotaszentkirály
- 498. Magyargerővásárhely
- 499. Magyarbikal
- 500. Bánffyhunyard
- 501. Bánffyhunyard
- 502. Bánffyhunyard

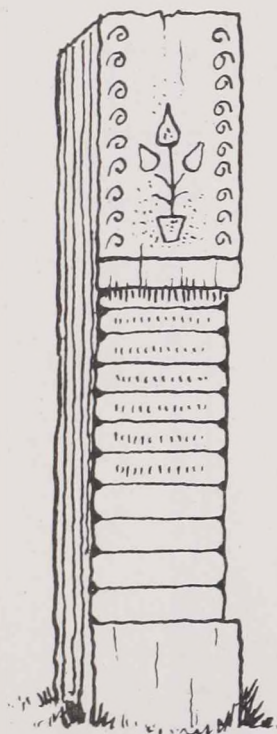
497

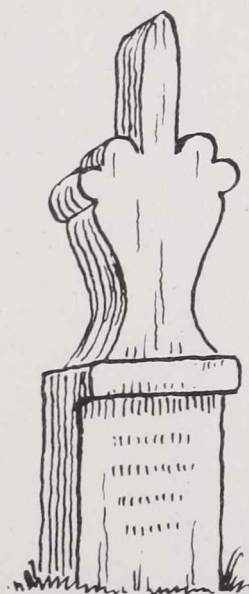
498

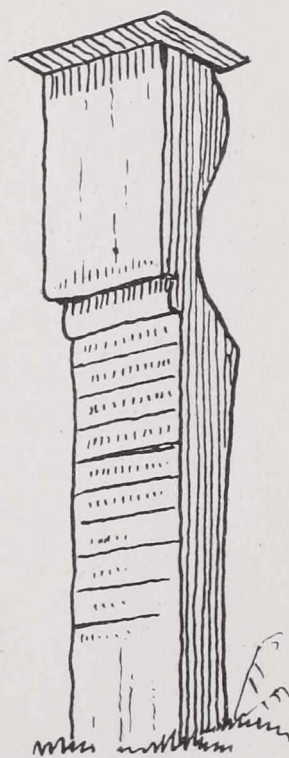
499

500

501

502

ROMÁNIA**Kalotaszeg**

503. Nagyalmás

504. Nagypetri

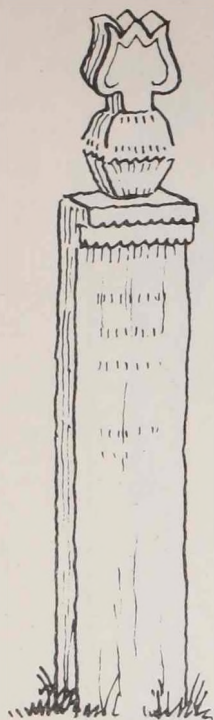
505. Nagykapus

506. Nagypetri

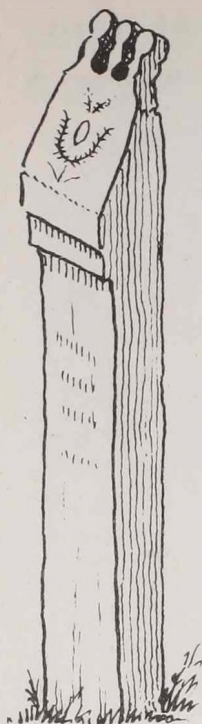
507. Nagypetri

508. Sztána

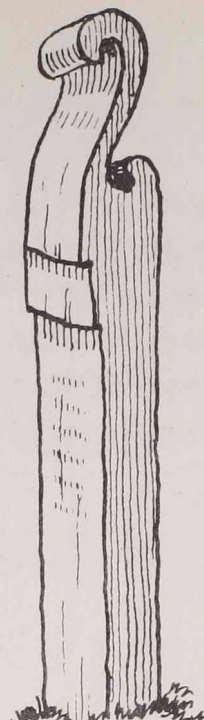

503

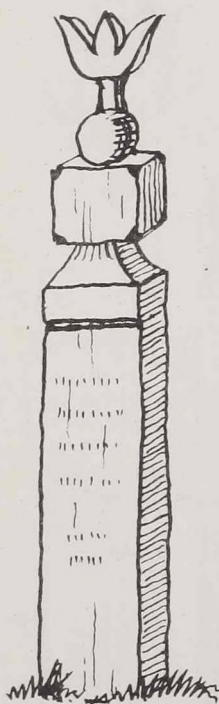
504

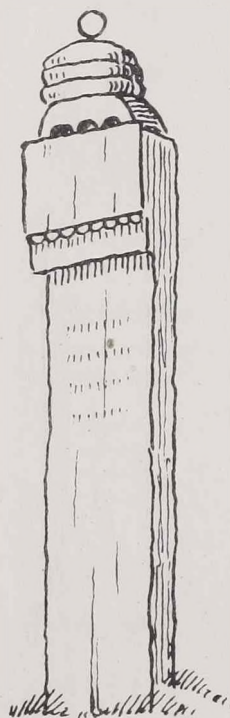
505

506

507

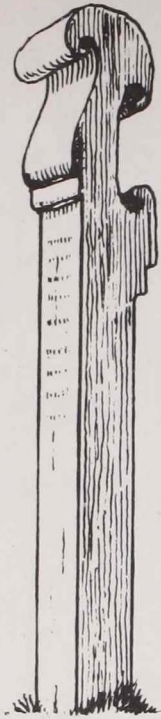

508

ROMÁNIA
Kalotaszeg

- 509. Sárvásár
- 510. Magyarókereke
- 511. Damos
- 512. Magyarvalkó
- 513. Magyarbikal
- 514. Magyarvalkó

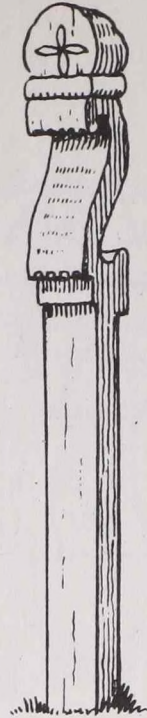

509

510

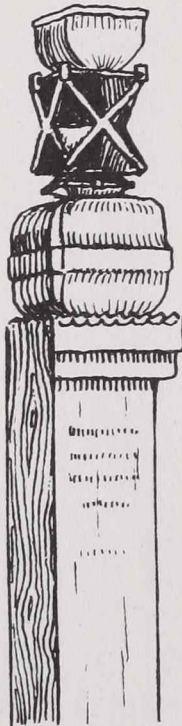
511

512

513

514

ROMÁNIA
Kalotaszeg

- 515. Magyarbikal
- 516. Magyarbikal
- 517. Magyarbikal
- 518. Magyarókereke
- 519. Kőrösfő
- 520. Mékerekke

515

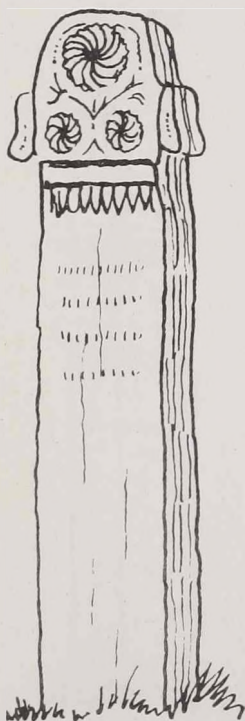
516

517

518

519

520

ROMÁNIA
Kalotaszeg

- 521. Magyargyerővásárhely
- 522. Homoródalmás
- 523. Homoródalmás
- 524. Korond
- 525. Zalán
- 526. Zalán

521

522

523

524

525

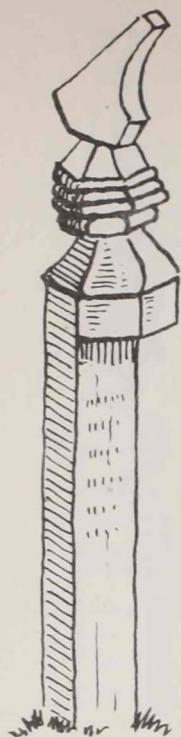

526

ROMÁNIA
Székelyföld

- 527. Nagyborosnyó
- 528. Nagyborosnyó
- 529. Nagyborosnyó
- 530. Kisborosnyó
- 531. Kisborosnyó
- 532. Kisborosnyó

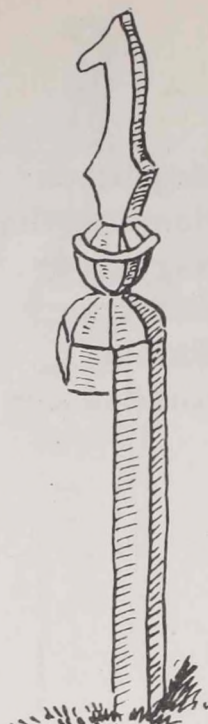

527

528

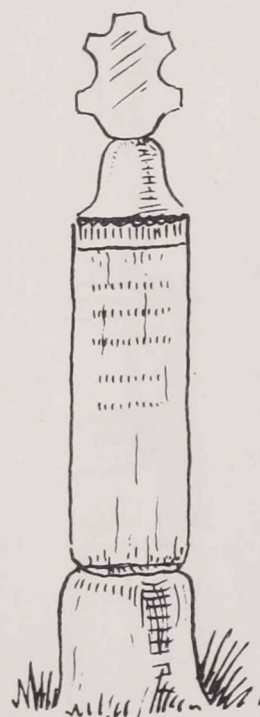
529

530

531

532

ROMÁNIA
Székelyföld

- 533. Nagybacon
- 534. Homoródalmás
- 535. Nagybacon
- 536. Ikafalva
- 537. Ikafalva
- 538. Ikafalva

533

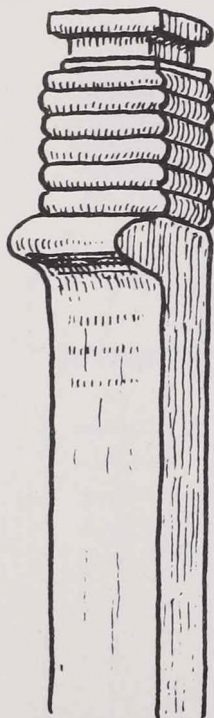
534

535

536

537

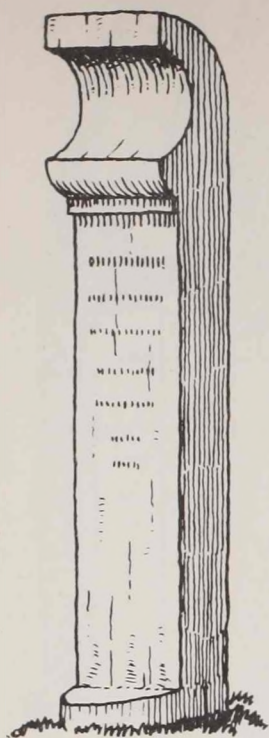

538

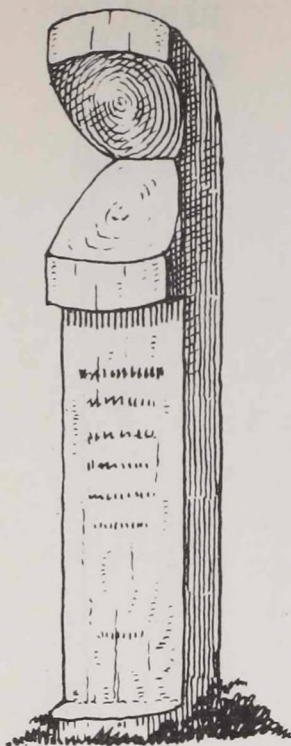
ROMÁNIA
Székelyföld

- 539. Kovászna
- 540. Kovászna
- 541. Kovászna
- 542. Kovászna
- 543. Kovászna
- 544. Kovászna

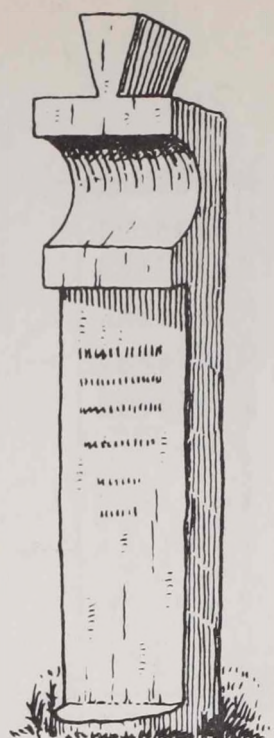

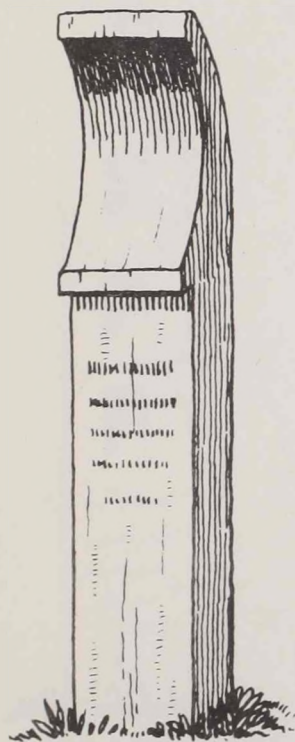
539

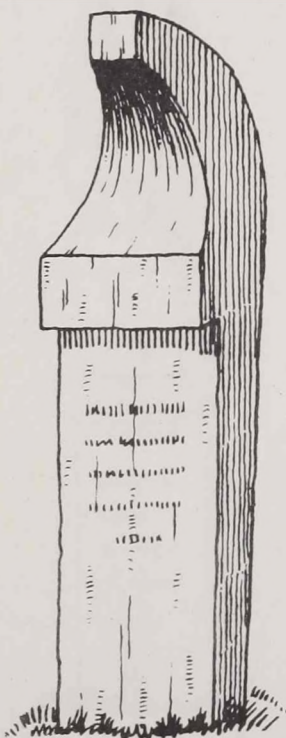
540

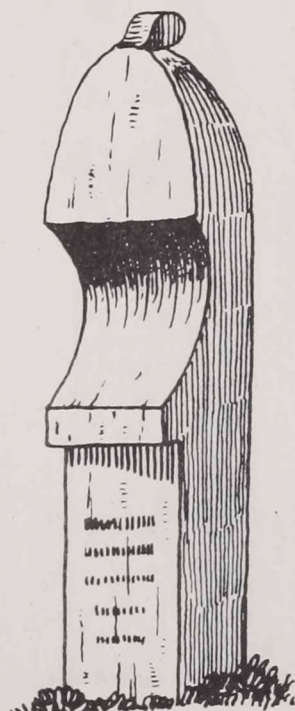
541

542

543

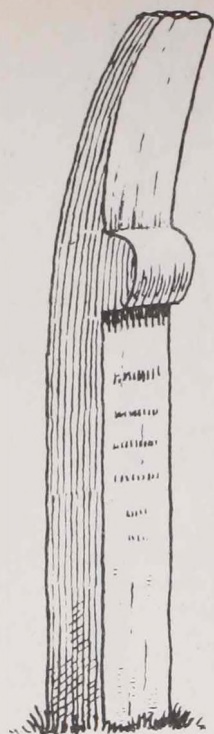

544

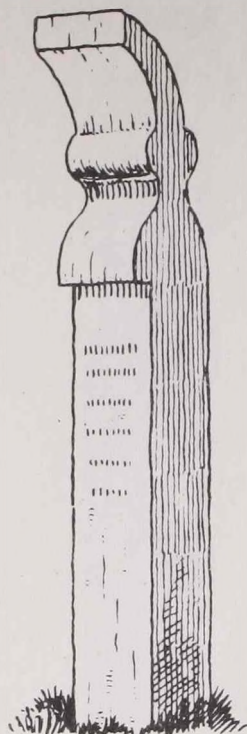
ROMÁNIA
Székelyföld

- 545. Kovászna
- 546. Kovászna
- 547. Kovászna
- 548. Kovászna
- 549. Kovászna
- 550. Kovászna

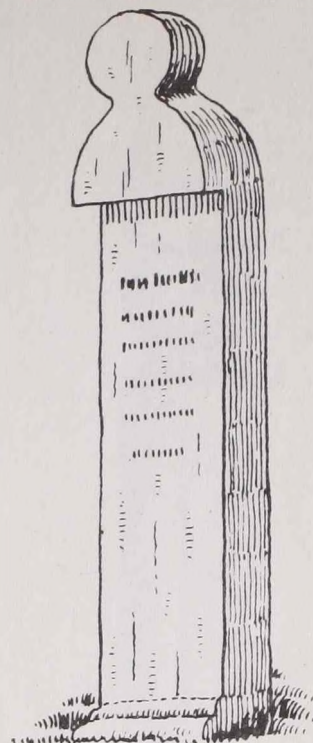

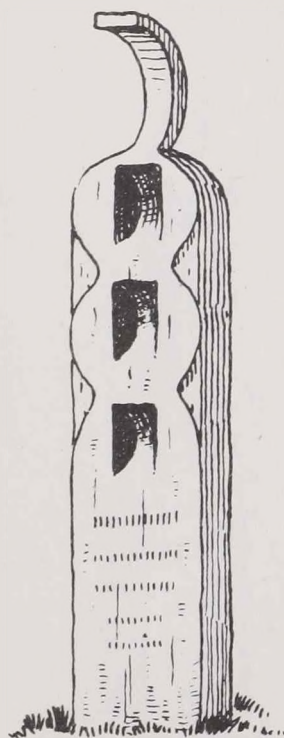
545

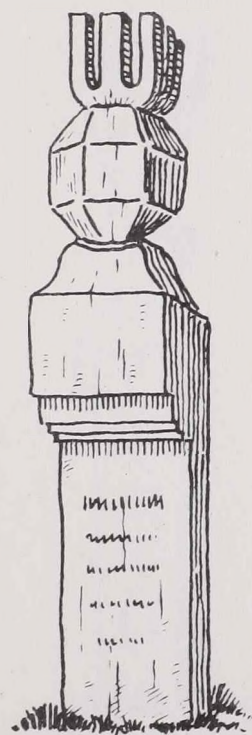
546

547

548

549

550

ROMÁNIA

- 551. Körös
- 552. Körös
- 553. Körös
- 554. Lécfalva
- 555. Lécfalva
- 556. Lécfalva

551

552

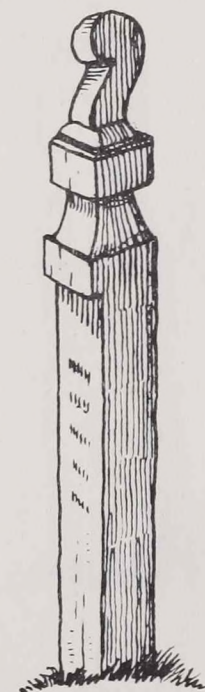
553

554

555

556

ROMÂNIA

557. Börvely

558. Börvely

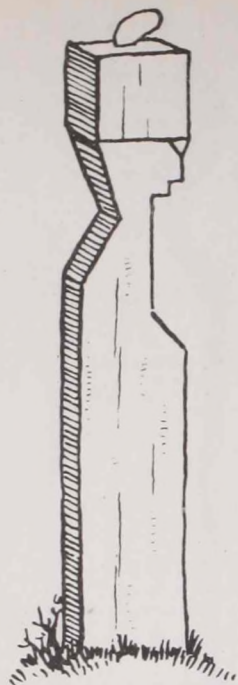
559. Börvely

560. Börvely

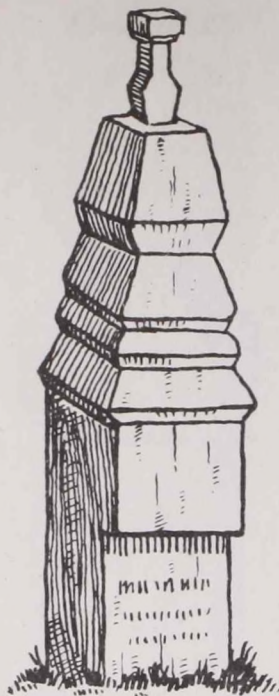
561. Börvely

562. Börvely

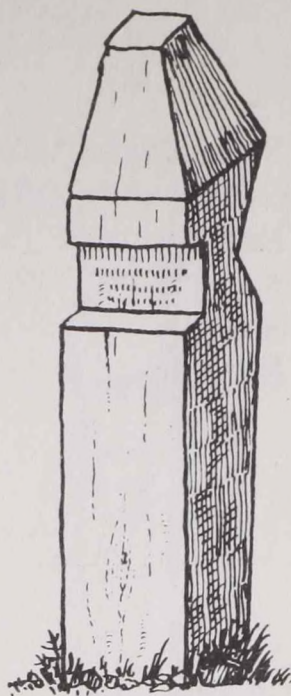

557

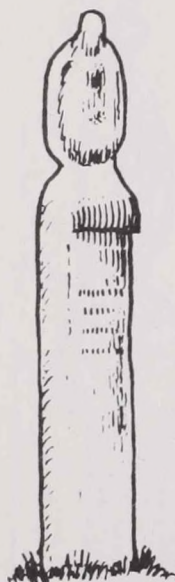
558

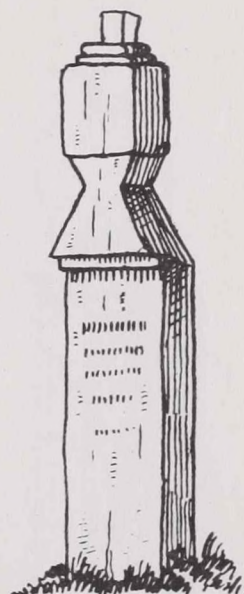
559

560

561

562

ROMÁNIA

563. Szilágyballa (nő)

564. Szilágyballa (ffi)

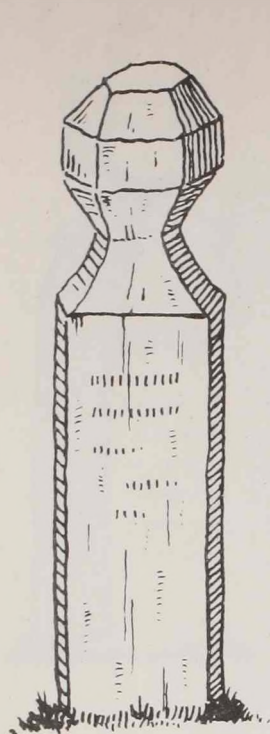
565. Désháza

566. Börvely

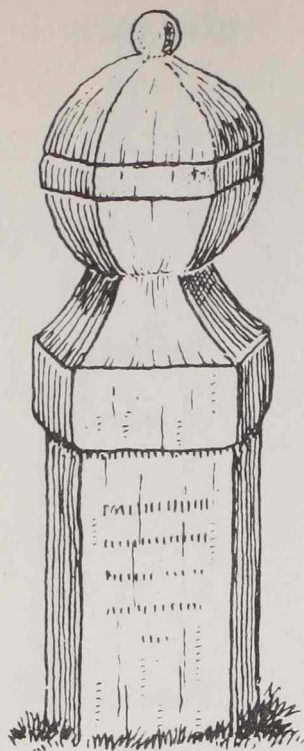
567. Börvely

568. Börvely

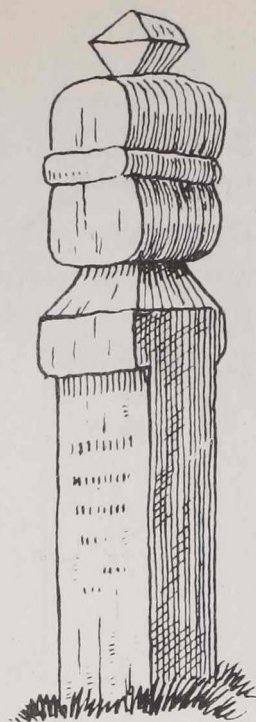

563

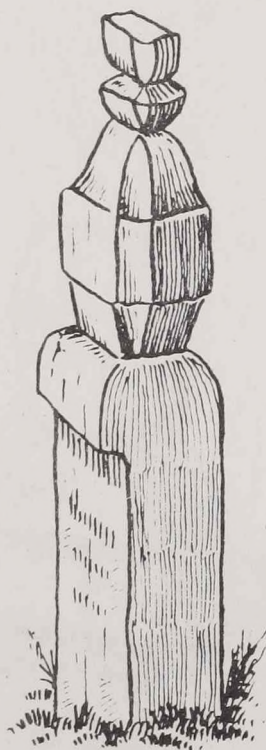
564

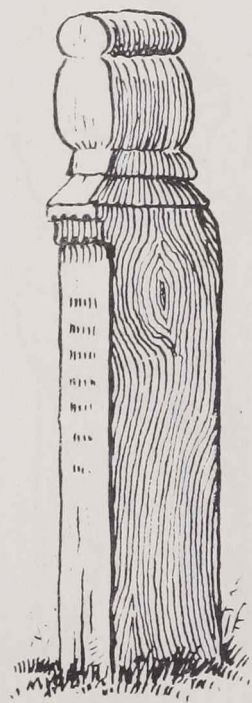
565

566

567

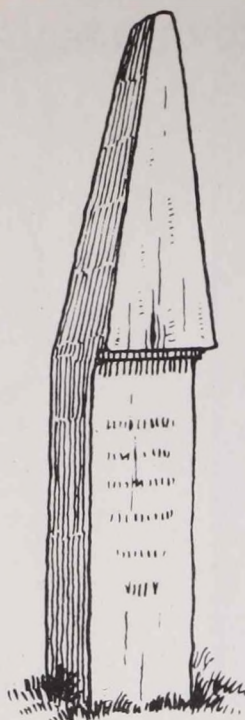
568

- 569. Börvely
- 570. Börvely
- 571. Börvely
- 572. Szilágysomlyó
- 573. Börvely
- 574. Börvely

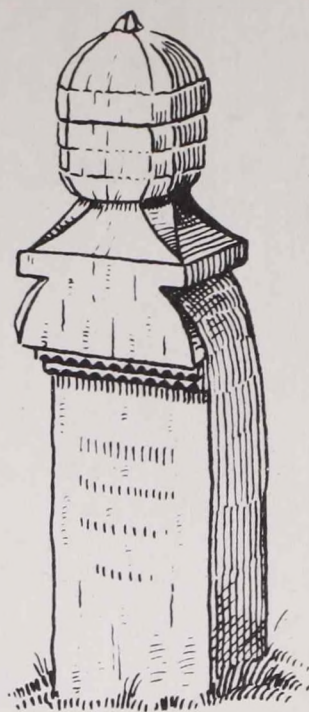

569

570

571

572

573

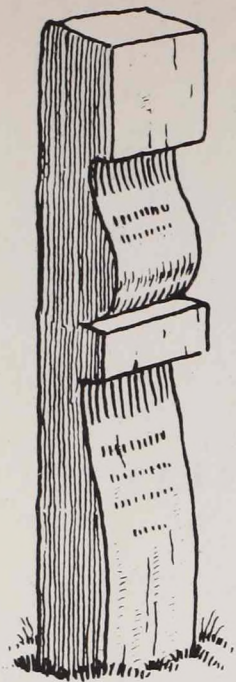

574

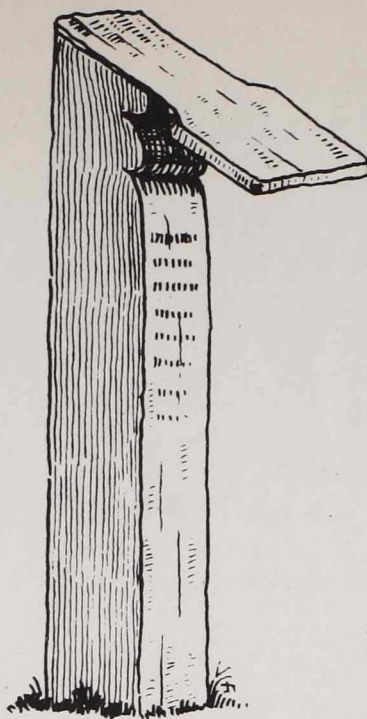
575. Nagyszőlő

576. Tecső

575

576

FEJFAVIRÁGOK

577. Ritkán fordul elő

578. Diósjenő

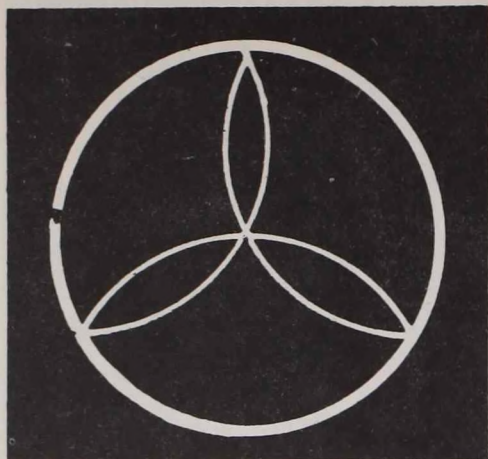
579. Kosd

580. Általános

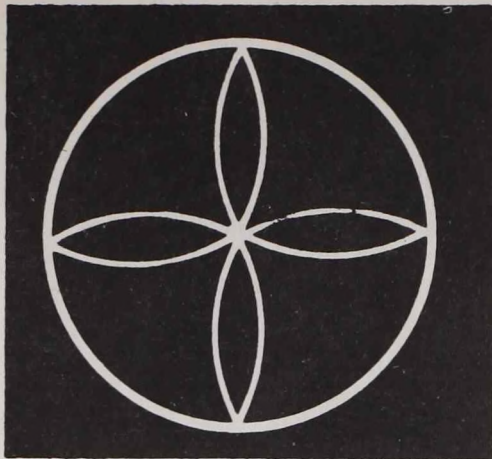
581. Decs

582. Vásárosnamény

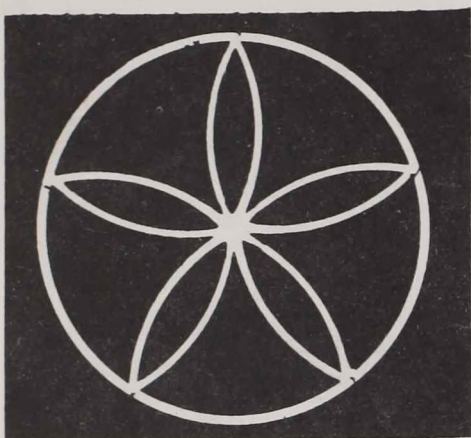

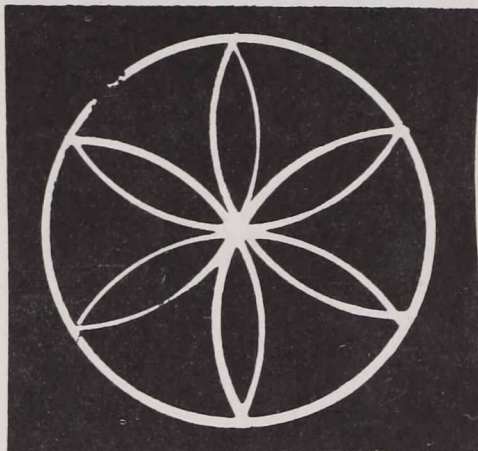
577

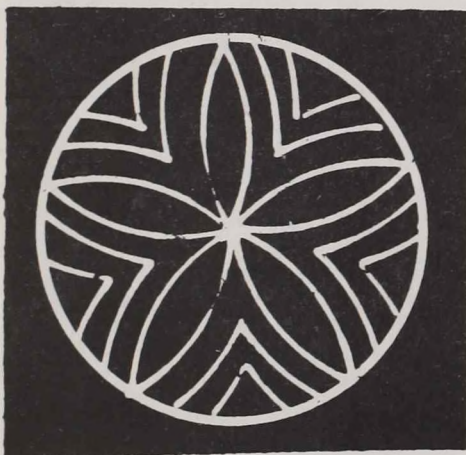
578

579

580

581

582

583. Vámosatya

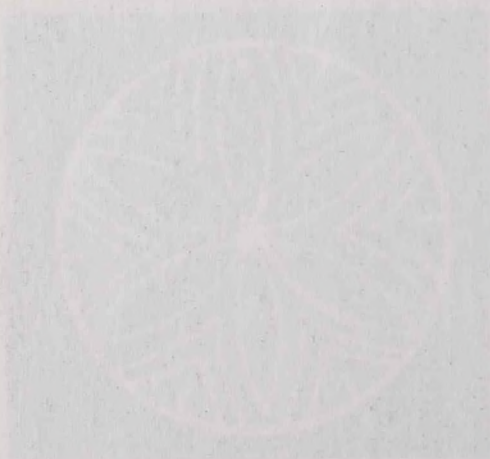
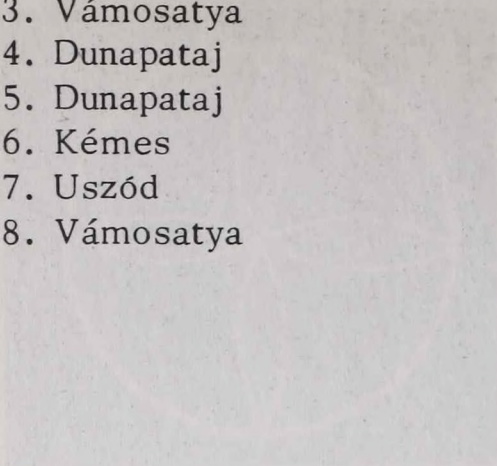
584. Dunapataj

585. Dunapataj

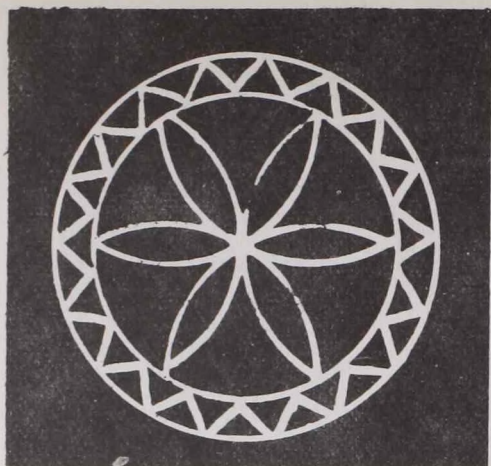
586. Kémes

587. Uszód

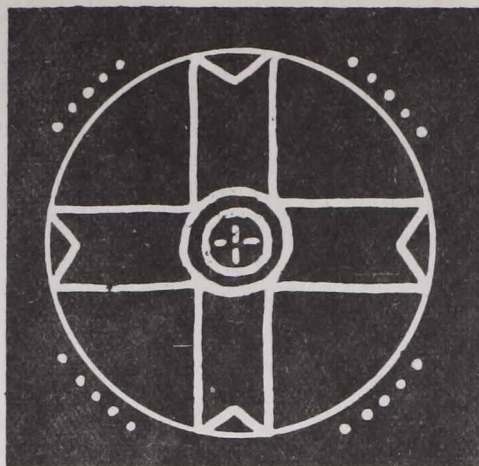
588. Vámosatya

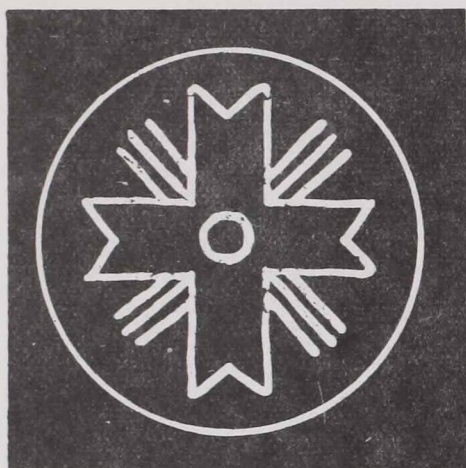

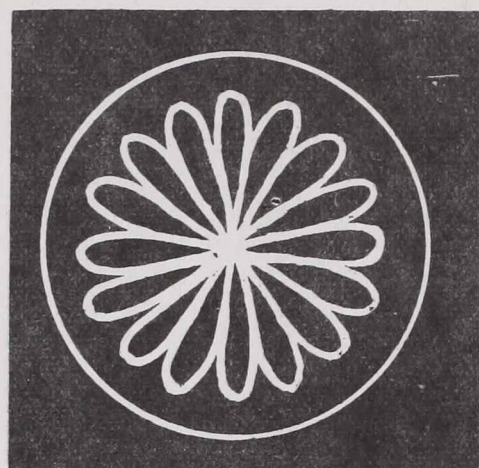
583

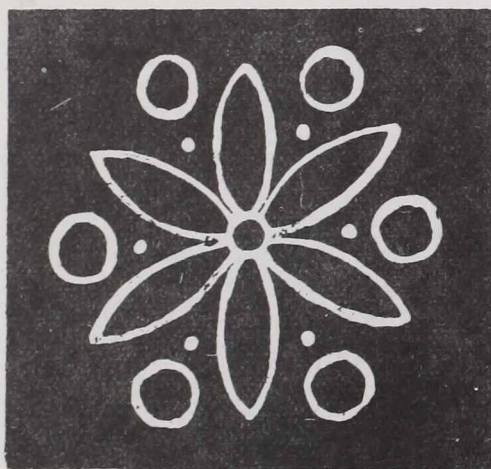
584

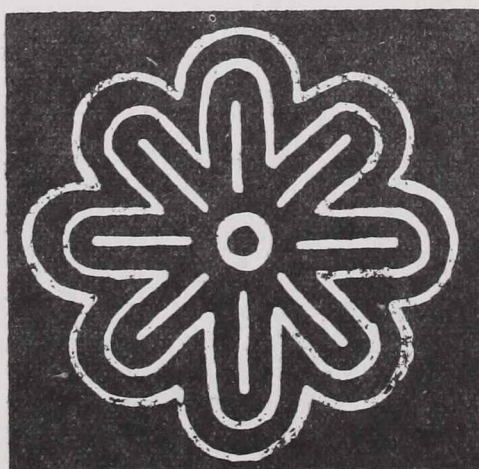
585

586

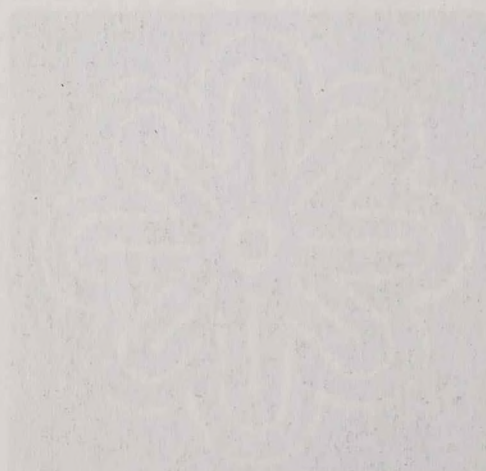
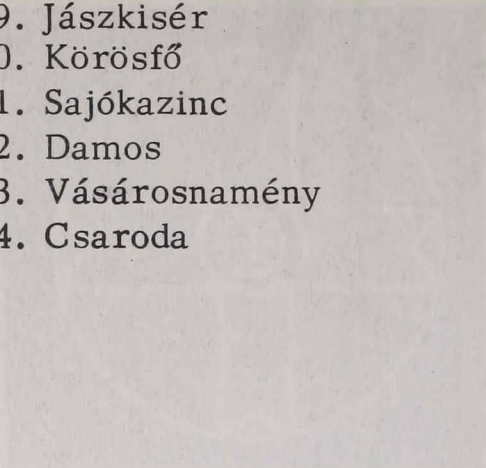
587

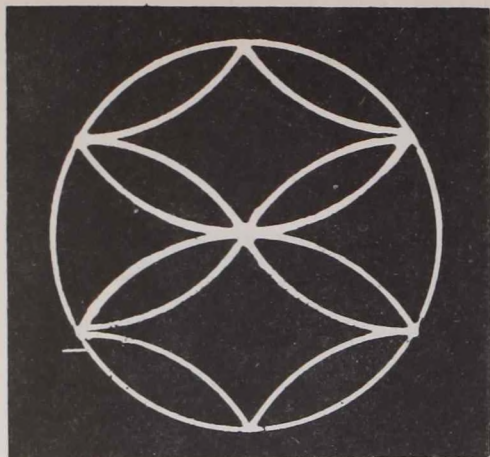
588

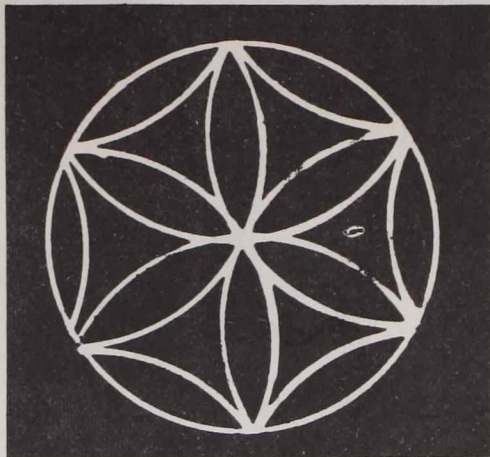
- 589. Jászkisér
- 590. Körösfő
- 591. Sajókazinc
- 592. Damos
- 593. Vásárosnamény
- 594. Csaroda

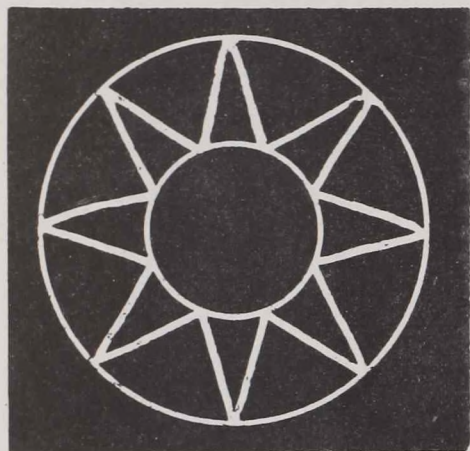

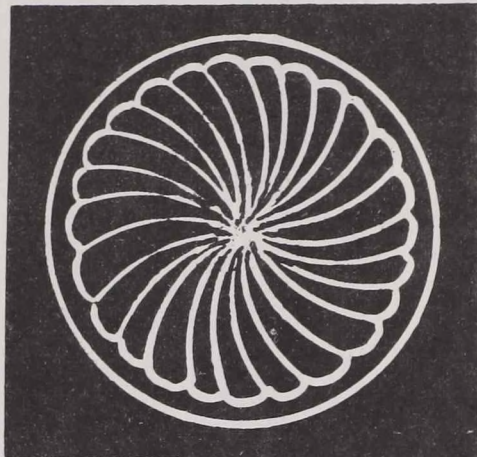
589

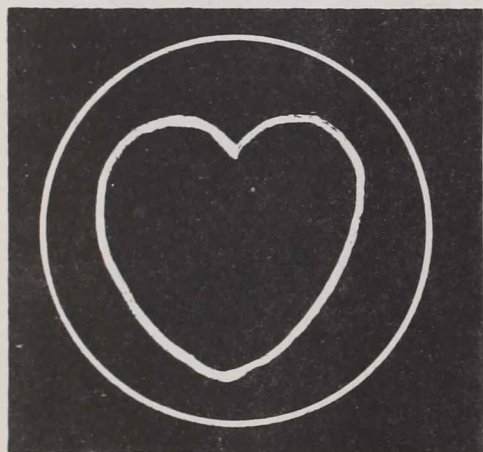
590

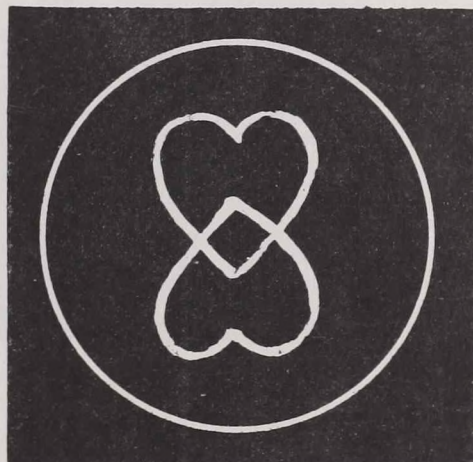
591

592

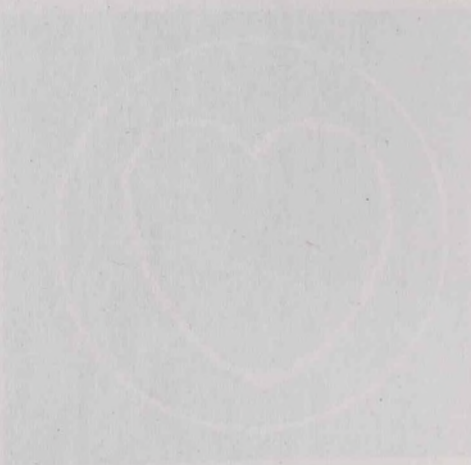
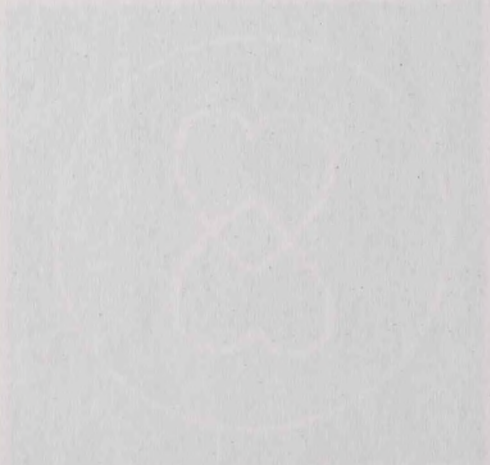
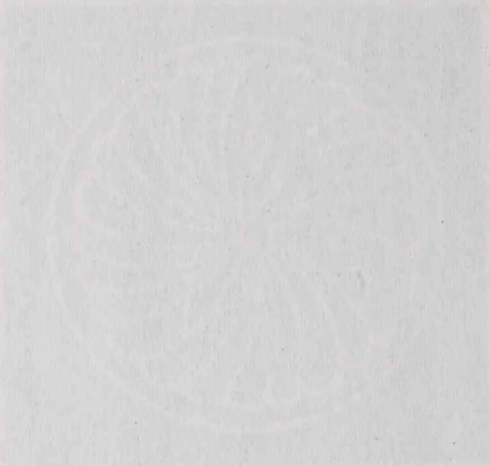
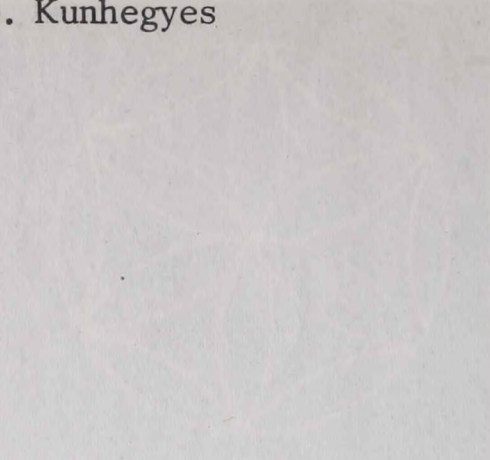

593

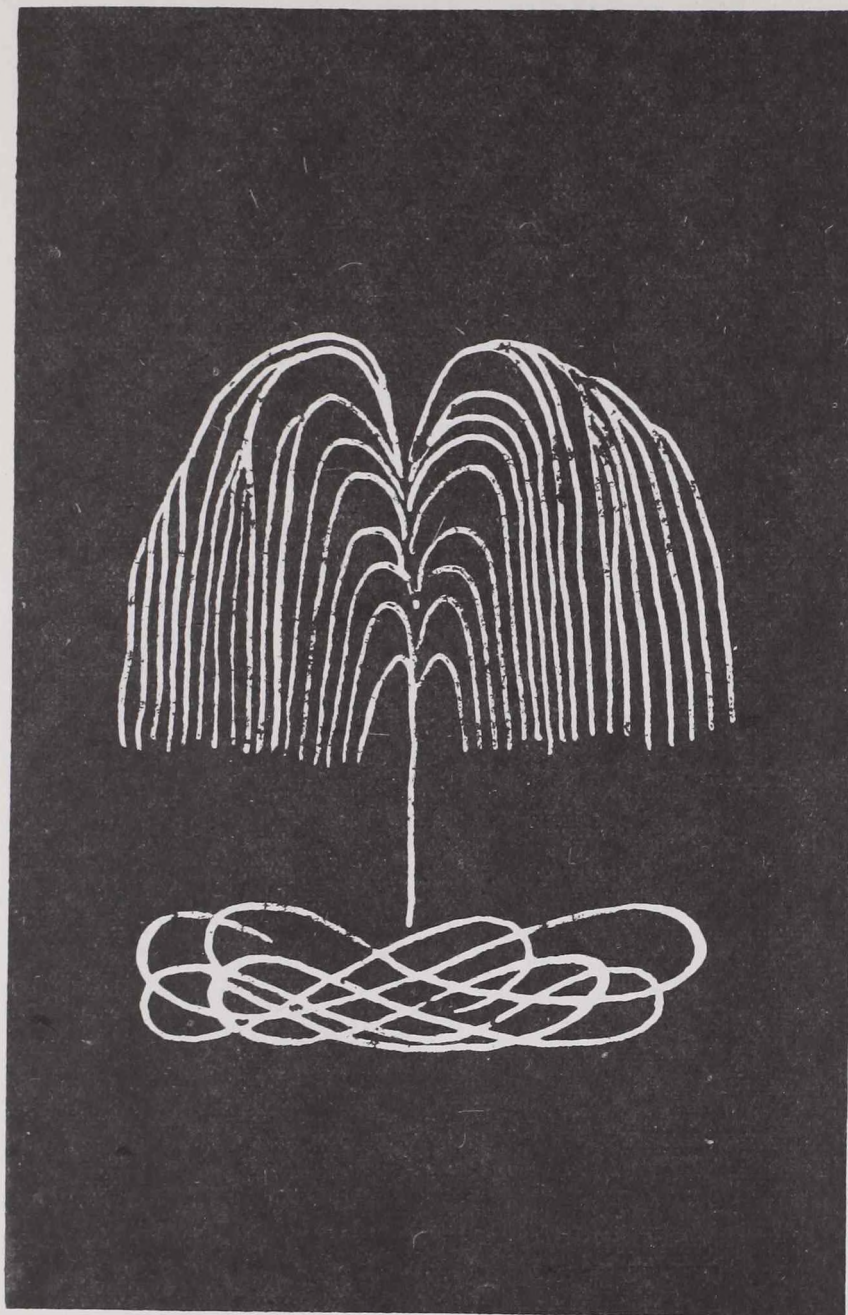

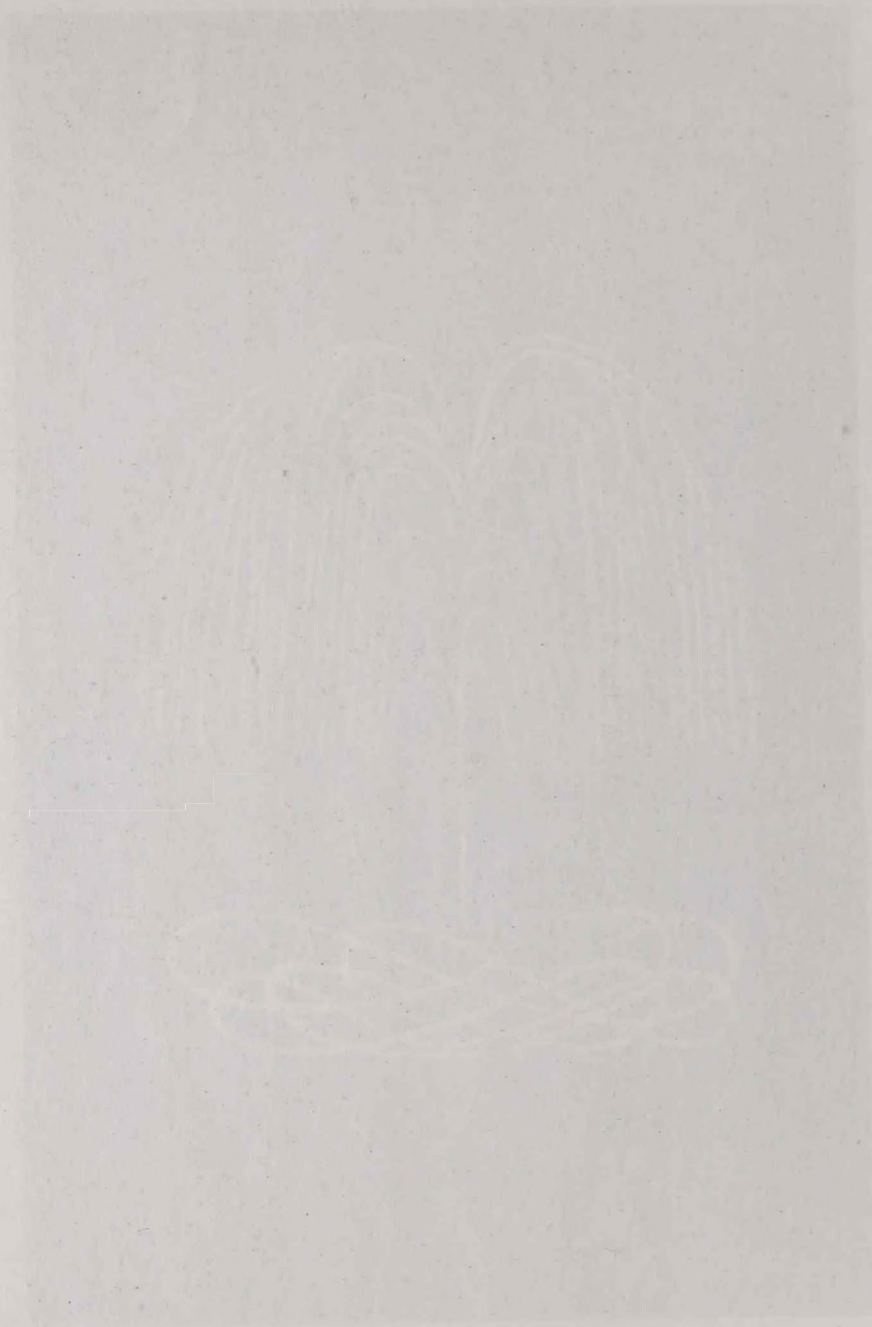
594

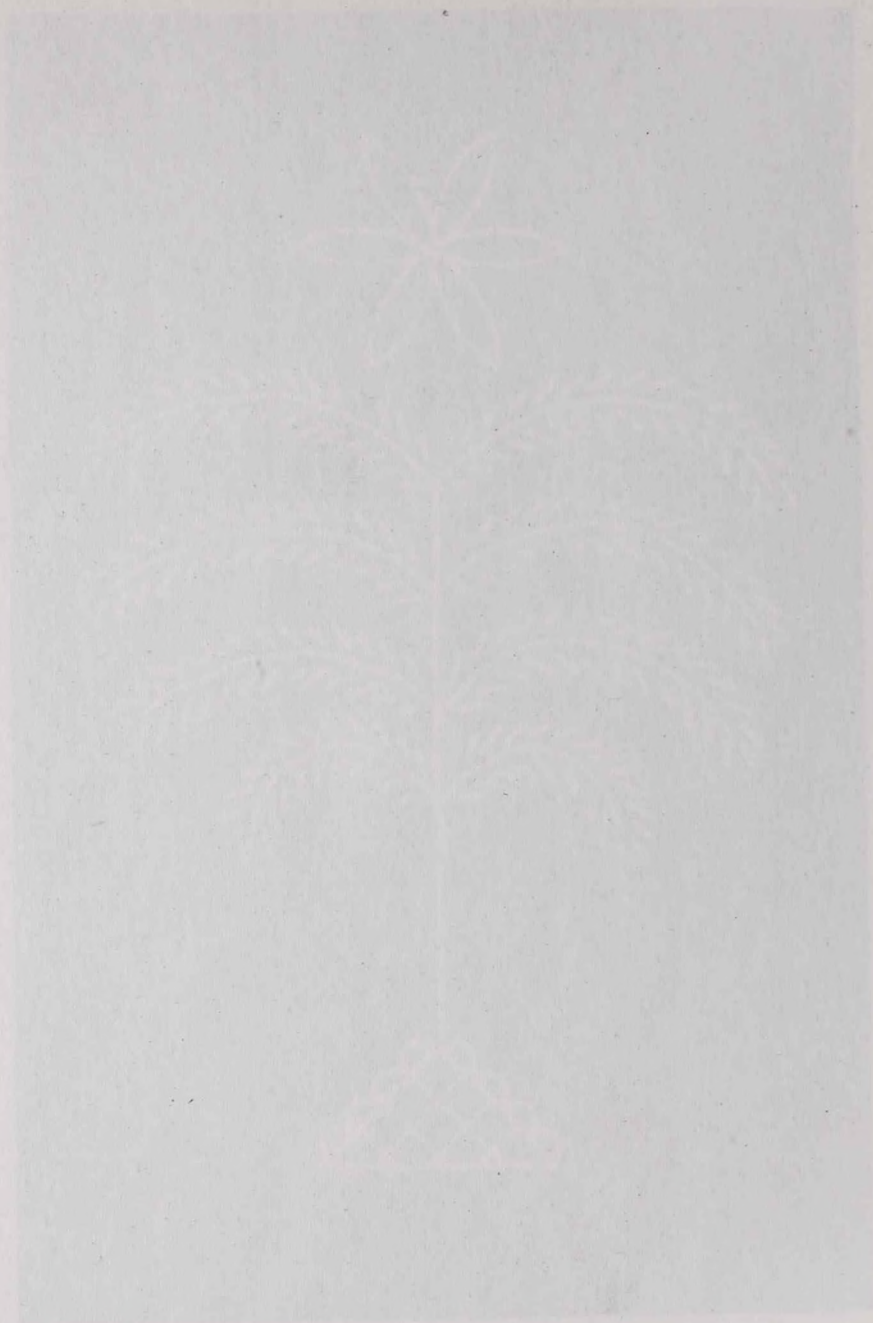

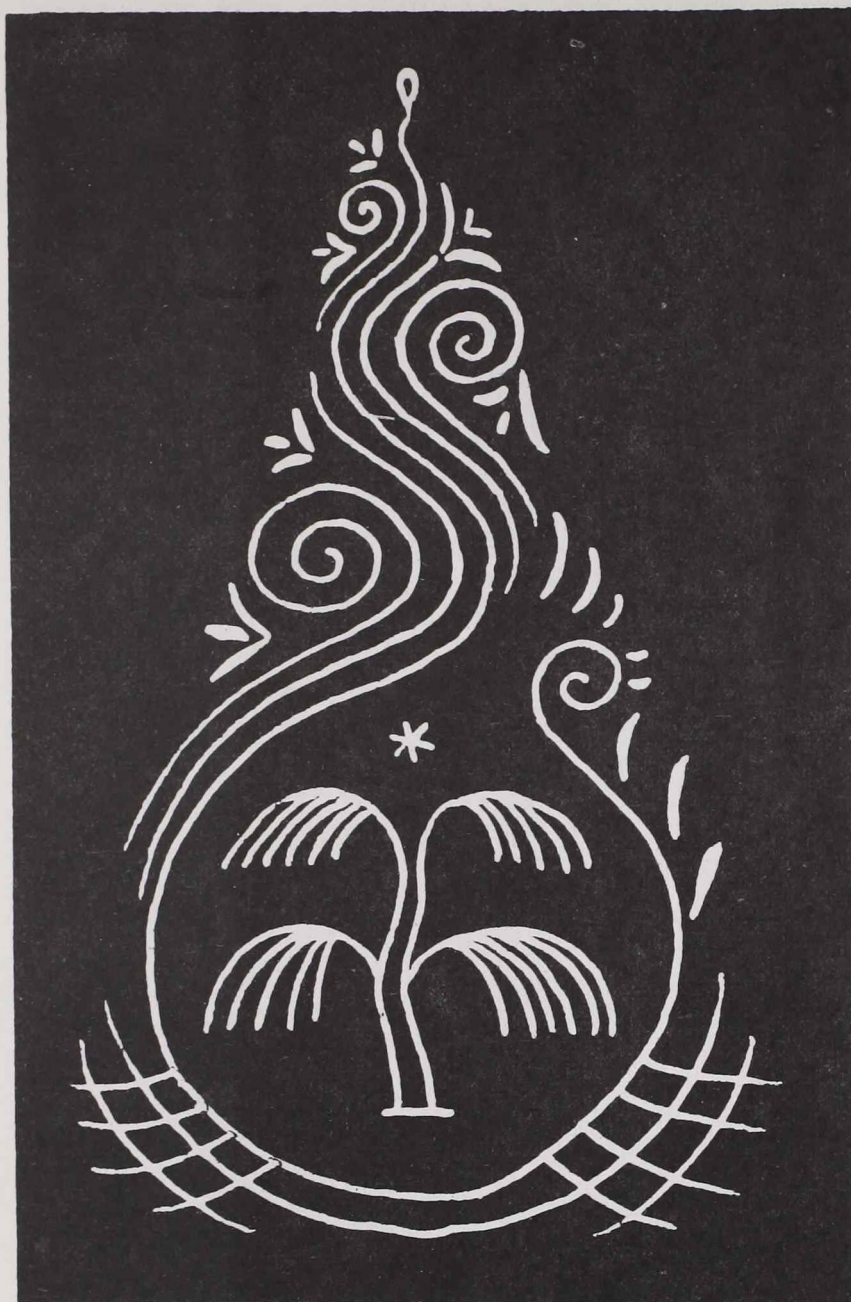

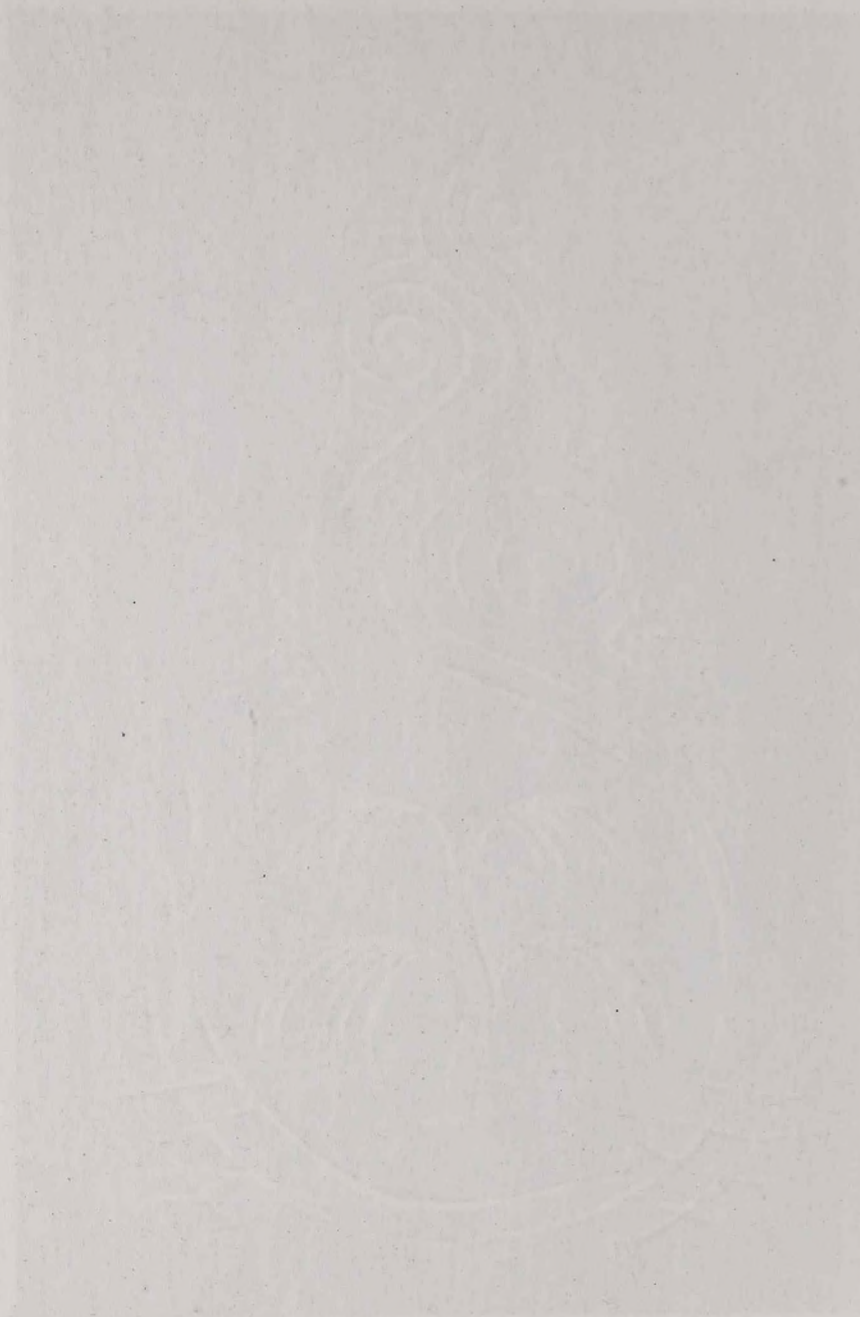

600. Márokpapi

601. Márokpapi

602. Csaroda

603. Csaroda

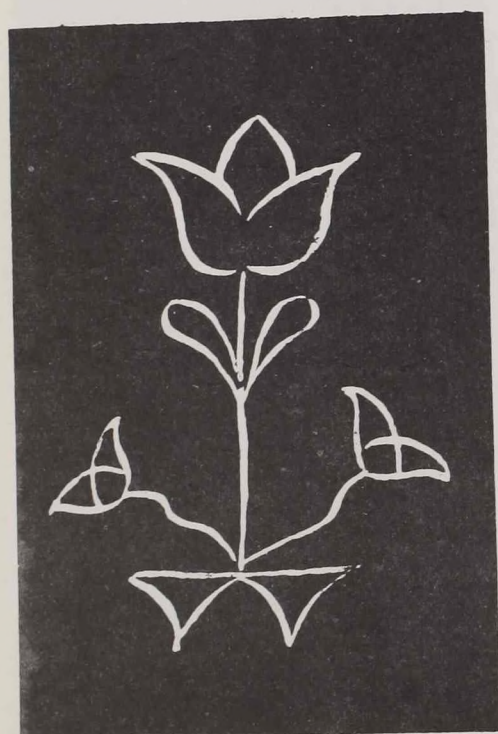

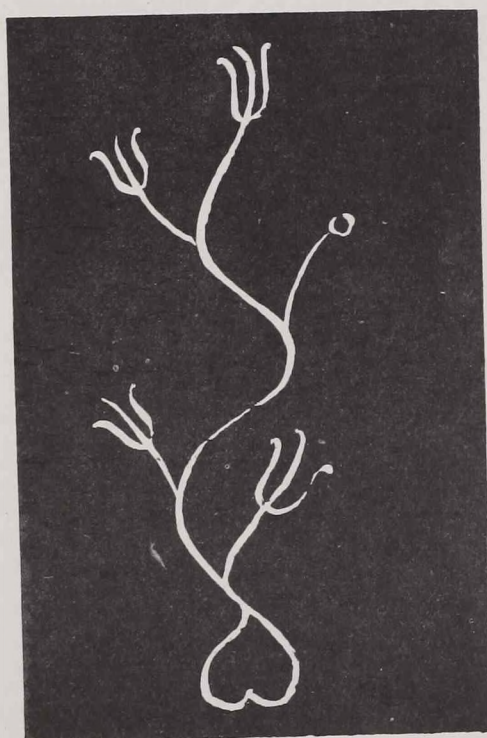
600

601

602

603

604. Kérsemjén

605. Kérsemjén

606. Szamoskér

607. Szamoskér

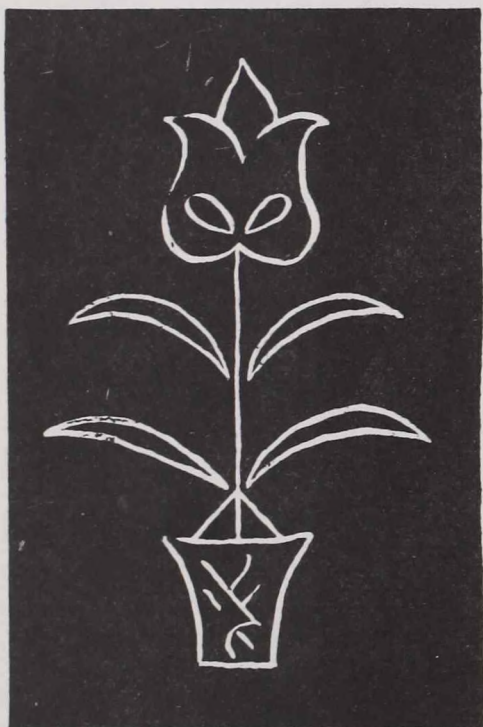

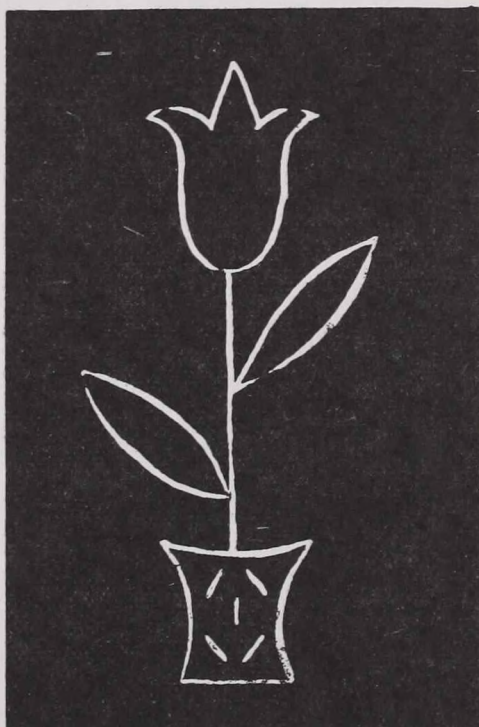
604

605

606

607

608. Kunmadaras

609. Kunmadaras

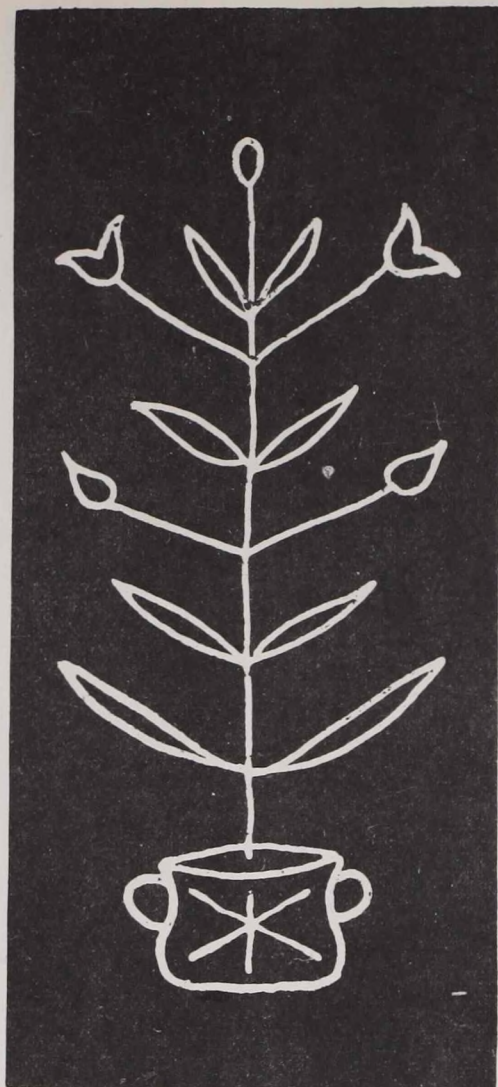
610. Kosd

611. Kosd

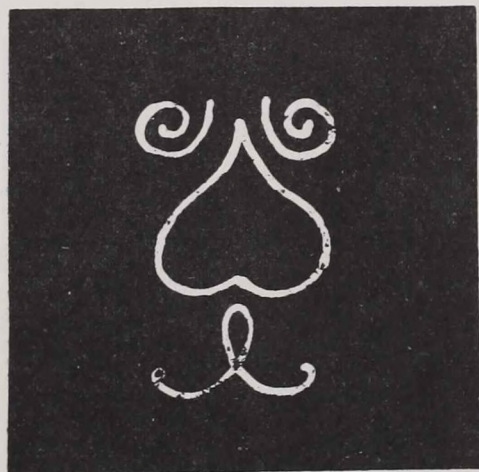
608

609

610

611

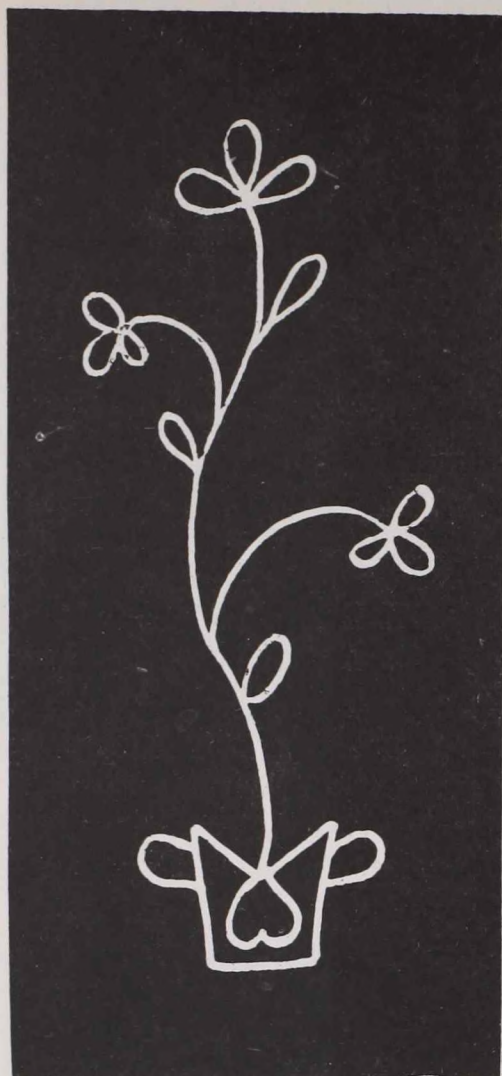
612. Kunmadaras

613. Karcag

614. Kisujszállás

615. Gelénes

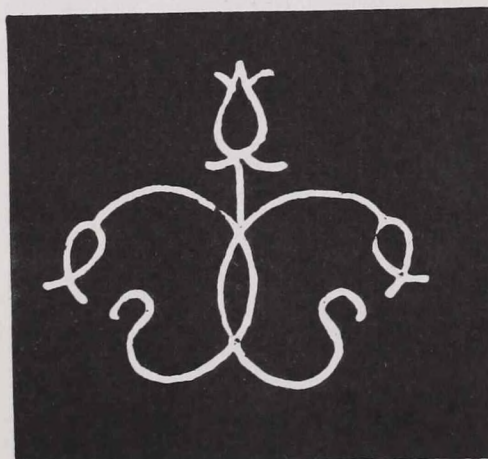
612

613

614

615

616. Karcag

617. Karcag

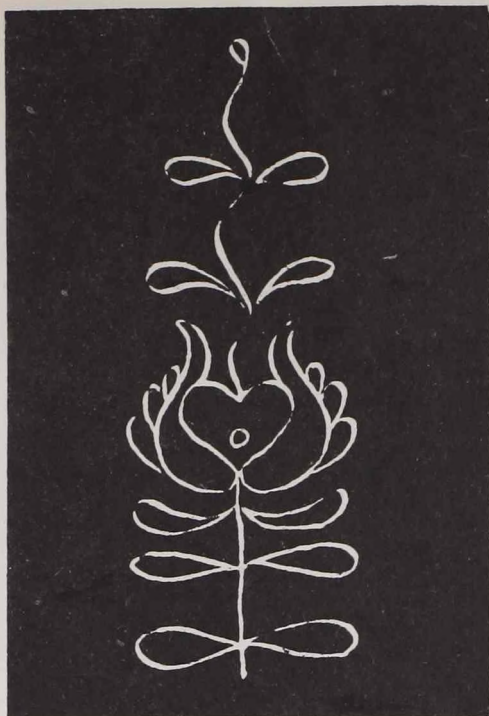
618. Kisujszállás

619. Kisujszállás

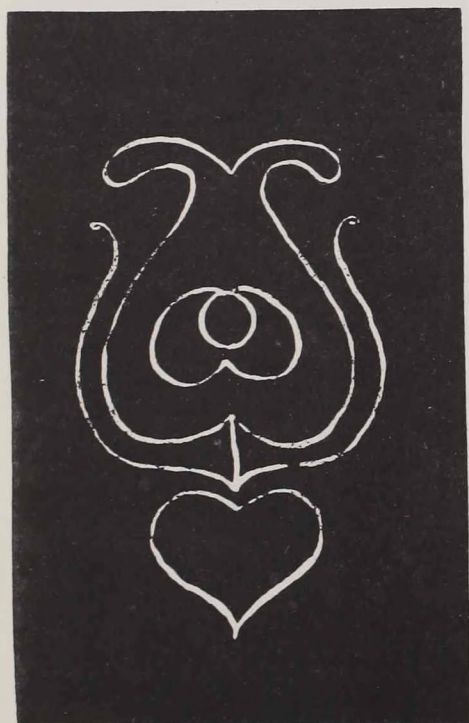

616

617

618

619

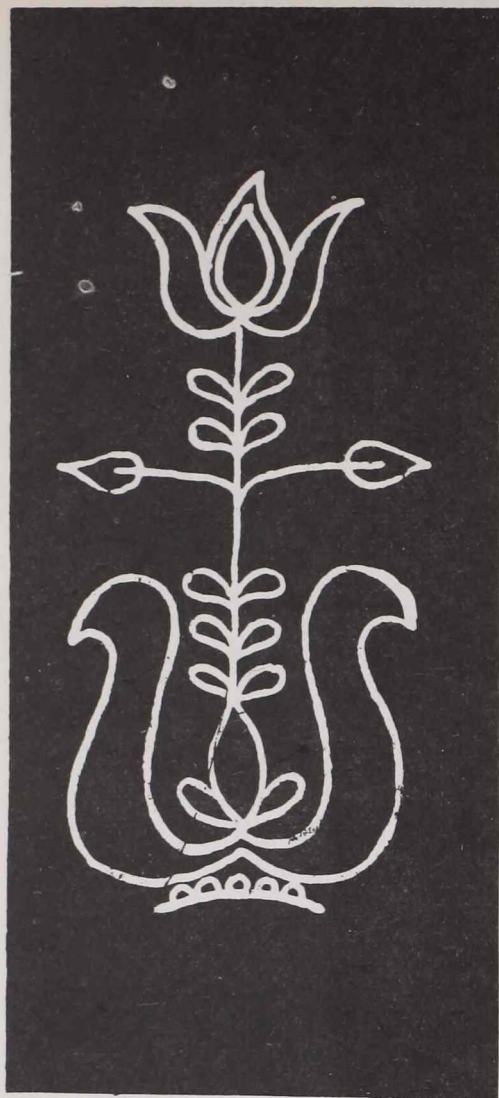
620. Köröstárkány

621. Köröstárkány

622. Köröstárkány

623. Köröstárkány

620

621

622

623

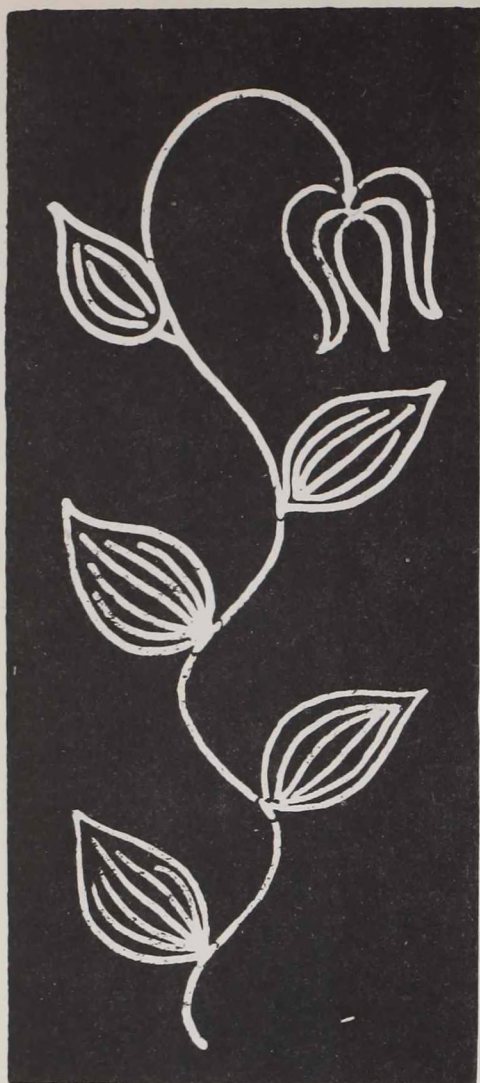
624. Túrkeve

625. Túrkeve

626. Köröstárkány

627. Köröstárkány

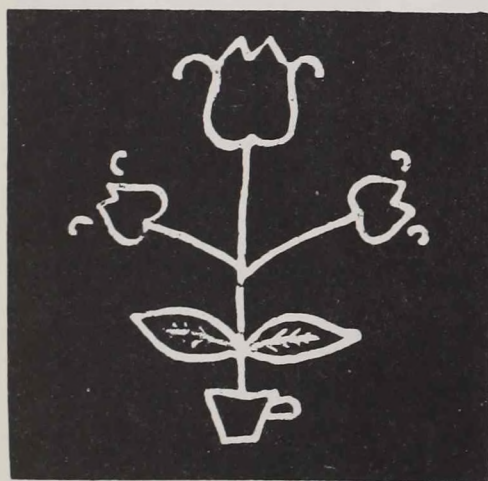

624

625

626

627

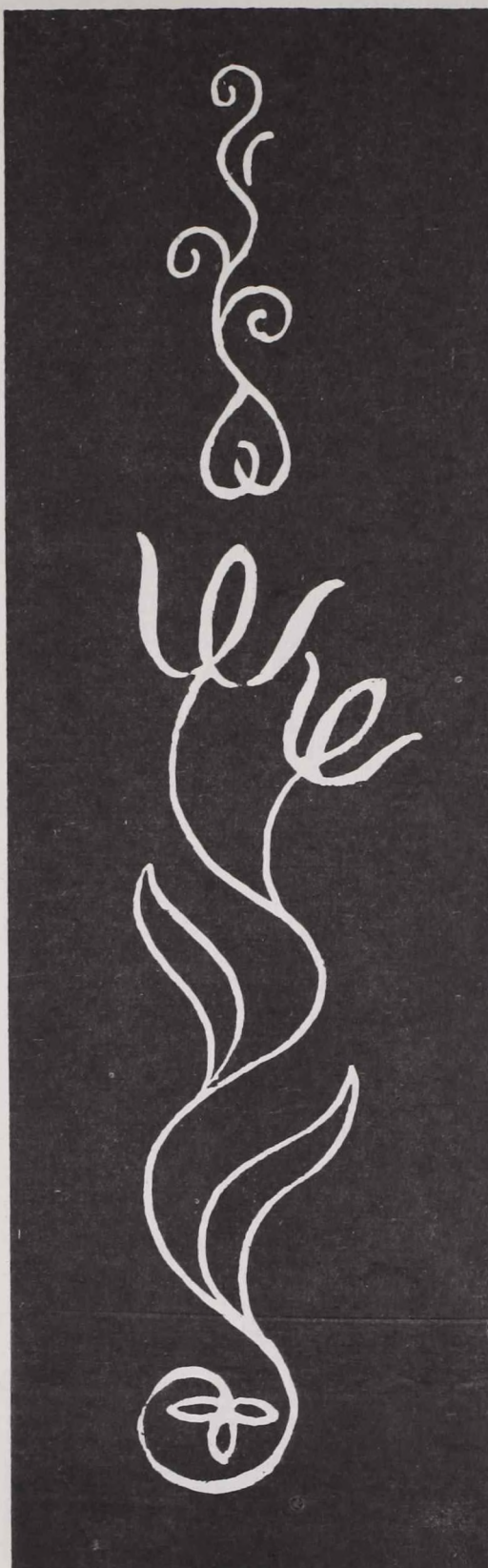
628. Monostorpályi

629. Monostorpályi

628

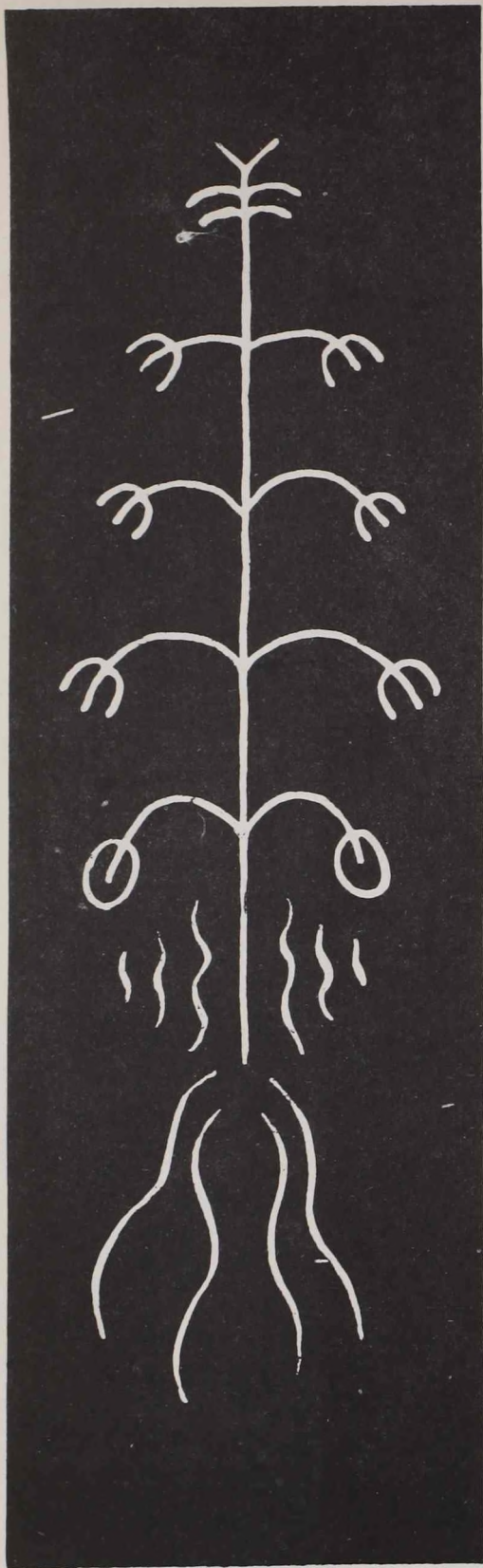

629

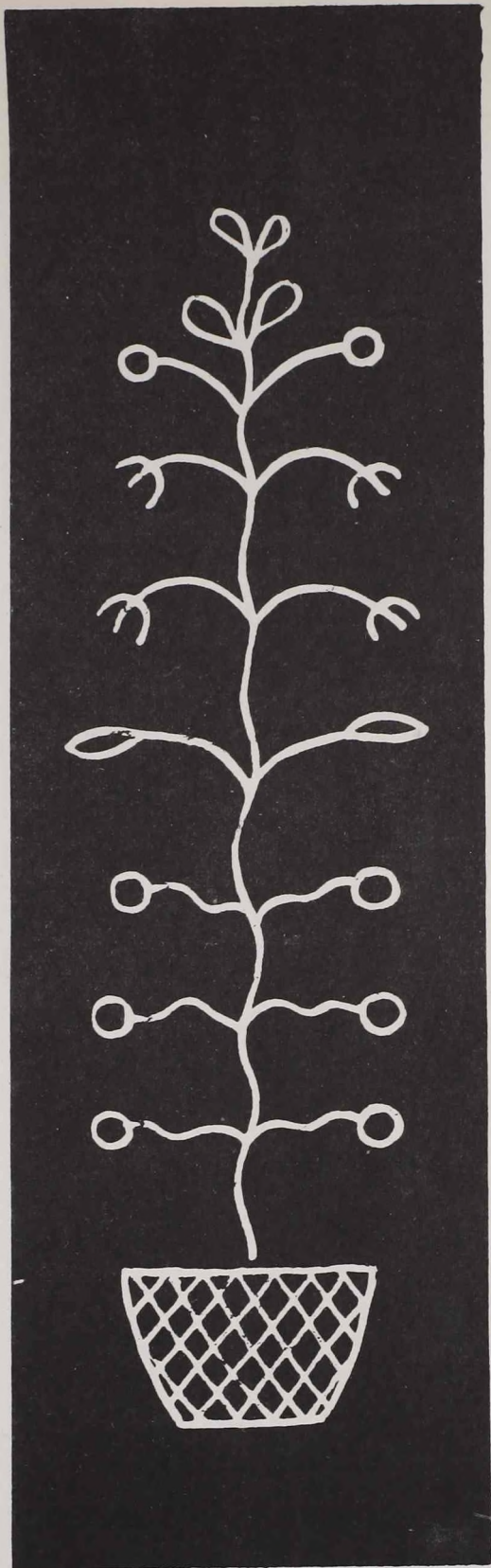
630. Nyirmihálydi

631. Nyirmihálydi

630

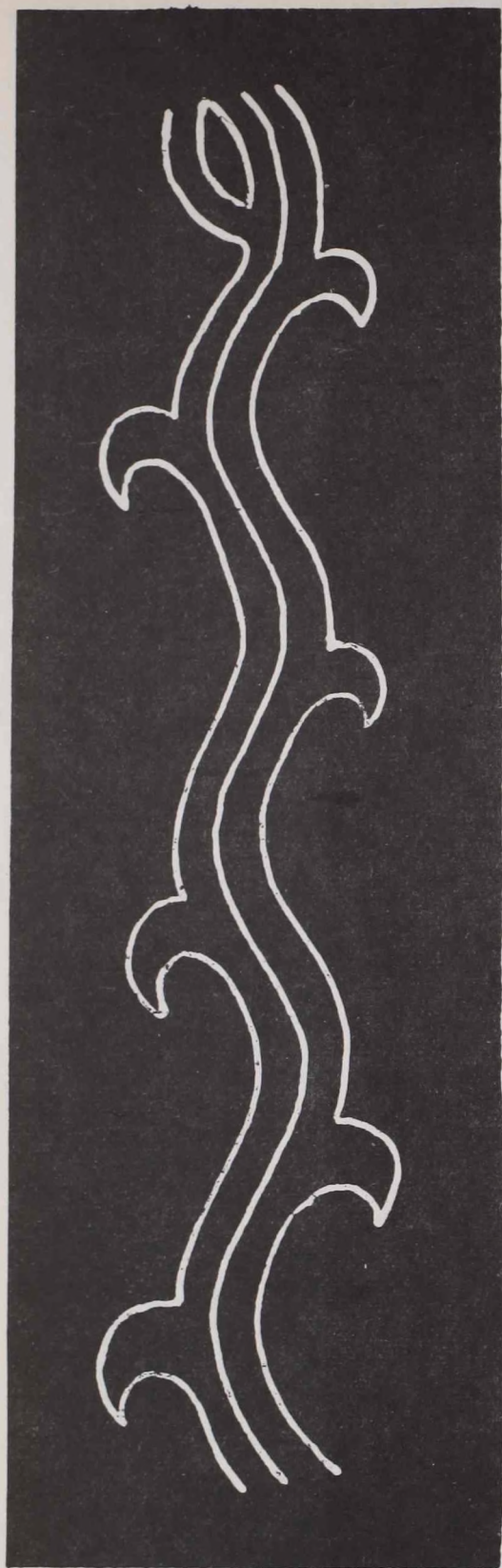
631

632. Márokpapi

633. Gyanta

632

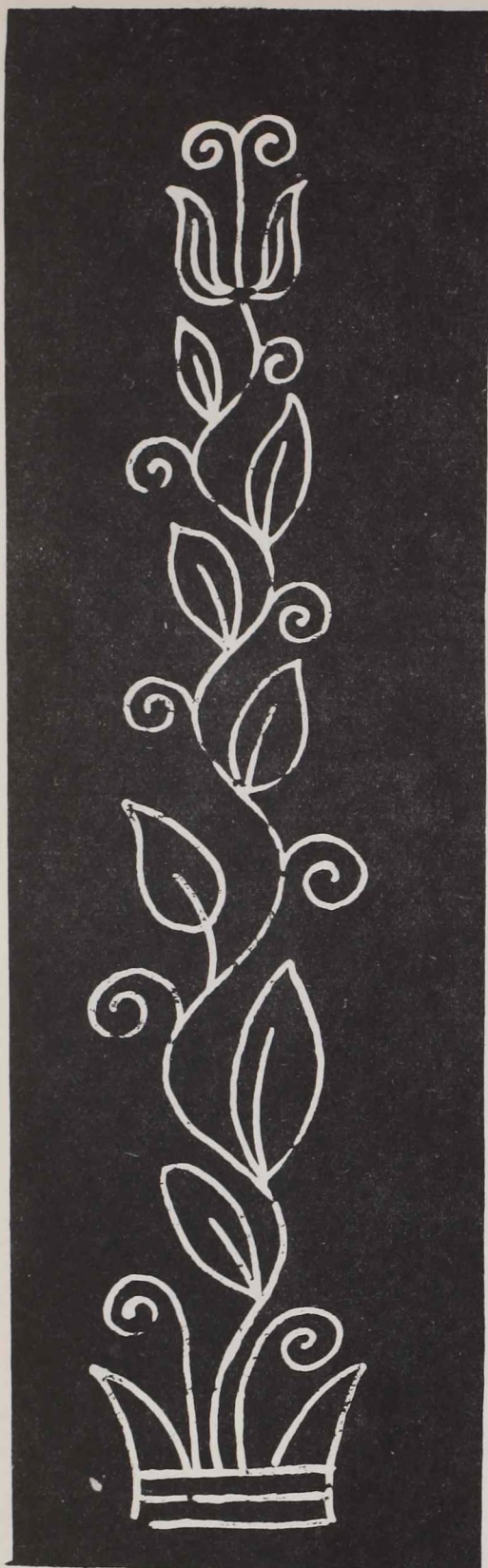
633

634. Monor

635. Monor

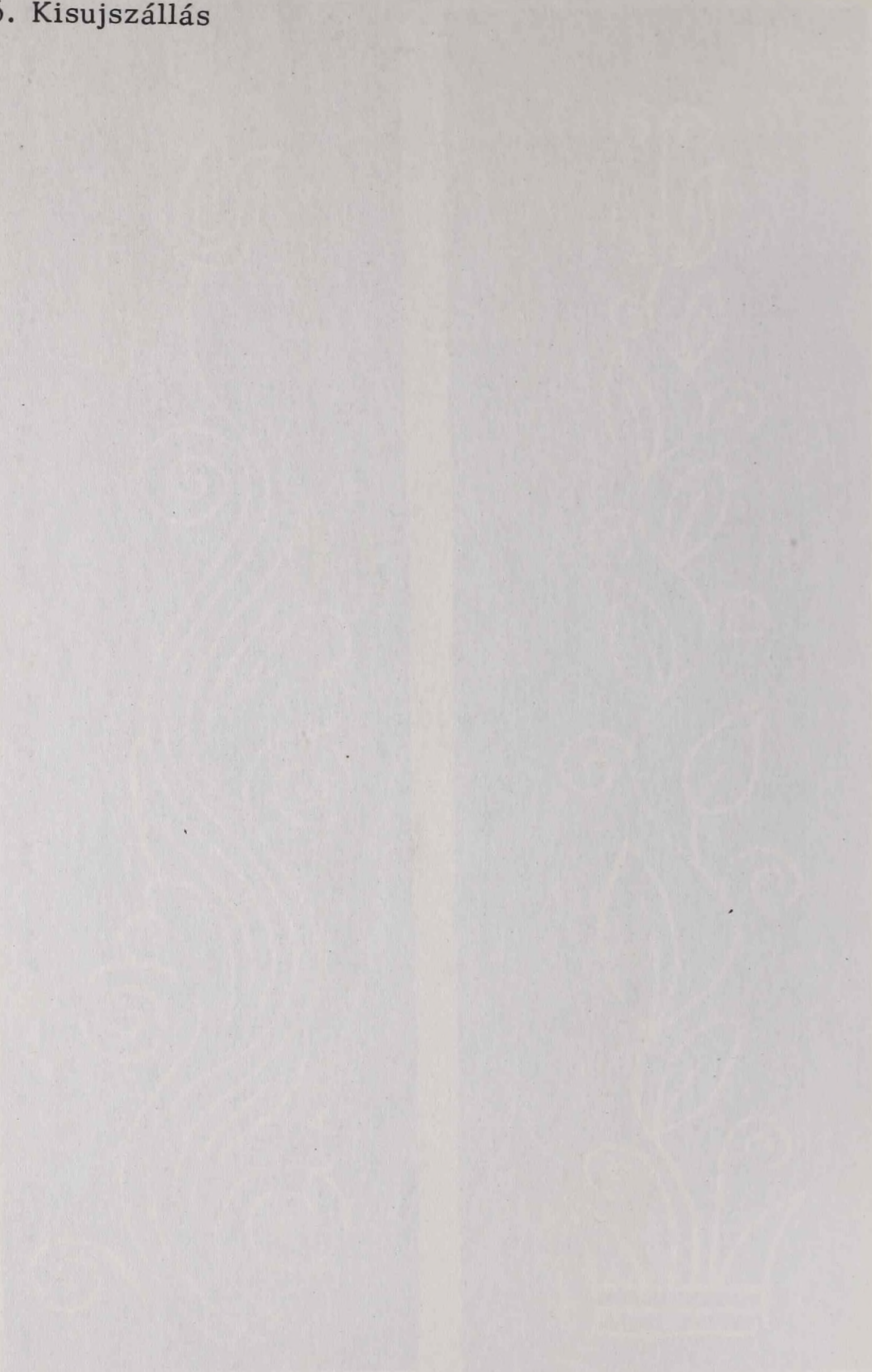

634

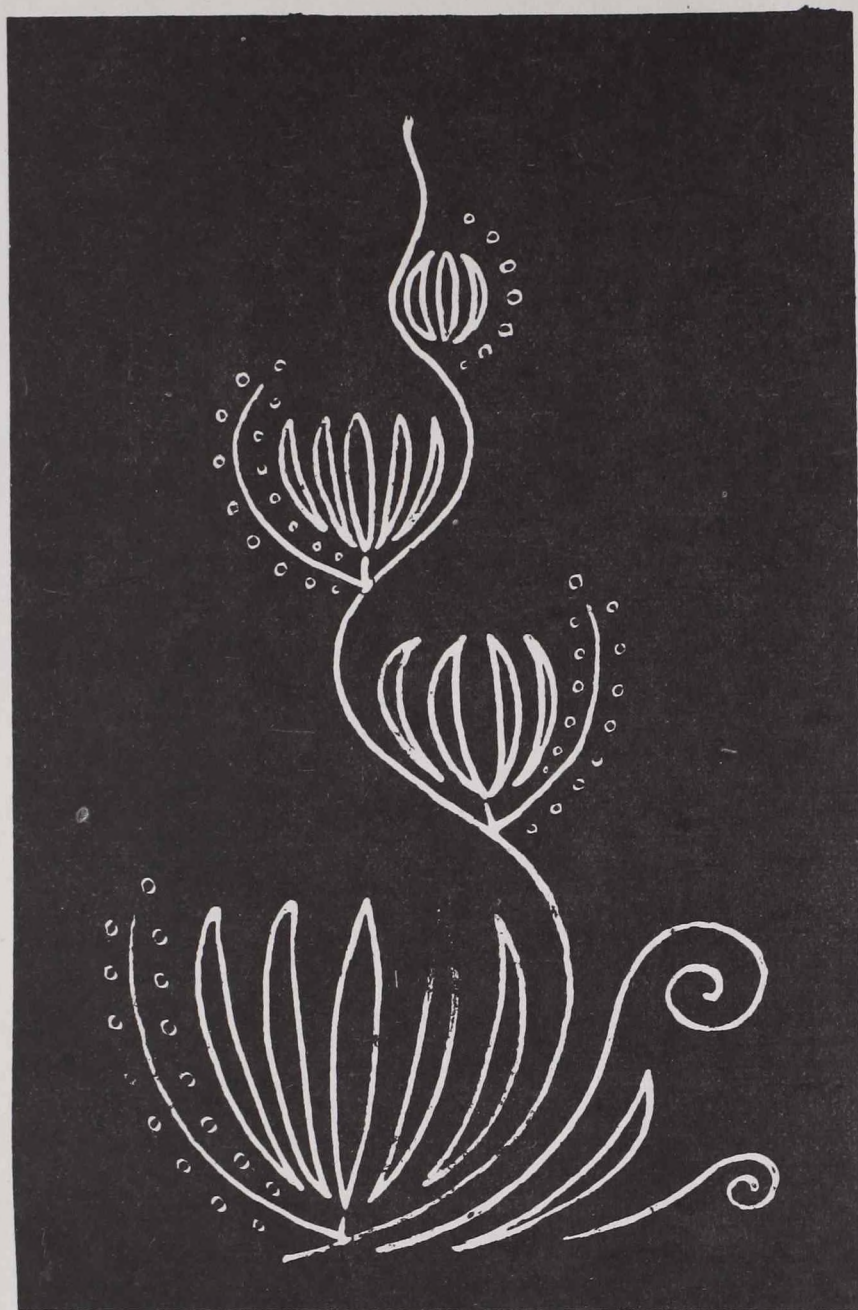

635

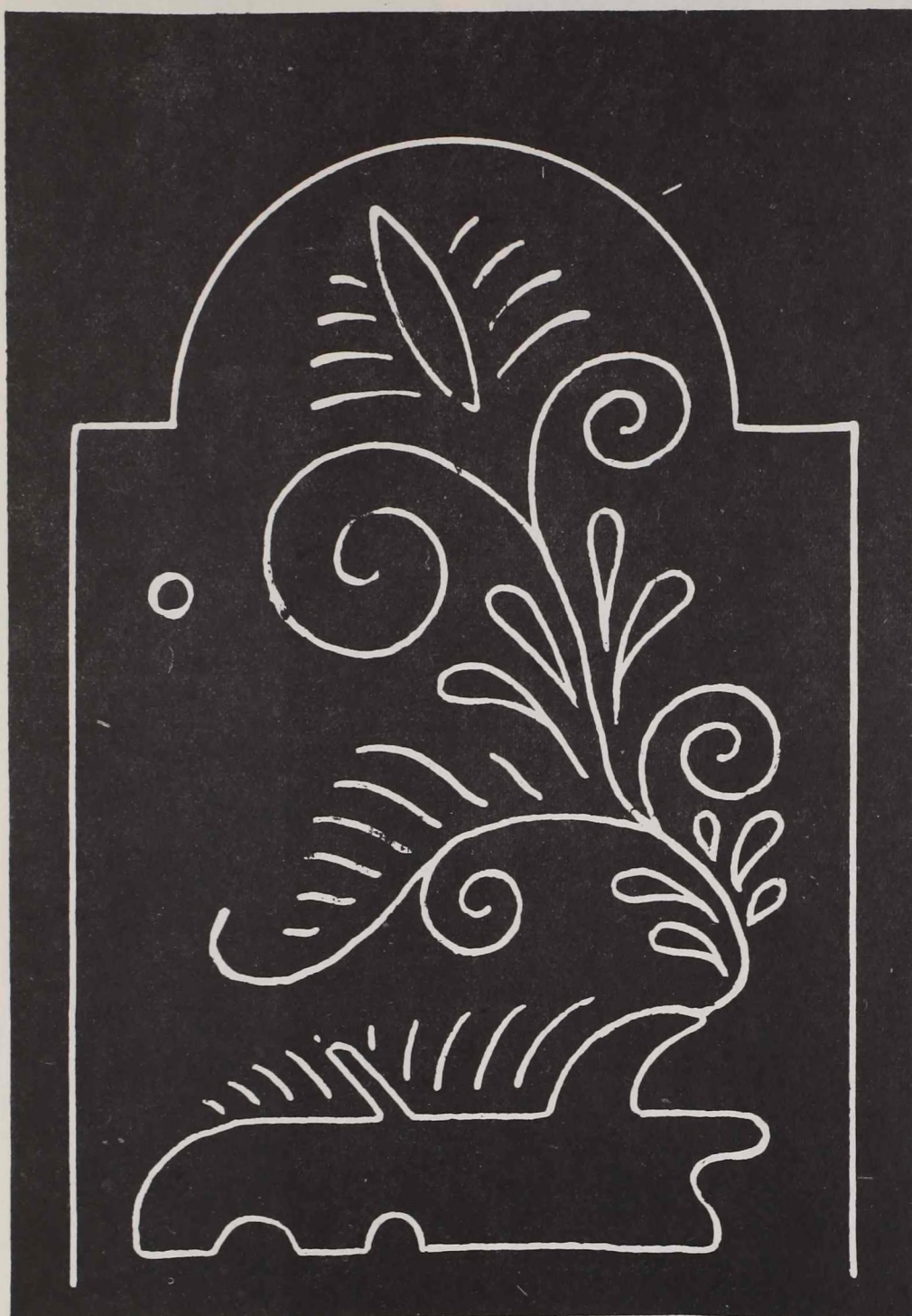

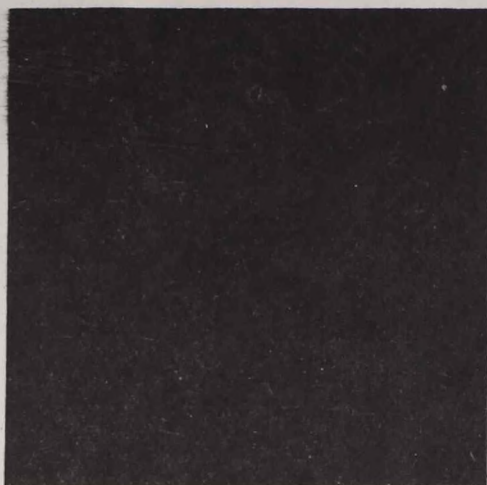
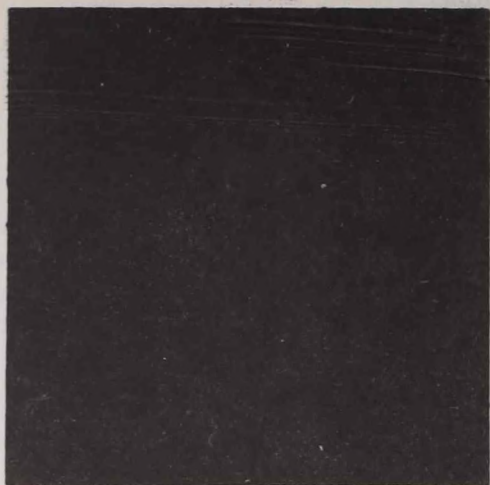

638. Monostorpályi

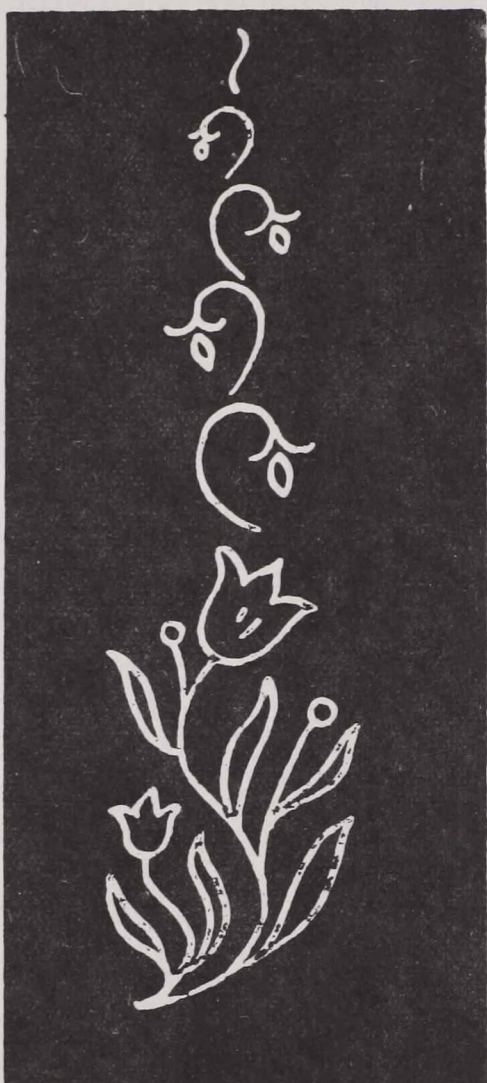
639. Monostorpályi

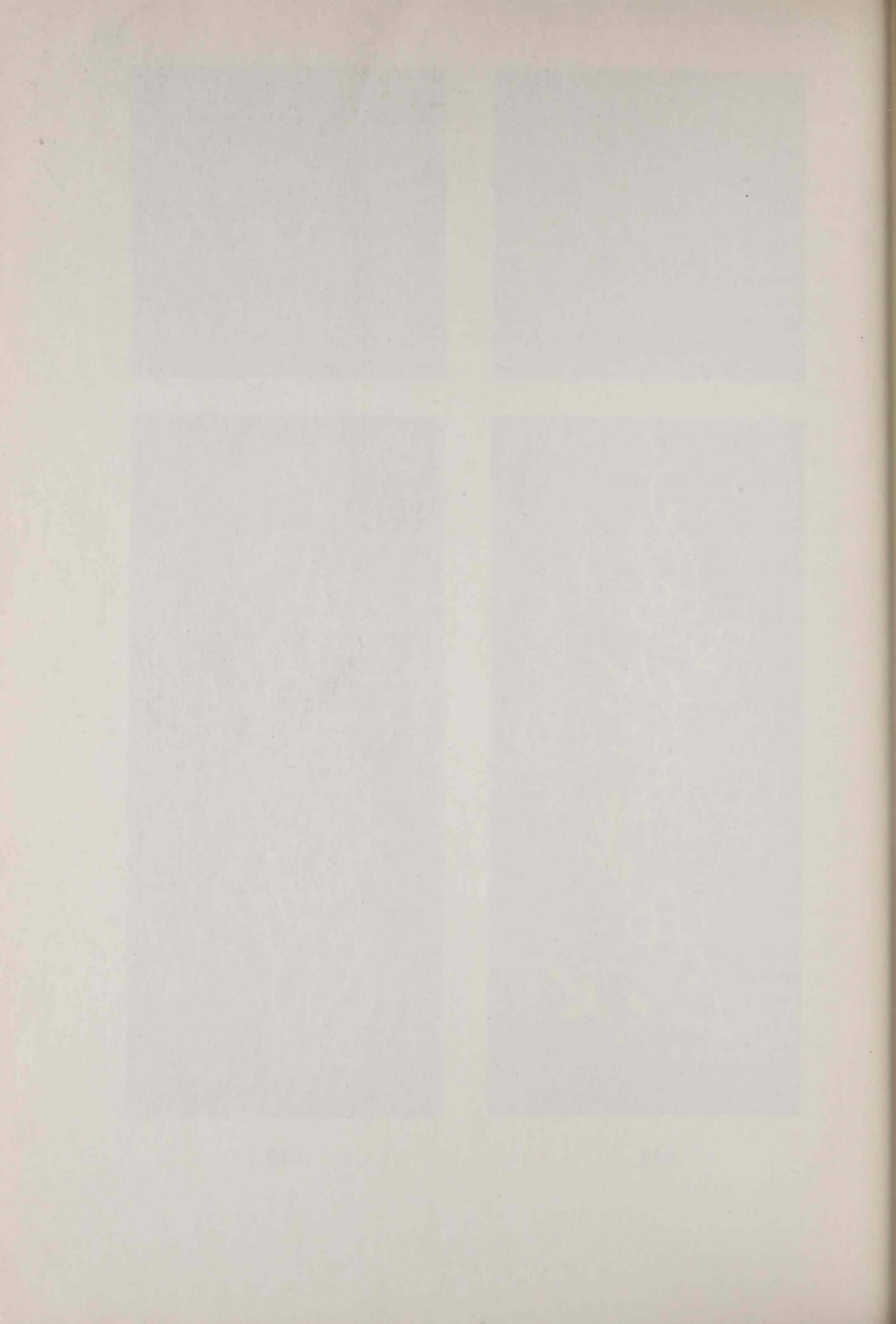

638

639

HELY - ÉS TÁRGYMUTATÓ

(A számok a fejfákra, az aláhuzott számok a fejfavirágokra utalnak.)

- Albertirsa 384-395.
 Alsónémedi 420, 422.
 Alsónyék 22-24.
 Apagy 267.
 Bánffyhunyad 500-502.
 Barabás 203.
 Barabásszeg 157-162.
 Baranya megyeiek 49-78.
 Báta 18, 28-30.
 Beregdaróc 202.
 Besence 80.
 Biatorbágy 435.
 Bölcske 1-9.
 Börvely 557-562, 566-568,
     569-571, 573, 574.
 Csányoszló 31-43.
 Csaroda 495, 602, 603.
 Dámos 477, 494, 511, 592.
 Dány 441, 443.
 Daróc 480-484.
 Debrecen 274-285, 597.
 Decs 13, 19-21, 581.
 Désháza 565.
 Diósjenő 174-176, 578.
 Dióviszló 112.
 Drávapiski 79.
 Dunapataj 433, 584, 585.
 Fehérgyarmat 256-258.
 Fülöpszállás 429-431.
 Galambod 471-473.
 Gelénes 214-219, 615.
 Gödöllő 432.
 Gyanta 465-467, 633.
 Gyöngyfa 83.
 Győrszemere 172.
 Győrszentiván 170.
 Harta 434.
 Hirics 109.
 Hódmezővásárhely 450-455.
 Homoródalmás 522, 523, 534.
 Ikafalva 536-538.
 Jánosfalva 458-461.
 Jászberény 349-454.
 Jászkisér 307-318, 589.
 Kalotaszentkirály 497.
 Karcag 289-297, 613, 616, 617.
 Kazincbarcika 198.
 Kék 265.
 Kémes 85-108, 586.
 Kérsemjén 232-237, 604, 605.
 Kisar 252.
 Kisborosnyó 530-532.
 Kispetri 478.
 Kisszentmárton 110.
 Kisujszállás 300, 614, 618, 619, 636.
 Komlódtótfalu 268-273.
 Korond 524.
 Kórós 82.
 Kosd 353-377, 579, 610, 611.
 Kovászna 539-550.
 Kölcse 259-261.
 Kölesd 10, 12.
 Körös 551-553.
 Körösfő 488-493.
 Köröstárkány 462-464, 620-623, 626,
     627.
 Kunhegyes 301-306, 595.
 Kunmadaras 608, 609, 612.
 Kunszentmiklós 436, 437.
 Kustánszeg 163-168.
 Lécfalva 554-556.
 Luzsok 111.
 Madocsa 11.
 Maglód 423-425.
 Magyarbikal 479, 495, 499, 515, 517.
 Magyargyerővásárhely 498, 521.
 Magyarókerke 476, 510, 518.
 Magyarremete 456, 457.
 Magyarvalkó 474, 475, 485-487,
     512-515.
 Makád 429.
 Mánd 220-222.
 Máramarossziget 469.
 Marócsa 84.
 Márokpapi 210, 212, 213, 600, 601.
 Mátészalka 253.
 Méhkerék 520.
 Monor 378-383, 634, 635.

- Mónosokor 113.
 Monostorpályi 286-288, 628, 629,
     632, 638, 639.
 Nádbár 226-231.
 Nagymás 503.
 Magyar 251.
 Nagybacon 533, 535.
 Nagyabajcs 169.
 Nagyborosnyó 527-529.
 Nagykapus 505.
 Nagykörös 396-407.
 Nagypetri 504, 506, 507.
 Nagyszalonta 599.
 Nagyszöllős 575.
 Noszvaj 187, 188.
 Nyirmihálydi 223-225, 630, 631.
 Ordas 414.
 Öcsény 14, 16, 17.
 Pánd 426-428.
 Paszab 266.
 Penyige 249, 254, 255.
 Pér 171, 173.
 Péteri 414, 416, 417, 419.
 Rinyaujlak 133-144.
 Sajókazinc 591.
 Sajószentpéter 197.
 Sárpilis 15, 25-27.
 Sárvásár 496, 509.
 Serke 177-179.
 Somogy megyeiek 151-156.
 Szabadhidvég 145-150.
 Szamoskér 238-243, 606, 607.
 Szaporca 81.
 Szatmárcseke 244-248, 250.
 Szatmárnémeti 468.
 Szenna 115-132.
 Szentes 444-449.
 Szilágyballa 563, 564.
 Szilágyosmlyó 572.
 Szöllősdó 180-185.
 Sztána 508.
 Szuhafő 189-191.
 Tákos 205, 207.
 Tardona 199.
 Tass 418.
 Técső 576.
 Teresztenye 186.
 Tiszaadony 211.
 Tiszabura 298, 299.
 Tiszadob 262-264.
 Tiszainoka 319-336.
 Tiszakürt 337-342.
 Tiszaroff 343-348, 637.
 Tivadar 208, 209.
 Tornakápolna 192-194.
 Túrkeve 598, 624, 625.
 Uszód 408-414, 587, 596.
 Vajszló 43-48.
 Valkó 438, 440.
 Vámfalu 470.
 Vámosatya 204, 583, 588.
 Varbóc 195, 196, 200, 201.
 Vásárosnamény 206, 582, 593.
 Vecsés 442.
 Zalán 525, 526.
 Zaláta 114.

A MEGYÉK ÉS A TEMETŐK MUTATÓJA

Baranya:

Besence
Csányoszró
Diósvizsló
Drávapiski
Gyöngyfa
Hirics
Kémes
Kisszentmárton
Kórós
Luzsok
Marócsa
Mónosokor
Szaporca
Vajszló
Zaláta

Bács-Kiskún:

- - - - -

Békés:

- - - - -

Borsod-Abaúj-Zemplén:

Kazincharcika
Noszvaj
Sajószentpéter
Szöllőssardó
Szuhaő
Tardona
Teresztenye
Tornakápolna
Varbóc

Csongrád:

Hódmezővásárhely
Szentés

Fejér:

- - - - -

Győr-Sopron:

Győrszemere
Győrszentiván
Nagybajcs
Pér

Hajdu-Bihar:

Debrecen
Monostorpályi

Heves:

- - - - -

Nógrád:

Diósjenő

Pest:

Albertirsa
Alsónémedi
Biatorbágy
Dány
Dunapataj
Fülöpszállás
Gödöllő
Harta
Kósd
Kunszentmiklós
Maglód
Makád
Monor
Nagykőrös
Ordas
Pánd
Péteri
Tass
Uszód
Valkó
Vecsés

Somogy:

Rinyaujlak
Szabadhidvég
Szenna

Szabolcs-Szatmár:

Apagy
Barabás
Beregdaróc
Fehérgyarmat
Gelénes
Kék
Kérsemjén
Kisar

Komlódtótfalu
 Kölcse
 Mánd
 Márokpapi
 Mátészalka
 Nábrád
 Magyar
 Nyírmihálydi
 Paszab
 Penyige
 Szamoskér
 Szatmárcseke
 Tákos
 Tiszaadony
 Tiszadob
 Tivadar
 Vámosatya
 Vásárosnamény

Szolnok:

Jászberény
 Jászkisér
 Karcag
 Kisujszállás
 Kunhegyes

Tiszabura
 Tiszainoka
 Tiszakürt
 Tiszaroff

Tolna:

Alsónyék
 Bába
 Bölcske
 Decs
 Kölesd
 Madocsa
 Öcsény
 Sárpilis

Vas:

Veszprém:

Zala:

Barabásszeg
 Kustánszeg

TARTALOM

Szerkesztői előszó	5
Nagy Dezső: A magyar fejfák és diszitményeik	7
Bevezetés	9
A fejfa	10
A fejfák típusai	12
1. Fatönkös fejfák	13
2. Oszlopos fejfák	14
3. Kopjafák	14
4. Táblás fejfák	17
Emberalaku fejfák	18
Csónakalaku fejfák	19
Fejfavirágok, diszitő elemek	20
Tájegységeink fejfái	23
Forrásmunkák	29
Irodalom	31
Hely- és tárgymutató	283
A megyék és a temetők mutatója	285

